

T.C

BATMAN ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ BÖLÜMÜ

İSLAM HUKUKU ANABİLİM DALI

Yüksek Lisans Tezi

İSLAM HUKUKUNDA SOSYAL YARDIMLAŞMA
(İBADET ÖRNEĞİ)

Hilal ORTAKAYA BÜYÜKHAN

No: 2061251018

Danışman

Doç. Dr. Bedri ASLAN

Batman 2023

TEZ KABUL VE ONAYI

Hilal ORTAKAYA BÜYÜKHAN tarafından hazırlanan “İslam Hukukunda Sosyal Yardımlaşma” adlı tez çalışması .../.../...tarihinde aşağıdaki jüri üyeleri tarafından oy birliği / oy çokluğu ile Batman Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Temel İslam Bilimler İslam Hukuku Anabilim Dalı’nda YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyeleri

İmza

Başkan

Doç. Dr. Abdulbasit SALTEKİN

Danışman

Dr. Bedri ASLAN

Üye

Doç. Dr. Mehmet Aziz YAŞAR

Yukarıdaki sonucu onaylarım.

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürü

TEZ BİLDİRİMİ

Bu tezdeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edildiğini ve tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada bana ait olmayan her türlü ifade ve bilginin kaynağına eksiksiz atıf yapıldığını bildiririm.

DECLARATION PAGE

I hereby declare that all information in this document has been obtained and presented in accordance with academic rules and ethical conduct. I also declare that, as required by these rules and conduct, I have fully cited and referenced all materials and results that are not original to this work.

İmza

HİLAL ORTAKAYA BÜYÜKHAN

Tarih:

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

İSLAM HUKUKUNDA SOSYAL YARDIMLAŞMA

Hilal ORTAKAYA BÜYÜKHAN

BATMAN ÜNİVERSİTESİ LİSANSÜSTÜ EĞİTİM SOSYAL BİLİMLER
ENSTİTÜSÜ TEMEL İSLAM BİLİMLERİ İSLAM HUKUKU ANABİLİM DALI

Danışman: Doç. Dr. Bedri ASLAN

2023, X+ 102 Sayfa

Jüri

Doç. Dr. Bedri ASLAN

Doç. Dr. Abdülbasit SALTEKİN

Doç. Dr. Mehmet Aziz YAŞAR

İnsanoğlu fitratı gereği sosyal bir varlıktır. Bu sebeple doğumundan ölümüne kadar etrafındaki insanlara ihtiyaç duyup onlarla beraber yaşamak durumundadır. Acz ve fakr sahibi olan insan her ihtiyacını bizzat karşılayamayacağı için etrafındaki insanların yardımına muhtaç olduğu gibi aynı yardımı başkalarından da esirgememesi gerekmektedir. Nitekim zor durumda olan insanların yardımına koşmak her Müslümanın görevi olduğu gibi aynı zamanda insani ve vicdani bir sorumluluktur. Bu sorumluluğun yerine getirildiği toplumlarda her kesimden olan insanlar daha huzurlu, insan ilişkileri daha sağlıklı ve karşılıklı güven ortamı daha yaygındır. Çünkü yardımlaşmanın yoğun olduğu toplumlarda kimsenin gözü başkasının malında olmayacaktır. Yardımlaşmanın sosyal katkılarından burada dile getirilmeyen başka yönlerinin olduğu da bir gerçektir. İslam dini bazı durumlarda zorunlu olarak bazı durumlarda gönüllü bir şekilde ama sürekli olarak yardımlaşma içerisinde bulunmamız için teşvikte bulunmaktadır. Çalışmada genel olarak malî ibadetlerin sosyal yönü ele alınmaya çalışılmıştır. Bu kapsamda yardımlaşmanın genel ve özel tanımı, İslam'da yardımlaşma, yardımlaşma ile ibadetlerin ilişkisi, zorunlu olan malî ibadetlerle zorunlu olmayan malî ibadetler üzerinde ayrıntılı durulmuştur. Bunun yanında ele alınan ibadetlerin sosyal yardımlaşmaya bakan yönü ve bu ibadetlerin sosyal yardımlaşmaya katkısı incelenmiştir. Detaylı olmasa da bu ibadetlerin kişinin manevi ve ruhî yaşantısında sağladığı faydalara da değinilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İslam Hukuku, Dayanışma, Kardeşlik, Malî İbadetler, Sosyal Yardımlaşma

ABSTRACT

MASTER'S THESIS

SOCIAL ASSISTANCE IN İSLAMİC LAW

Hilal ORTAKAYA BÜYÜKHAN

**BATMAN UNIVERSITY GRADUATE EDUCATION SOCIAL SCIENCE INSTITUTE
BASIC İSLAMİC SCIENCES İSLAMİC LAW DEPARTMENT**

Advisor: Doç. Dr. Bedri ASLAN

2023, X + 102 Pages

Jury

Doç. Dr. Bedri ASLAN

Doç. Dr. Abdulbasit SALTEKİN

Doç. Dr. Mehmet Aziz YAŞAR

Person is a social construct by nature. It is in need and communication with the people around him from birth to death. This includes helping people clean up, knocking on someone else's door when they go to tare, or hiding the difference of the needy's need without opening the notebook's hand. Helping people in difficult situations is a Muslim's duty as well as a humanitarian and conscientious responsibility. Societies where this protection is fulfilled are more peaceful than people from all walks of life, human relations are healthier, and an atmosphere of widespread trust is more common. Because in societies where cooperation is intense, no one's eyes will be on someone else's property. It is a fact that there is another behavior that is not mentioned here among the social contributions of cooperation. As some conservatives in the religion of Islam, some elements encourage us to cooperate voluntarily but continuously. In the study, the social aspect of financial worship has been tried to be discussed in general. The general and special definition of cooperation, social assistance in Islamic Law, the relationship between cooperation and worship, obligatory financial worship and non-obligatory financial worship are discussed in detail. In addition, the aspect of the prayers received towards socialization and the reflections of these prayers on social assistance. Although it is not detailed, the benefits of these worships in personal, spiritual and spiritual life are also mentioned.

Keywords: Islamic Law, Solidarity, Brotherhood, Financial Worship, Social Assistance

ÖNSÖZ

Her dönemde insan başkalarının maddi ve manevi yardımına ihtiyaç duymuştur. Karşısında sıkıntı içinde kıvranan canlılara yardımcı olma eğiliminde olan ve bu fitratta yaratılan insanoğlu bu duruma duyarsız kalmamıştır. Kişilerin yardım etme isteğinin altında yatan nedenler incelendiği zaman öncelikle psikolojik temelli nedenlerin olduğunu söylemek mümkündür. Zira insanlar muhtaçlara yardım ettiği zaman rahatlama, suçluluk duygusunu bastırma, mutlu olma, paylaşma, iyilik yapma, topluma katkı sağlama gibi duygularla ruhunu rahatlatır. İnsanları yardımlaşmaya sevk eden başka bir faktör de dini emirler ve yönlendirmelerdir. İslam’da zorunlu olan zekât, kurban, sadaka-i fitır, kefâret ve adakların yanında zorunlu olmayıp tavsiye edilen sadaka, hibe, vasiyet, karz (ödünç verme) ve vakıfların faaliyetleri bu konuda oldukça etkilidir. İslam dışındaki dinlerde de bu tarz uygulamalarla karşılaşmak mümkündür.

Yine yardımlaşmaya yönlendiren başka bir etken ise kişilerin yetiştiği aile ve kültürel ortamlardır. Aile büyüklerinden öğrenilen yardımseverlik sonraki nesiller tarafından devam ettirilmektedir. Camilerin, imaretlerin ve çeşitli hayır kurumlarının avlularına yerleştirilmiş sadaka taşları buna örnek olarak verilebilir. Dolayısıyla bu tarz etkenlerle yardım duyguları içerisinde olan insanların yaptığı faaliyetler sonucunda toplumda huzur ve refah düzeyi artar.

Zengin ile fakir arasında bir köprü görevi gören bu tarz faaliyetler “sosyal yardımlaşma” kavramını ortaya çıkarmış olup toplumda fertler arasındaki uçurumun giderek azalmasını sağlamıştır. Zira İslam dini ferde önem verdiği gibi toplumun bir arada yaşamasına, birbirlerine yardım etmesine ve sosyal sıkıntıların önüne geçilmesine önem vermiştir. İslam dini sosyal yardımlaşma adına yapılan her uygulamaya ibadet gözüyle bakmış ve bu faaliyetlerin devam etmesini teşvik etmiştir.

Üç bölümden oluşan çalışmamızın birinci bölümünde yardımlaşmanın kavramsal çerçevesi üzerinde durduktan sonra yardımlaşmanın Kur’an ve sünnette nasıl geçtiğini ve ne şekilde teşvik edildiğini ele alarak konunun daha iyi anlaşılmasını sağlamaya çalıştık. İkinci bölümde ise özelde İslam hukukunda sosyal yardımlaşmanın ne olduğu ve hangi ibadetlerin bu kapsamda olduğunu araştırdık. Devamında ibadetlerin sosyal yardımlaşmaya katkılarını inceledik. Üçüncü bölümde de çalışmamızın asıl konusu olan malî ibadetleri zorunlu olanlar ve zorunlu olmayanlar diye iki başlığa ayırarak her birini ayrı ayrı ele aldık. Alt başlıkları işlerken konunun daha iyi anlaşılması için kısaca sözlük ve terim manalarına yer verdikten sonra çalışmamızın kapsamına giren ve sosyal yardımlaşmaya etkisi olan yönü üzerinde durmaya çalıştık. Gayret bizden tevfiğ Yüce Allah’tan.

Bu çalışmamda kaynaklara ulaşmam açısından fikirlerini aldığım, tez konusunu seçme aşamasında ve tez sürecinde bana göstermiş olduğu destekten ve yardımlarından ötürü danışmanım Doç. Dr. Bedri ASLAN’a, üzerimde emeği bulunan anne, babama ve çalışmamın her aşamasında maddî ve manevî desteğini esirgemeyen kıymetli eşime teşekkür ederim.

Hilal ORTAKAYA BÜYÜKHAN

Batman 2023

İÇİNDEKİLER

TEZ BİLDİRİMİ.....	iii
ÖZET.....	iv
ABSTRACT	v
ÖNSÖZ.....	vi
İÇİNDEKİLER.....	viii
KISALTMALAR.....	x
GİRİŞ.....	1
1.Araştırmanın Amacı ve Kapsamı.....	1
2.Araştırmanın Önemi	1
3.Araştırmanın Yöntemi ve Kaynakları.....	2
4.Literatür Taraması.....	2
BİRİNCİ BÖLÜM.....	3
1.1. İslam’da Yardımlaşma.....	3
1.2. Kavramsal Çerçeve.....	6
2.1. Sözlükte yardımlaşma	7
2.2. İstilahta yardımlaşma	7
1.3. Kur’an-ı Kerim’de Yardımlaşma	8
1.4. Sünnette Yardımlaşma.....	10
1.5. İbadetlerin Sosyal Yardımlaşmayla İlişkisi	13
İKİNCİ BÖLÜM	18
2.1. Zorunlu Olan Yardımlaşmalar	18
2.1.1. Zekât.....	18
2.1.2. Nafaka	25
2.1.3. Kefâretler	28
1.3.1. Orucu bozma kefâreti	30
1.3.2. Hac ve umrede ihram yasaklarını ihlal etme kefâreti	33
1.3.3. Hataen insan öldürme kefâreti.....	40
1.3.4. Yemin kefâreti	43
1.3.5. Cinsel yasakları ihlal kefâreti.....	50
1.3.6. Zihâr kefâreti.....	53
2.1.4. Sadaka-i fitır	56

2.1.5. Adak (Nezir)	59
2.1.6. Kurban	63
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	67
3.1. Zorunlu Olmayan Yardımlaşmalar	67
3.1.1. Sadaka	67
3.1.2. Karz-ı Hasen	71
3.1.3. Vakıf	75
3.1.4. Âriyet	79
3.1.5. Bağış (Hibe)	82
3.1.6. Vasiyet	85
3.1.7. Îsâr	89
3.1.8. Komşu hakkı	92
SONUÇ	96
KAYNAKÇA	97
ÖZGEÇMİŞ	103

KISALTMALAR

a.g.e. : adı geçen eser.

a.g.m. : adı geçen makale

a.s.m. : aleyhisselam

b. : bin

çev. : çeviren

h. : hicri

ia : İslam Ansiklopedisi

meb. : Milli Eğitim Bakanlığı

r.a. : radyallahü anh

s.a.s. : sallallahü aleyhi ve sellem

tdv. : Türkiye Diyanet Vakfı

terc. : tercüme

ts. : tarihsiz

vb. : ve benzeri

vs. : vesaire

yay. : yayın evi

y.b. : yayın yeri bilinmiyor

y.y. : yayın yok

GİRİŞ

1.Araştırmanın Amacı ve Kapsamı

Çalışmanın amacı İslam'ın toplum huzuruna verdiği değerde sosyal yardımlaşmanın tesirini İslam Hukuku açısından ele alarak gözler önüne sermektir. Toplumda bireyler arasındaki ilişkileri güçlendirmenin ve arada köprü kurmanın en iyi yolu sosyal yardımlaşmadır. Sosyal yardımlaşmaya yönelik uygulama ve ibadetlerin fıkıhta ciddi bir yer kapladığını söylemek mümkündür. Zira İslam her yönüyle nizam dinidir. Fert ve toplum nezdinde adalet, yardımlaşma ve dayanışmanın gerçekleşebilmesi için gereken her türlü sosyal, siyasi, iktisadi, hukukî, ve ahlakî kuralları net bir şekilde ortaya koymuştur. İslam hukukunun fert ve toplum hayatında boşluk bıraktığı tek bir alan bile yoktur. Çalışmanın amacı da bu alanlardan en önemlisi denebilecek sosyal hayata ve insan ilişkilerine yönelik konuları İslam hukuku açısından ele almaktır.

Çalışmanın kapsamı İslam hukukunda sosyal yardımlaşmanın önemi Kur'an'daki ayetler ve Hz. Peygamber'in sünneti üzerinden ele aldıktan sonra başta zorunlu olan malî ibadetler olmak üzere daha sonra ise tavsiye edilen malî uygulamalar üzerinden sosyal hayata yansımaları işlenecektir.

2.Araştırmanın Önemi

İnsanların yardımlaşma yönündeki duygularını özellikle dini ifadeler kurarak sokakta, cami önlerinde veya başka alanlarda suistimal eden insanlarla eskiye oranla daha çok muhatap olunmaktadır. Bu durum sık yaşandığı için toplum bu tarz insanları görmeye alışmış durumdadır. Dolayısıyla zor durumda olduğu düşünülen insanlara karşı duyarsızlığın arttığını görmek mümkündür. Zira gerçekten ihtiyaç sahibi olanla bu durumu kötüye kullanan insanları ayırt etmek güçleşmiştir. Ayrıca yine insanların dini duygularını sömürerek rant sağlayan kişi ve kuruluşların kötüye kullanım haberlerinin medya üzerinden daha geniş kitlelere ulaşıyor olması ve medya tarafından bazı durumların çarpıtılması sosyal yardımlaşma kurumlarına olan güvenin sarsılmasına neden olmuştur. Dolayısıyla insanlar yardım etme konusunda eskiye oranla daha çekimser davranmaktadır.

Sosyal yardımlaşmanın azalmış olmasının başka bir nedeni de dini duyguların zayıflaması, kapitalist düşüncenin dünyaya hakim olması ve insanların kendini bu yeni düzene kaptırması olarak gösterilebilir. Halihazırda olan bu problemleri çözmek için sosyal yardımlaşmanın yeniden gündeme getirilmesinin, topluma yarar sağlayacağı kanaatindeyiz. Literatür taramasında bu konuyla ilgili yapılan çalışmaları incelediğimizde fıkıh açısından

meseleyi ele alan eserlerin az ve yetersiz olduğunu düşünüyoruz. Bu çalışmayla boş bırakılan alanları doldurmaya çalışacağız.

3.Araştırmanın Yöntemi ve Kaynakları

Çalışmada birinci bölümde yardım kelimesinin kavramsal değerlendirmesi yapılacaktır. Daha sonra Kitap, sünnet, klasik ve modern fıkıh kaynaklarından yararlanarak konu ele alınmaya çalışılacaktır. İhtiyaç duyulduğu takdirde tefsir kitaplarından ve konuyla ilgili farklı kaynak ve görüşlerden yararlanılacaktır.

Çalışma da yardımlaşma ile ilgili ayetlerin ve ibadetlerin hukuk boyutunu ortaya koymak için öncelikle tefsirler kaynak olarak kullanılacaktır. Konu ile ilgili ayetlerin meâli için Diyanet İşleri Başkanlığı yayınlarının Hayrettin Karaman, Mustafa Çağrıç, İbrahim Kâfi Dönmez ve Sadrettin Gümüş tarafından hazırlanan meâlden, konuyla ilgili olan rivayetlerden faydalanmak için sahih hadis kaynakları olan Kütüb-ü Tis'a'dan yararlanılacaktır. Ayrıca klasik ve modern fıkıh kaynaklarına başvurulacaktır. Yine konuyla ilgili farklı görüşler varsa bunlara da değinilecektir.

4.Literatür Taraması

Araştırmamız için literatür taraması yaparken ele aldığımız konu olan İslam Hukukunda sosyal yardımlaşmayı malî ibadetler üzerinden ele alan müstakil bir çalışmanın bulunmadığını fark ettik. Var olan çalışmalar özel olarak sosyal yardımlaşma veya dayanışma üzerinde yoğunlaşırken biz çalışmamızda konu kapsamını biraz daha genişleterek malî ibadetlerin sosyal yardımlaşmaya katkısını da inceleme alanına aldık. Mesela Muhammed Ebû Zehre'nin et-Tekâfülü'l-ictimâ'î fi'l-İslâm eseri sosyal dayanışma alanında yapılan önemli bir çalışmadır. Bu eseri E. Ruhi Fiğlalı ve Osman Eskicioğlu "*İslâm'da Sosyal Dayanışma*" adıyla tercüme etmiştir.¹ Yine Abdullah Nasih Ulvan'ın et-Tekâfülü'l-ictimâ'îyyü fi'l-İslâm² adlı çalışması da bu alanda yazılan önemli Arapça eserlerdendir. Daha spesifik yapılan Türkçe çalışmalardan Kerim Buladı'nın³ "Kur'an'da Sosyal Yardımlaşma" çalışması sosyal yardımlaşmayı sadece ayetler bazında ele almıştır. Yine Mehmet Şeker'in "İslam'da Sosyal Dayanışma Müesseseleri" adlı çalışması ise konuyu bu alana katkı sağlayan ibadetler olarak değil de kurum ve kuruluşlar olarak incelemiştir. Celal Yeniçeri'nin "İslam'ın

¹ Muhammed Ebû Zehra, *İslam'da Sosyal Dayanışma*, çev. e. Ruhi Fiğlalı ve Osman Eskicioğlu (İstanbul: Yağmur, 1981).

² Abdullah Nasih Ulvan, *et-Tekâfülü'l-ictimâ'îyyü fi'l-İslâm* (y.b.: Darü's-Selam, t.y.).

³ Kerim Buladı, *Kur'an'da Sosyal Dayanışma* (İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2011).

Dayanışma Paylaşma Medeniyeti”⁴ çalışması da yine bu şekilde örnek verilebilecek bir çalışmadır.

İslam hukukunda sadece zekâtı, vasiyetleri, nafakayı, kefâretleri, âriyeti, komşuluğu, hibeyi veya kurbanı ve topluma yarar sağlayan sosyal yönlerini ele alan birçok müstakil araştırma bulunmaktadır. Bunlardan bir kısmı aşağıdaki gibidir:

- Her Yönüyle Kurban - Musa Hub⁵
- İslam'da İletişim, Toplu Yaşam Ve Komşuluk – Rana Özyurt Kaptanoğlu ve İlyas Özyurt⁶
- İslam Hukukunda Sosyal Yardımlaşma Sözleşmesi Ariyet Akdi- Alpaslan Alkış⁷
- İslam Hukukunda Hibe- Abdulkadir Şener⁸
- İman ve İbadetler- Mehmet Erkal⁹
- İslam’da Vasiyet – Enver Baytan¹⁰
- İslam’da Kefâretler – Hasan Güleç¹¹
- İslam Hukukunda Nafaka- İbrahim Hayrullah Erdem¹²

Bu şekilde her konu bazında yazılan eserler bulunmakla beraber bu eserlerin sayısını artırmak mümkündür. Ancak biz çalışmamızda bu müstakil olarak yapılan çalışmaların çoğundan faydalanmakla beraber bu konuların hepsini aynı çatı altında birleştirdik. Bununla beraber topluma yarar sağlayan taraflarını çok yönlü ele aldık.

BİRİNCİ BÖLÜM

Bu bölümde İslam’da yardımlaşmanın genel çerçevesi üzerinde durulduktan sonra kavramsal çerçeve ele alınacaktır. Kur’an-ı Kerim’de ve sünnette yardımlaşmanın ehemmiyeti vurgulanıp, ibadetlerin sosyal yardımlaşmayla bağlantısı kurulacaktır.

1.1. İslam’da Yardımlaşma

⁴ Celal Yeniçeri, *İslamın Dayanışma Paylaşma Medeniyeti* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2013).

⁵ Musa Hub, *Her Yönüyle Kurban* (İzmir: Işık Yayınları, 2009).

⁶ Rana Özyurt Kaptanoğlu ve İlyas Özyurt, *İslam’da İletişim, Toplu Yaşam Ve Komşuluk* (Adıyaman: İksad, 2018).

⁷ Alpaslan Alkış, *İslam Hukukunda Sosyal Yardımlaşma Sözleşmesi Ariyet Akdi*, 2019.

⁸ Abdulkadir Şener, “İslam Hukukunda Hibe” (Ankara, Ankara Üniversitesi, 1984).

⁹ Mehmet Erkal, *İman ve İbadetler* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2008).

¹⁰ Enver Baytan, *İslam’da Vasiyet* (İstanbul: Felah, 1963).

¹¹ Hasan Güleç, “İslam’da Kefâretler”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy 4 (1989), 449-472.

¹² İbrahim Hayrullah Erdem, “İslam Hukukunda Nafaka” (Diyarbakır, Dicle Üniversitesi, 2019).

Yardımlaşma yoksula, yetime, düşküne, hastaya, yolda kalmışa ve zor durumda kalıp muhtaç olana iyilik yapma düşüncesinden kaynaklanan, dini olduğu gibi ahlaki bir yükümlülük ve örfi duygularla açığa çıkan insani bir değerdir.¹³ En çok aile fertleri, yakın akraba, dost ve komşular arasında gerçekleşen yardımlaşma geçmişte daha yaygın olduğu gibi günümüzde ve insani değerlere sahip çıkıldığı sürece her zaman ayakta kalacak önemli bir toplumsal değerdir. Ayrıca bireylerin karşılaştığı maddi-manevi birçok problem yardımlaşma sayesinde kolaylıkla çözüme kavuşur.

Yardımlaşma müessesesi bütün dinlerde önem arz ettiği gibi İslamiyet'te de önem arz eder. Nitekim Kur'an-ı Kerim'in pek çok ayetinde ve hadislerde müminlerin yardımlaşma içerisinde olması gerektiği farklı kavram ve uygulamalarla teşvik edilmiştir. Bunlar ilerleyen sayfalarda ele alınacaktır. İslam'da yardımlaşma eylemi maddi yardımı kapsadığı gibi manevi yardımlaşmayı da kapsamaktadır. Çünkü insanoğlu doğumundan ölümüne kadar sevgiye, şefkate ve ilgiye muhtaç bir fitratta yaratılmıştır. Aciz bir varlık olarak yaratılan insan her daim başka bireylerin yardımına ihtiyaç duyar. Bu yardımlar kimi zaman psikolojik destek sağlama, kişiye hakkı ve sabrı tavsiye etme kimi zaman da aynî ve nakdî yardım olarak tezahür eder. İlk etapta maddi yardımları ele alacak olursak, İslami telakkiye göre insanın sahip olduğu malın ve servetin sahibi Allah'tır. Ayetler bağlamında insanın emanetçisi olduğu bu malı ihtiyaç sahiplerine ulaştırıp bir nevi köprü görevi görmesi gerekmektedir.¹⁴ Dini-ahlaki bir terim olarak infak "Allah'ın hoşnutluğunu elde etmek amacıyla kişinin kendi servetinden harcama yapması, muhtaçlara aynî ve nakdî yardımda bulunması" demektir.¹⁵ Bu bakımdan infak farz olan zekâtı ve gönüllü yapılan her çeşit hayrı kapsamaktadır.¹⁶ Maddi yardımları ifade etmek amacıyla kullanılan infak kavramı sadaka, kefâretler, nafaka, fitre, karz-ı hasen vb. ibadetleri de kapsar. Tüm bu ibadetler yardımlaşmaya yönlendirmesi amacıyla İslam'da teşvik edilmiştir. İnfak malî bir ibadet olarak bilinse de aslında siyasî, sosyal, hukukî, ahlakî ve iktisadî yönleri bulunan ve geniş bir anlam yelpazesine sahip bir kavramdır. Toplumda dünyevileşmenin ve malın belli bir kesimin tekelinde toplanmasını

¹³ A. Can Tuncay, "İslam'da Sosyal Güvenlik", *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi* 20/1 (2014), 851-74.

¹⁴ *Kur'ân-ı Kerîm Meâli*, çev. Hayrettin Karaman- Mustafa Çağrı- İ.Kâfi Dönmez- Sadrettin Gümüş (İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2017), en-Nur 24/33; el-Hadid 57/7.

¹⁵ Fikret Karaman vd., "Dini Kavramlar Sözlüğü", ed. İsmail Karagöz (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2007), "İnfak", 317.

¹⁶ Mustafa Çağrı, "İnfak", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000), 22/289-290.

engelleyen önemli bir müessesedir. Bu yönüyle Müslüman toplumların tarih boyunca huzur ve düzen içerisinde yaşamasına vesile olmuştur.¹⁷

İslam'da yardımlaşmanın sadece maddi olmadığına değinmiştik. İnsan nasıl ki sadece maddeden ibaret değilse ihtiyaçları da maddeden ibaret değildir. Yarattığı kulunu en iyi bilen Allah (cc)¹⁸ kulunun duygusal ve psikolojik ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik buyruklarda bulunmuştur. Birçok ayette müminlerin kardeş olduğu ilkesi benimsenerek¹⁹ yardımlaşma ve dayanışmanın psikolojik ve ahlaki zemini hazırlanmıştır.²⁰ İlgili ayetler incelendiğinde; din kardeşliğinin ilk şartı başkalarına kötü duygular beslemekten ve zararlı davranışlardan sakınmaktır. İkinci şartının da din kardeşlerine karşı iyi ve güzel duygular beslemek ve sıkıntılarını paylaşmak olduğu görülür.²¹

İnsan fıtratı gereği öncelikle en yakın çevresi ile ilgilenir. Kur'an-ı Kerim'de bu durumun dikkate alındığı ve ilgili ayetler incelendiğinde bu sıralamanın anne babayı ve diğer akrabayı, yakın ve uzak komşuyu, yetimleri, yoksulları, yolcuları ve kişinin sorumluluğu altında bulunan başka insanları, en nihayetinde yardıma muhtaç herkesi kuşatacak bir şekilde genişlediği görülür.²² Şunu da belirtmek gerekir ki Kur'an-ı Kerim'de dayanışmanın sadece iyilik ve takvâ konularında olması istenir; düşmanlık, hainlik, kötülük cinsinden işlerde yardımlaşma yasaklanmıştır.²³

Hz. Peygamber'in konuyla ilgili hadislerine baktığımızda ise ana babaya saygıyı, sıla-i rahimi, yetimleri, yoksulları, kimsesizleri gözetmeyi, komşu haklarını, sadakayı, infakı ve ihsanı, birlik ve kardeşliği, hediyeleşmeyi, dostlara yemek yedirmeyi, kırılanın gönlünü almayı, derdi olanın derdini paylaşmayı ve misafirperverlik gibi konuların yardımlaşma ve dayanışmayı içerdiğini görürüz. Bir hadiste *"Müminler birbirini sevmekte, birbirine acılamakta ve himaye etmekte bir organı hasta olduğunda diğerleri de acı çekip uykusuz kalan bir bedenin organları gibidir"*²⁴ buyrulmuştur. Ayrıca Hz. Peygamber hicretten hemen sonra Medine'de özellikle toplumsal hayata yönelik birçok faaliyette bulunmuştur. Örneğin selamın yaygınlaştırılması, açların doyurulması, yakınların ziyaret edilip gözetilmesi, mescid ve

¹⁷ Mehmet Aziz Yaşar, "Fıkhî Açından İnfak", *EUROASIA JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES & HUMANITIES International Indexed & Refereed* 2/7 (2020), 44.

¹⁸ Mülk 67/14.

¹⁹ Âl-i İmran 3/103; el-Hucurat 49/10.

²⁰ Osman Demir, "Tesânüd", içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2011), 40/526.

²¹ el-Enam 6/151-153; el-İsra 17/23-38; el-Hucurat 49/9-13.

²² el-Bakara 2/83,177; en-Nisa 4/36; el-İsra 17/26.

²³ el-Maide 5/2.

²⁴ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî Buhari, *Sahihü'l -Buhari* (Mısır: Darü'l Tevki'n-Necat, 1422), "Kitâbü'l-Edeb", 6011.

mektepe yapılması gibi sosyal konulara dair tavsiyelerin ön plana çıktığı görülür.²⁵ Bu uygulamalardan en çok ön plana çıkan ise bazı Mekkeli sahâbenin önce kendi aralarında daha sonra ensârdan bazı kimselerle kardeş ilan edilmesidir.²⁶ Bu kardeşliğin taraflar arasında veraset ilişkisine kadar gitmesi,²⁷ Medine’de yerleşen ilk İslam toplumunda sosyal adaletin ve dayanışmanın güçlendirilmesi yolunda atılmış önemli bir adımdır.²⁸ İslam’da yardımlaşma konusunda şimdiye kadar ele aldığımız mevzularla ilgili örnekleri artırmak mümkündür. Ancak ilerleyen sayfalarda daha detaylı bir şekilde ele alınacaktır.

1.2. Kavramsal Çerçeve

Konuyla ilgili kavramsal analize geçmeden önce genelde karıştırılan sosyal yardım ve sosyal yardımlaşma kavramlarının farklarını açıklamak gerekmektedir. “Sosyal yardım” yasal çerçevede, maaş ya da herhangi bir ücret dışında çalışanların elde ettiği bazı sosyal haklar olarak anlaşılmaktadır. Yine yasal çerçevede, devletin sosyal politikası gereği yoksul durumda olan vatandaşlara yaptığı yardımları da ifade eder.²⁹ “Sosyal yardımlaşma” kavramı ise bireylerin bireylerle, grupların gruplarla, zenginlerin fakirlerle, yardımlaşması olarak anlaşılmaktadır. Sosyal yardım yukarıdan aşağıya doğru, üstten alta doğru resmi bir seyir gösterirken, sosyal yardımlaşma da aynı ilişki -alma verme- olsa bile sivil bir kavram olduğu için halkın karşılıklı yardımlaşmasını ve dayanışmasını ifade etmektedir. Dolayısıyla toplumda imkân sahibi olanların yapacakları her türlü yardımı “sosyal yardımlaşma” kapsamında değerlendirebiliriz.³⁰

Yardımlaşma herhangi bir karşılık beklemeden ihtiyaç sahibi olan kişileri içinde bulundukları sıkıntılı durumdan kurtarmaya yönelik her türlü söz ve davranışı kapsar. Ancak yardım etmeyi sadece maddi yardımla sınırlandırmak doğru olmaz. O anda kişinin ihtiyacı olan her neyse onu karşılamak da yardım kapsamına girer. Bunun temelinde verme şuuru yatar. Bu şuur bilgisini, zamanını, sevgisini, gücünü, enerjisini ve malını vermek şeklinde geniş bir yelpazede ele alınabilir.³¹ Ancak bu başlık altında çok fazla detaya girilmeyip yardımlaşmanın sözlük anlamı ve ıstılahî manası üzerinde durulacaktır.

²⁵ Demir, “Tesânüd”, 40/526.

²⁶ Hüseyin Algül, “Muâhât”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2020), 30/308.

²⁷ Mehmet Akbaş, “Muhâcirûn-Ensâr Kardeşliğinin Serüveni”, *İSTEM Dergisi* 8/15 (2010), 63.

²⁸ Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2014), 181-82.

²⁹ Ali Seyyar, *Sosyal Siyaset Terimleri (Ansiklopedik Sözlük)* (İstanbul: Beta Yayıncılık, 2002), 559-60.

³⁰ İsmail Akyüz, “İslam’da Dini Pratıkların Sosyal Dayanışmaya Etkisi”, *Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, sy 25 (2014), 461-82.

³¹ Ali Ayten, “Prososyal Davranışlarda Dindarlık Ve Empatinin Rolü” (İstanbul, Marmara Üniversitesi, 2019), 14.

2.1. Sözlükte yardımlaşma

A-v-n kelimesi Arapça’da “yardım etmek, desteklemek” kavramlarının karşılığı olarak kullanılan kavramdır.³² Allah (cc) Kur’an’da buyurur ki: “*Bana gücünüzle yardım edin*”³³ burada yardım manasında kullanılan kelime a-v-n kelimesidir. Teâvün “yardımlaşmak”, istiâne ise “yardım etmek” manasında kullanılır.³⁴ Teâvün kelimesinin geçtiği ayetlerden birinin meâli şu şekildedir: “*İyilik ve takva konusunda yardımlaşın, günah ve haddi aşmada yardımlaşmayın.*”³⁵ İstiâne kelimesi ise Bakara sûresinde “*sabrederek ve namaz kılarak Allah’tan yardım dileyin*”³⁶ şeklinde geçer. Arapça’da “yardım” manasını taşıyan başka bir kelime de n-s-r “mazluma yardım etmek” ve bu kökten türeyen nusret “yardım etmenin güzelliği” kavramlarıdır. Aynı zamanda Kur’an’da bir sûre ismi olan “nasr” kelimesi yine bu sûrede “*Allah’ın yardımı ve fetih geldiği zaman*”³⁷ şeklinde geçer. Z-h-r (sırt anlamında) kökünden türeyen müzâhere ve tezâhür kelimeleri de “birbirine arka çıkmak/ birinin yükünü sırtlanmak” anlamında kullanılır. Kur’an’da şöyle geçer: “*..onların aleyhine günah ve düşmanlıkta birbirinize arka çıkıyorsunuz/ birleşip yardımlaşıyorsunuz.*”³⁸

Mu’âvenet-i ictimâiyye “sosyal yardım” anlamındadır.³⁹ Çağrıcı sosyal dayanışmayı ise şu sözleri ile analiz etmektedir: “Sözlükte ‘birinin bakımını, ihtiyaçlarını üzerine almak’ anlamındaki ‘kefl’ kökünden ‘tekâfül’, ‘birbirine kefil olmak, birbirinin ihtiyacını karşılamak’ demektir. Bir kimsenin bakımını üzerine alana kâfil ve kefil denir. Modern Arapça’da ‘et-tekâfülü’l-ictimâî’ sosyal dayanışmayı ifade eder.”⁴⁰

2.2. Istılahta yardımlaşma

Istilahta yardımlaşma ise toplumu oluşturan bireylerin birbirleriyle dayanışma içerisinde olmasını, birbirine güç ve destek sağlamasını ifade eden bir terimdir.⁴¹ İnsanın öncelikle yakın çevresi ve akrabaları ile ilgilenmesi, onları gözetmesi fitratının bir gereği olduğu gibi Kur’an’da bunu teşvik etmektedir. İlgili ayetlerde bu çevrenin öncelik sırasına göre ana-babayı ve diğer akrabayı, yakın ve uzak komşuyu, yakın arkadaşı, yetimleri,

³² Rağîb İsfahanî, “el-Müfredat- Kur’an Kavramları Sözlüğü”, çev. Abdülbaki Güneş ve Mehmet Yolcu (İstanbul: Çıra Yayınları, 2010), “a-v-n”, 742.

³³ el-Kehf 18/95.

³⁴ İsfahanî, “el-Müfredat- Kur’an Kavramları Sözlüğü”, “a-v-n”, 742.

³⁵ el-Mâide 5/2.

³⁶ el-Bakara 2/45.

³⁷ en-Nasr 110/1.

³⁸ el-Bakara 2/85.

³⁹ Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Ensar, 2016), “mu’âvenet-i ictimâiyye”, 385.

⁴⁰ Mustafa Çağrıcı, “Yardımlaşma”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013), 43/332.

⁴¹ Demir, “Tesânüd”, 40/526.

yoksulları, yolcuları ve kişinin sorumluluğu altında bulunan başka insanları, nihayet yardıma muhtaç olan her kesimden insanı kapsayacak kadar geniş bir yelpazeye yayıldığı görülür.⁴²

Sosyal yardımlaşma ise “toplumsal bir yapı içinde yaşayan bireylerin, birbirlerinin temel ihtiyaçlarını giderme konusunda göstermiş oldukları dayanışma”⁴³ şeklinde ifade edilebilir. Ayrıca insanın sosyal bir varlık olması, toplu halde yaşaması çevresinde bulunan diğer bireylerin yardımına ihtiyaç duymasına zemin hazırlamıştır. Bu sebeple İslam literatüründe yardım ve yardımlaşmaya dair pek çok kavram bulunmaktadır.⁴⁴ Zira farklı alanlardan verilerek yapılan pek çok yardımı tek bir kavram ile ifade etmeye çalışmak yapılan eylemi ifade etmeye yetmeyecektir.

Sosyal bilim araştırmalarında yardımlaşma ve dayanışmanın ne olduğu araştırıldığında ise karşımıza “prososyal davranış” kavramı çıkmaktadır. Sosyal yardımlaşma ile ilgili ifadeler bu başlık altında ele alınmaktadır. Prososyal davranış kısaca “dayanışma, adil olma, dürüst davranma, paylaşma gibi karşılığı olsun veya olmasın toplum veya bireylerin yararı için yapılan her türlü eyleme” denilmektedir.⁴⁵ Dayanışma ise “toplumsal planda bir amacın gerçekleşmesi için yapılan iş birliğinden doğan güç; tesanüd” şeklinde tanımlanabilir. M.Ali Kirman Din Sosyolojisi Terimleri Sözlüğünde dayanışma için şöyle bir çıkarımda bulunur: “Dayanışmanın olduğu yerde toplumsal bağlar güçlü olur, yapılan yardımlar için karşılık beklenmezken, toplumsal bağların gevşediği anomik durumlarda dayanışma da zayıflar.”⁴⁶

1.3. Kur'an-ı Kerim'de Yardımlaşma

İslam'da sosyal yardımlaşmaya dayanak oluşturabilecek çok sayıda ayet bulunmaktadır. Konuyla alakalı ayetlerden biri şöyledir: “İyilik ve takvâ üzerinde yardımlaşın, günah ve düşmanlık üzerine yardımlaşmayın.”⁴⁷ Ayetin meâline göre insanlığın yararına olacak her konuda yardımlaşmanın gerekliliği vurgulanmıştır. Ayrıca yardımlaşmanın iki boyutuna dikkat çekilmiştir. Bunlar, takvâ ve iyiliktir. Takvâ yardımlaşmanın Allah'ın rızasına bakan yönünü, iyilik ise insanların rızasına bakan yönünü teşkil etmektedir. Ayete göre yardımlaşma hususunda her iki boyutu gözetken kimseler gerçek

⁴² el-Bakara 2/83, 177; en-Nisâ 4/36; el-İsrâ 17/26

⁴³ Osman Taştekin, “Kur'an'da İnfak Kavramı Bağlamında Sosyal Yardımlaşma”, *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 25/1 (2021), 223.

⁴⁴ Çağrı, “Yardımlaşma”, 43/332.

⁴⁵ Abdulmuttalip Baycar, “Dini ve Sosyolojik Boyutlarıyla Dayanışma Yardımlaşma Olgusu”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 21/39 (15 Haziran 2019), 201.

⁴⁶ M.Ali Kirman, *Din Sosyolojisi Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2004), “Dayanışma”, 56-57.

⁴⁷ el-Mâide 5/2.

kurtuluşa ermişlerdir.⁴⁸ Keza “Müslümanların birbirlerinin yardımcıları”⁴⁹ olduğunun ifade edilmesi de sosyal yardım ve dayanışmaya gayesine yöneliktir.

Yine Kur'an-ı Kerim de “*Miras taksiminde (kendilerine pay düşmeyen) akrabalar, yetimler ve fakirler hazır bulunurlarsa, onlara da maldan bir şeyler verin ve onlara (gönüllerini alacak) güzel sözler söyleyin*”⁵⁰ buyrulur. Sosyal yardımlaşma kapsamında mirasta payı olmasa bile akraba, yetim ve fakirlerin gözetilmesi emredilmiştir.

Kur'an-ı Kerim'de yardımlaşma kavramının ne şekilde ve hangi manalarda kullanıldığını Çağrıcı şu şekilde ifade etmiştir: “İâne kavramı iki ayette yer almaktadır.⁵¹ Dört ayette ise istiâne mastarından gelen fiiller özellikle ‘Allah’tan yardım isteme’ anlamında, iki ayette müsteân ‘yardımı umulan’ manasında Allah’ın sıfatı olarak geçer.⁵² Teâvün kelimesinin iki defa zikredildiği Mâide sûresinin 2. âyetinde, kötülük edenlere karşı hissedilen öfkenin intikamcı ve saldırgan tutumlara yol açmaması gerektiği belirtildikten sonra, ‘iyilik ve takvâda yardımlaşın, kötülük ve düşmanlık yolunda yardımlaşmayın’ buyrularak câhiliye zihniyetinin beslediği asabiyet başta olmak üzere ahlakî ölçülerle uyuşmayan tüm kabileci dayanışma ve yardımlaşmalar reddedilir.”⁵³ Kurtubî (ö. 1273) bu ayetle ilgili insanların iyilik ve takvâda yardımlaşmalarının farklı yolları olduğunu ve herkesin sahip olduğu imkânlarla göre yardım edebileceğini söyler.⁵⁴ Mâverdî ise (ö. 1058) bu ayetin bağlamında iyilik ve takvânın beraber anılmasının hikmetini şu sözleri ile ifade eder: “Çünkü Allah’ın hoşnutluğu takvâ ile insanların hoşnutluğu iyilikle kazanılır; bu ikisine sahip olan kimse tam mutluluğa ve sonsuz nimete sahip olur.”⁵⁵ Şevkânî de (ö. 1834) buradaki yardımlaşma kapsamına bütün iyiliklerin girdiğini, yardımlaşma yasağının da bütün kötülükleri kapsadığını söyler.⁵⁶

Kur'an'da dört farklı ayette de müminlerin Allah’a yardımından söz edilmiştir.⁵⁷ “Kulların Allah’a yardım etmesi türevinden ifadeler genellikle Allah’ın dinine, peygamberine, kullarına yardım etme; Allah’ın koyduğu kurallara uyma, ahde bağlı kalma şeklinde

⁴⁸ Faruk Beşer, *İslam’da Sosyal Güvenlik*, 1. (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1987), 37.

⁴⁹ et-Tevbe 9/71.

⁵⁰ el-Nisâ 4/8.

⁵¹ el-Kehf 18/95; el-Furkân 25/4.

⁵² el-Yusuf 12/18; el-Enbiya 21/112.

⁵³ Çağrıcı, “Yardımlaşma”, 43/332.

⁵⁴ Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *El-Camiu li-Ahkamil-Kur’an*, çev. M.Beşir Eryarsoy (İstanbul: Buruc, 2019), c. 4/46-47.

⁵⁵ Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed el-Mâverdî, *Edebü'd-Dünyâ ve'd-Dîn* (Beyrut: Amed Yayınevi, 1978), 132.

⁵⁶ Muhammed bn Ali eş-Şevkani, *Fethû'l-Kadîr: el-Câmi' beyne fenneyi'r-rivâye ve'd-dirâye min İlmi't-tefsîr* (Beyrut: Daru'l Marife, 2007), 2/10.

⁵⁷ el-Hac 22/40; el-Muhammed 47/7; el-Hadid 57/25; el-Haşr 59/8.

açıklanmıştır.”⁵⁸ Kur’an-ı Kerim’de geçen zekât ve kefâretle ilgili ayetlerin tümü incelendiğinde, bu ayetlerin amacının Müslümanlar arasındaki sosyal yardımlaşmayı devamlı hale getirmek ve kurumsallaşmasını sağlamak olduğu görülür. Aynı zamanda “sadaka, ikram, infak, ihsan, it’am, işar, in’am, bezl gibi ifadelerle yardımlaşma ve dayanışmanın teşvik edildiği pek çok ayet vardır.”⁵⁹ Tüm insanlığa örnek teşkil edecek mahiyette olan Medineli Müslümanların, Mekkeli muhacirleri bağrına basıp her şeyini paylaşacak derecede yardımda bulunmaları Kur’an’da: *“Onlardan önce bu yurda yerleşmiş ve gönülden inanmış olanlar, kendilerine göç edip gelenleri severler, onlara verilenlerden dolayı içlerinde bir rahatsızlık duymazlar. İhtiyaç içinde olsalar bile onları kendilerine tercih ederler”*⁶⁰ ifadeleriyle anlatılır. Bu ayetten de anlaşılıyor ki gerektiğinde bir Müslümanın din kardeşini kendi öz nefesine tercih etmesi yüksek ahlakî bir değerdir. Yukarıda da bahsedildiği gibi bu davranış îsâr kavramı ile ifade edilir. Ayrıca bu yüksek ahlakî erdemi sergileyen Medineli Müslümanların Kur’an-ı Kerim’de “ensâr” adıyla onurlandırılması⁶¹ onların bu yüksek ahlakından kaynaklanmıştır.

Müslümanların kendilerine zararı dokunmayan gayri müslimlere iyilik etmelerine izin verilmesi⁶² farklı dinlere mensup olmanın yardımlaşmaya engel teşkil etmediğini göstermektedir. Tüm bu bilgiler ve ayetler ışığında İslam dininde ve Kur’an-ı Kerim’de yardımlaşma kavramının ne kadar geniş bir yelpazeye sahip olduğu görülmektedir. Canlı-cansız, Müslüman ve gayri müslim ayırt etmeden yardımlaşmaya dair teşvikler yapılmaktadır. Bu örnekleri artırmak mümkünse de biz bu kadarıyla iktifa edeceğiz.

1.4. Sünnette Yardımlaşma

Yardımlaşma ile ilgili hadislerle bakıldığında konuyla ilgili pek çok kavramla karşılaşmak mümkündür. Hadis mecmualarında da bu konuya özel baplar ayrılmıştır. Bir kutsî hadiste, *“Yalnız benim sevgim için birbirine yardım edenler sevgimi hak etmiştir”*⁶³ buyrulur. Resul-i Ekrem Medine’ye hicret ettikten sonra orada özellikle sosyal yardımlaşma ve dayanışmaya yönelik, birlik ve beraberliğe ön ayak olacak bir dizi çalışmalar yapmıştır. Bunlardan bir kısmı şöyledir: Selamın yayılması, açların doyurulması, yakınların ziyaret edilip gözetilmesi ve mescit yapılması gibi sosyal içerikli emir ve tavsiyelerin ön plana çıktığı

⁵⁸ Çağrı, “Yardımlaşma”, 43/333.

⁵⁹ Çağrı, “Yardımlaşma”, 43/332.

⁶⁰ el-Haşr 59/9.

⁶¹ et-Tevbe 9/100, 117.

⁶² el-Mümtehe 60/8-9.

⁶³ Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî İbn Hanbel, *Müsnedü İmam Ahmed* (y.b.: Müessestü’r-Risale, 2001), 32,183.

görlür. Hz. Peygamber'in bazı Mekkeli sahâbîleri önce kendi aralarında, daha sonra ensârdan bazı kimselerle kardeş ilan etmesi yardımlaşmaya teşvik eden en önemli icraatlarındandır.⁶⁴ Çünkü bu kardeşlik, kan bağından ziyade din bağıını ifade ediyordu. Bu vesileyle ensâr ve muhacir arasında inanılmaz derecede kardeşlik ve yardımlaşma örnekleri sergilenmiştir. Öyle ki Medineliler bütün mal varlıklarını bölüşmek istemişlerse de muhacirler bunu kabul etmemişlerdir. Çünkü Hz. Peygamber mülkiyeti ensârda kalmak üzere muhacirlerin emekleri karşılığında ürüne ortak olabileceğini bildirmiş, daha sonra beraberce çalışıp elde edilen kazanç pay edilmiştir. Muhacirler bunu borç karşılığı yapmak istemişlerse de ensâr yüreklerinde ki derin muhabbet ve yardım etme arzusuyla kendi yoksulluklarını unutup kardeşlerine karşı fedakârane (isar) davranmışlardır.⁶⁵

Resûlullah (sav) bir hadiste “*Müminler aralarındaki ilişkiler bakımından taşları birbirine kenetlenmiş binaya benzer*”⁶⁶ buyurmuş, ardından dediğini somutlaştırmak için ellerini birbirine kenetleyerek göstermiştir. Ebû Mûsâ el-Eş’arî’nin (ö. 42/662-63) naklettiği “*Sadaka vermek her Müslümanın vazîfesidir*” diye başlayan hadiste “*onu bulamayanın ne yapması gerekir*” sorusuna; Hz. Peygamber kişinin ihtiyaç sahibine fiili yardımda bulunması, insanlara ve kendisine faydalı olması ve iyiliği emredip kötülükten sakındırmasının da sadaka kapsamında olduğunu bildirmiştir.⁶⁷ Yani ihlaslı bir şekilde ve gönülden yapılan her türlü fiil, söylenen tatlı bir söz yahut bir tebessüm dahi sadaka kapsamına girip yardımlaşmayı ifade etmektedir. Zira hadiste şöyle buyrulur: “*(Mümin) kardeşine tebessüm etmen sadakadır. İyiliği emredip kötülükten sakındırman sadakadır. Yolunu kaybeden kimseye yol göstermen sadakadır. Yoldan taş, diken gibi şeyleri kaldırıp atman da senin için sadakadır.*”⁶⁸ Toplumda küçük görülüp, önemsenmeyen çoğu şeyin dinimizde bir karşılığı vardır. Çoğu insan “iyilik” denince büyük ve zor şeyleri zihnine getirmektedir. Bu sebeple dindeki iyilik yapma imkânlarını kullanmaktan mahrum kalmaktadır. Bu durum ise giderek yozlaşan günlük bir yaşantıyı gündemimize getirmektedir. Oysa yakîn bir imana sahip olup, şuurlu yaşayanlar, kimsenin aklına gelmeyen pek çok noktada iyilik yapma fırsatı bulurlar.⁶⁹ Hadis-i şerifte buna değinilmektedir.

⁶⁴ Algül, “Muâhât”, 30/308.

⁶⁵ el-Hasr 59/9; akt: Algül, “Muâhât”, 30/308.

⁶⁶ Buhari, *Sahihü'l-Buhari*, “Edeb”, 36.

⁶⁷ Buhari, “Zekât”, 30; İbn Hanbel, *Müsnedü İmam Ahmed*, 4, 395.

⁶⁸ Ebû İsmâ Muhammed b. İsmâ b. Sevre (Yezîd) Tirmizî, *Sünenü Tirmizî* (Mısır: Matbaatü Mustafa el-Bâbî el-Hâlebî, 1975), “Birr”, 25.

⁶⁹ Erkam Medya A.Ş., “Tebessüm Gibi Bir İyiliği Küçük Görme Hadisi”, İslam ve İhsan, erişim 25 Ocak 2022, <https://www.islamveihsan.com/tebessum-gibi-bir-iyiligi-kucuk-gorme.html>.

Yine bir sefer sırasında Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: *“Kimin yanında fazla bineği varsa, bineği olmayana versin. Kimin yanında fazla yiyeceği varsa, yiyeceği olmayana versin.”* Ravi diyor ki: *“Hz. Peygamber daha başka malları da saydı. Öyle ki biz hiç kimsenin, yanında fazla olan bir şey bulundurmaya hakkı olmadığını anladık.”*⁷⁰ Özellikle zor ve sıkıntılı süreçlerde var olan malların kardeşçe paylaşılması toplum ruhunun sağlığına işaret eder. Her şeyin sahibinin Allah olduğu bilincinde olan müminler bu hadis ile bir kere daha idrak etmiş oldular. Aynı doğrultuda olan başka hadiste Hz. Peygamber *“Allah’a ve ahiret gününe iman eden kimse komşusuna iyilik etsin. Allah’a ve ahiret gününe iman eden kimse misafirine ikram etsin”*⁷¹ buyurmuştur. Dolayısıyla iman ile sosyal yardımlaşmayı ve insanlara ikram etmeyi birbiri ile ilişkilendirerek konunun ehemmiyeti anlatılmak istenmiştir.

“Bütün müminlerin kardeş olduğu” ilkesi hem ayetlerde hem de hadislerde geçmektedir. Kur’an-ı Kerim’de müminlerin ancak kardeş olduğu, kardeşlik duyguları dışındaki kötü duyguların Müslümanlar arasında olamayacağına vurgu yapılarak, Müslümanların arasının düzeltilmesi teşvik edilmektedir. Allah’ın rahmetinin ancak bu şekilde kullara ulaşacağı bildirilmektedir.⁷² Nitekim Hz. Peygamber de aynı hususa vurgu yaparak bir hadisinde şöyle buyurmuştur: *“Müslüman, Müslümanın kardeşidir. Ona zulmetmez, onu tehlikede yalnız bırakmaz. Kim, kardeşinin bir ihtiyacını görürse Allah da onun bir ihtiyacını görür. Kim bir Müslümanı bir sıkıntıdan kurtarırsa, Allah da o sebeple onu, kıyamet gününün sıkıntısından kurtarır.”*⁷³ Hadisten anlaşılan müminlerin birbirlerine karşı tavır ve davranışlarının her zaman iyilik ve yardım üzere olması gerektiğidir. Böyle yapanlara Allah’ın rahmeti ve yardımı hem dünyada hem ahirette yakındır.

Ayrıca müminin kardeşine zulüm yapmaması gerektiği gibi bir zulüm ve tehlike ile karşı karşıya kaldığı takdirde onu yalnız bırakmaması da en büyük yardım örneklerinden biridir. Başka bir hadiste de Hz. Peygamber müminlerin kardeş olduğunu, zor zamanlarında sosyal yardımlaşma ve dayanışmaya önem vermeleri gerektiğini şöyle ifade etmiştir: *“Sen müminleri, birbirini sevmeye, birbirlerine merhamet etmeye, birbirlerine şefkat göstermeye tıpkı tek bir vücut gibi görürsün. Yani onun bir uzvu rahatsızlansa diğer uzuvlar uykusuzluk ve hararetle onun rahatsızlığına ortak olurlar.”*⁷⁴ Darda kalana elini uzatmak, üzüntüsü

⁷⁰ Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî Müslim, *Sahîhü Müslim* (Beyrut: Darü İhyâi't-Türâsil Arabî, 1955), “Lukata”, 3.

⁷¹ Buhari, *Sahîhü'l-Buhari*, “Edeb”, 29.

⁷² el-Hucurat 49/10.

⁷³ Müslim, *Sahîhü Müslim*, “Birr”, 15.

⁷⁴ Ebû Bekr Abdullah b. ez-Zübeyr b. îsâ el-Kureşî Humeydî, *Müsnedü Humeydî* (Dimaşk: Darü's-Sekâ, 1996), 2,163.

olanları teselli etmek, ümidi kırılanların moralini düzeltmeye gayret sarf etmek, dertliye deva olmak gerekir. Bu özellikler ancak gerçek bir müminde bulunur. Bir insan elini açıp nefsi için Allah’a niyaz ediyorsa, ilk önce onun başkalarına merhamet edip acıması icap eder ki bu Allah’ın rahmetini celb etsin.⁷⁵ Zira “*Merhamet etmeyen kimseye merhamet olunmaz.*”⁷⁶

Dinimiz dullara, fakir ve yetimlere yardım etme, ihtiyaçlarını giderme hususuna da önem vermiştir. Hz. Peygamber “*Dul kadın ve fakire yardım için gayret gösteren kişi, Allah yolunda cihâd yapan veya bütün gece namaz kılan, gündüzleri de oruç tutan kimse gibidir*”⁷⁷ buyurmuştur. Böylece yardım eden kişilerin nafile namaz kılan, nafile oruç tutan ve hatta cihâd yapan kişilerle aynı sevaba nail olacağını müjdelemiştir. Yetimlerle ilgili ise bir hadiste “*Kendi yetimini veya başkasına ait bir yetimi himâye eden kimseyle ben, cennette şöyle yan yana bulunacağız*”⁷⁸ diyerek kişinin nail olacağı mükâfatı iyi bir şekilde tasvir etmek için orta ve işaret parmağını göstermiştir.

Hadis-i şeriflerde mazluma yardım etme hususu sıkça geçer. Aynı zamanda zalime yardımcı olunmasından da bahsedilir.⁷⁹ Burada “zalime nasıl yardım edilir” sorusu zihinleri meşgul edebilir. Hz. Peygamber “*Onu zulümden alıkoyar, zulmüne engel olursun. Şüphesiz ki bu ona yardım etmektir*”⁸⁰ buyurarak konuya açıklık getirmiştir.

1.5. İbadetlerin Sosyal Yardımlaşmayla İlişkisi

Bu bölümde ibadetin genel ve özel anlamına değindikten sonra sosyal yardımlaşma ve dayanışmayla ilişkisinden bahsedilecektir. İslami literatürde ibadeti ikiye ayırmak mümkündür. Birincisi “genel anlamda ibadet, mükellefin Allah’a karşı duyduğu saygı ve sevginin sonucu olarak onun rızasına uygun davranma çabasını ve bu niyetle yapılan iradî davranışları ifade eder.”⁸¹ Bu şekilde kişinin dini olmayan fiillerinde bile aranılan Allah’ın hoşnutluğu yine ibadet kapsamında değerlendirilmektedir. Bu amaçla birey ve toplum yararına yapılan her türlü olumlu eylem dini ve manevi bir anlam kazanır. İkincisi olan “özel anlamda ibadet ise mükellefin yaratana karşı saygı ve boyun eğmesini simgeleyen, Allah ve Resulü tarafından yapılması istenen belirli davranış biçimleridir. Fıkıh lüteratüründe ibadetin yaygın kullanımı da bu ikinci anlamdadır. İslam’ı temel şartlarını teşkil eden namaz, oruç,

⁷⁵ Tuncay, “İslam’da Sosyal Güvenlik”, 863.

⁷⁶ Buhari, *Sahihü'l-Buhari*, “Edeb”, 7.

⁷⁷ Buhari, “Nafakât”, 1.

⁷⁸ Müslim, *Sahihü Müslim*, “Zühd”, 2.

⁷⁹ Muhammed Fuad Abdulbaki, *Kur'an-ı Kerim Lügati İlavelerle el- Mu'cem'ül Müfehres*, ed. Yasemin Muş (İstanbul: Timaş Yayınları, 2016), "a-v-n", "z-l-m", "n-s-r" md.

⁸⁰ Buhari, *Sahihü'l-Buhari*, “İkrâh”, 7.

⁸¹ Ferhat Koca, “İbadet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1999), 19/240.

zekât ve haccın yanında kurban kesme, itikâf, dua, Kur'an okuma hayır ve infakta bulunma gibi davranışlar terim anlamıyla ibadetin en meşhur örneklerini oluşturur.⁸²

İbadetler kişiye bireysel fayda sağlamakla beraber topluma da pek çok fayda sağlamaktadır. Emrettiği ve yasakladığı her şey de nice hayırlar bulunan Allah (cc), ibadetlerde de pek çok hayır ve hikmetler yaratmıştır. Oruç psikolojisi üzerine yapılan bir alan araştırmasında orucun sabır, hoşgörü, merhamet, yardımlaşma, sevgi, şefkat gibi başka insanlara dönük duyguların oluşmasında etkili olduğu tespit edilmiştir. Aynı zamanda oruç tutan kişilerin toplumda başkaları tarafından olumlu kişilik özelliklerine sahip, benlik değerleri yüksek kişiler olarak algılandığı belirlenmiştir.⁸³ Yardımseverlik ve diğerkâmlık üzerine yapılan araştırmalarda da dindarların başkalarına karşı daha fazla merhametli olup yardım ettikleri tespit edilmiştir.⁸⁴

İbadetin; ihlas ve şuurla Allah'a yönelip, onun yüceliğini idrak ederek boyun eğmek olduğunu daha önce de ifade etmiştik. Birey ibadetlerini sırf Allah için yapıp başka bir amaç ve hikmet aramasa da âlimlerin çoğu, insanlar tarafından bilinsin veya bilinmesin her bir ilâhî emrin mutlaka bir hikmet ve maslahatı bulunduğunu söylemişlerdir.⁸⁵ Bu sebeple emre muhatap olan kişinin o ibadeti eda ederken açıklanmamış nice hayır ve maslahatın olabileceği idrakiyle tefekkür etmesi gerekir. Bu tefekkür kişiyi çok farklı boyutlara taşıyarak, Allah (cc)'ın emirlerinden hâsıl olmasını istediği birçok menfaat bu şekilde gün yüzüne çıkar. İlk bakışta ister fark edilsin ister fark edilmesin derin bir tefekkür sonucu her ibadetin temelinde topluma bakan bir tarafı ve sosyal yönünün olduğu fark edilecektir. Netice olarak ibadetin sosyal hayata yönelik fonksiyonları şöyle sıralanabilir: İbadetler toplumsal bütünleşmeyi hızlandırır, kötülüklerden uzaklaştırır, sosyal yardımlaşma ve dayanışmayı sağlar.⁸⁶

Algılama ve öğrenimi kolaylaştırmak amacıyla yapılan bir ibadet tasnifine göre ibadetleri dörde ayırmak mümkündür. Bunlar; "iman, ihlas, niyet, tefekkür, marifet, sabır, takvâ gibi kalbi ibadetler; namaz, oruç, zikir, tesbih, tehlil, tekbir, tahmid, dua, ana-babaya iyilik, insanlara iyi muamele, sıra-i rahim gibi beden ile yapılan ibadetler. Zekât, sadaka, yakınlarla, fakirlere yardım, infak gibi mal ile yapılan ibadetler; hacca gitmek, malıyla ve

⁸² Koca, 240-41.

⁸³ Veysel Uysal, *Psikososyal Açıdan Oruç* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994), 152-66.

⁸⁴ Hayati Hökelekli, "İbadet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1999), 19/249.

⁸⁵ Nedim Öz, "İslam Dininde İbadetlerin Sosyal Boyutu", *Mütefekkir* 8/15 (15 Haziran 2021), 221.

⁸⁶ Vehbi Ünal, "İslam'da İbadetlerin Sosyal Fonksiyonu", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14/1 (2010), 359.

canıyla Allah için cihat etmek hem mal hem de beden ile yapılan ibadetlerdir.”⁸⁷ Bunlardan bir kısmı doğrudan ferdin bizzat şahsıyla ilgili olduğu gibi zekât, sadaka, infak gibi ibadetler sosyo-ekonomik boyutlara sahiptir. Dolayısıyla sosyal yardımlaşmaya etkisi vardır. Mesela zekât verme yükümlülüğü olan bir kişi bu ibadeti yerine getirdiğinde kulluk vazifesini yapmakla beraber sosyal yardımlaşma, dayanışma, barış ve kardeşliğe çok önemli katkı sağlamaktadır. Böylece zekât ibadetinin yaygınlaştığı toplumlarda fakir ile zengin arasındaki uçurum kapanmakta, kardeşlik üzerine kurulu manevi bir köprü inşa edilmektedir. Ayrıca piyasa da mal ve hizmet mübadelesi artış gösterecek, üretim ve istihdam artacak, sonuç olarak toplum ve ülkenin milli hasılasına ciddi bir yatırım sağlanmış olacaktır.⁸⁸ Maddi anlamda dengelerin sağlandığı, huzur ve sakinliğin hâkim olduğu bir toplumda hırsızlık, mal ve cana kast etmek gibi ahlaki zafiyetlerde en asgari seviyeye düşecektir. Ferdi otokontrol sisteminin, toplumsal otokontrol sistemini de beraberinde getirdiği görülecektir.

İslam toplumunda ekonomik hareketliliği olumlu yönde etkileyen, sosyal yardımlaşmaya katkı sağlayan ibadetler zekât, sadaka ve infakla sınırlı değildir. Bir takım ibadetlerin elde olmayan sebeplerle ifa edilememesi veya işlenmemesi gereken bazı kusurların işlenmesi durumunda bunun dünyevî ve uhrevî mesuliyetinden kurtulmak amacıyla çözüm önerisi olan kefâretlerin çoğu malî özelliğe sahiptir.⁸⁹ Kefâretler genelde köle azat etmek, fakirleri doyurmak veya giydirmek, fakire tasaddukta bulunmak ve oruç tutmak şeklinde sırasıyla bu ibadetlerden birinin ifasıyla yerine getirilir.⁹⁰ Böylece kişi maddî ve manevî mesuliyetten kurtulduğu gibi sosyal yardımlaşmaya da katkı da bulunur. Ayrıca İslam dini insanın hak ve hürriyetlerine verdiği önem ve önceliği gözler önüne sermek için köle azadını büyük sevaplar arasında saymış ve kefâretlerin ifasında köle azat etmeyi ilk sıraya koymuştur.⁹¹ Zira bir insana yapılabilecek en büyük iyilik onu her türlü esaretten kurtarıp hürriyetine kavuşturmadır.

Namaz ibadeti bireysel olarak eda edildiği gibi cemaatle de kılınabilmektedir. Kur'an-ı Kerim'de “*Namazı kılın, zekâtı verin. Rükû edenlerle beraber rükû edin*”⁹² ayeti de namazın cemaatle kılınması gerektiğine işaret etmektedir. Hz. Peygamber de namazın cemaatle kılınmasının tek başına kılmaktan derece olarak daha üstün olduğunu “*Bir kimsenin camide*

⁸⁷ Karaman vd., “Dini Kavramlar Sözlüğü”, “İbâdet”, 285.

⁸⁸ Veli Sırım, “İslam Dininde Uygulanan Mâli Kefâretler ve Sosyo-Ekonomik Boyutu”, *İslam Ekonomisi ve Finansı Dergisi (İEFD)* 7/1 (2021), 103.

⁸⁹ Sırım, 104.

⁹⁰ Rahmi Yaran, “Kefâret”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2022), 25/182.

⁹¹ en-Nisâ 4/92.

⁹² el-Bakara 2/43.

cemaatle kıldığı namaz, işyerinde ve evinde kıldığı namazdan yirmi beş kat daha sevaptır”⁹³ meâlindeki hadisle ifade etmiştir. Cuma ve bayram namazları, yağmur ve zafer duaları, şükür namazları, mevlitler, hatimler, toplu iftarlar ve sonrasında yapılan toplantı ve yürüyüşler dinin ve cemaatleşme emrinin toplumu bütünleştirme hususunda ne kadar etkili bir unsur olduğunu göstermektedir.⁹⁴ İslam’da ibadetlerin cemaatle beraber yapılmasına bu kadar önem verilmesinin sebebi toplumdaki bireylerin birbirinden haberdar olup sosyal bağların güçlendirilmesine yöneliktir. Ayrıca namazın sahibini kötülüklerden arındıracağını⁹⁵ bildiren Rabbimiz, yine Kur’an’da yetimi itip kakan, muhtaçları doyurmayan ve doyurmaya teşvik etmeyen, en küçük bir yardımı ve iyiliği esirgeyenleri gaflet içinde ibadet edenler olarak nitelendirmektedir. Onlar “*yazıklar olsun o namaz kılanlara ki*”⁹⁶ şeklinde ihtar edilirler. Zira hakkıyla kılınan namaz sahibini kötülüklerden alıkoymalıdır. Güzel bir ahlaka ve şefkatli bir kalbe ulaşmamızı sağlamayan namazın, bireyi topluma fayda sağlayan bir şahsiyete eriştireceği düşünülemez.

Kurban ibadeti de, İslam’da sosyal yardımlaşma ve dayanışmanın en somut şekilde görüldüğü bir ibadet çeşididir. Yeryüzünde günde milyonlarca hayvan kesildiği halde bunlardan istifade eden kesim genellikle zenginler olmaktadır. Hâlbuki İslam kurban ibadetiyle beraber bu hayvanlardan fakir kimselerinde istifade etme hakkının bulunduğunu söylemektedir.⁹⁷ Böylece besin değeri çok yüksek olan et gibi bir nimetten mahrum olan yoksul kimselerin evine sene de bir kere bile olsa et girmektedir. Kurbanla beraber zenginlerde cömertlik, paylaşma, infak gibi duygular gelişirken; fakirlerde ise zenginelere karşı oluşmuş ön yargılar kalkar, kin ve nefret yerine karşılıklı saygı, sevgi, muhabbet ve kardeşlik duyguları hâkim olur. Ayrıca kurban ibadeti toplumda “sosyal adalet” kavramının yerleşmesine katkıda bulunur.⁹⁸ Diğer yandan ekonomik hayatın canlanmasına olumlu etki yaptığı gibi, muhtaçların eksiklerinin giderilmesiyle beraber toplumsal bir dengelenme sağlanır.⁹⁹ Dolayısıyla kurban ibadeti, toplumun tamamını kucaklayan potansiyel bir gücün kaynağıdır.¹⁰⁰

⁹³ Buhari, *Sahihü'l-Buhari*, “Ezân”, 29.

⁹⁴ Bünyamin Ayhan, “Olağanüstü Durumlarda Toplumsal Dayanışma ve Bütünleşmeye Basının Katkısı: Milli Mücadele Dönemi Türk Basını”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sy 19 (01 Şubat 2008), 81.

⁹⁵ el-Ankebût 29/45.

⁹⁶ el-Mâûn 107/5.

⁹⁷ Hamdi Döndüren, *Delilleriyle İslam İlmihali* (İstanbul: Erkam Yayınları, 2021), 620.

⁹⁸ Hub, *Her Yönüyle Kurban*, 80.

⁹⁹ Süleyman Uludağ, *İslam’da Emir ve Yasakların Hikmeti* (Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 2018), 101.

¹⁰⁰ Ünal, “İslam’da İbadetlerin Sosyal Fonksiyonu”, 368.

Oruç ibadeti zengin-fakir ilişkisini düzenleyen ve sosyal dayanışma bilincini canlı tutan bir müessesedir.¹⁰¹ Bu bilincin oluşmasını ve canlı kalmasını sağlayan husus ise açlık ve susuzluğun ne olduğunu bilmeyen ve bu duyguları hayatları boyunca hiç tatmamış zenginlerin bizzat aç kalarak tecrübe etmesidir. Zenginler bu sayede fakirlerin halini anlar, empati kurar ve daha iyi değerlendirme fırsatı bulurlar.¹⁰² Zenginin malı olduğu halde kendisini yemekten mahrum etmesi nefsini terbiye etmekle beraber, kibre götüren, fakire tepeden bakmasına sebebiyet verecek duyguların törpülenmesini de sağlayacaktır. Diğer yandan zenginin kendi safında olduğunu hisseden kendisine yardım etmek için çırpındığını gören yoksul kimselerin, zenginlerin malında gözü kalmayacak ve bu şekilde toplumdaki suç oranlarında ciddi düşüşler yaşanacaktır.¹⁰³ Böylece Müslümanlar arasındaki şefkat ve merhamet duygularıyla toplumda meydana gelebilecek yardımlaşma ve dayanışmanın hızla artması mümkün olabilir.¹⁰⁴ Orucun bütün Müslümanlar tarafından tutuluyor olması İslam'ın eşitlik ilkesine de vurgu yapmaktadır. Zira oruca, kralın sarayında rastlandığı gibi bir köylü kulübesinde, bir filozofun evinde ve bir işçi meskeninde de rastlanır.¹⁰⁵ Buda ibadetlerin toplum hayatında insanları kaynaştıran ve yakınlaştıran özelliğinden kaynaklanmaktadır. Diğer ibadetlerde olduğu orucun da birleştirici etkisi iftar vaktinde aynı sofrada birleşen aile bireylerinde ve toplumun tamamında görülmektedir.

İslam'da en önemli dayanışma ve yardımlaşma vasıtalarından biriside hac ibadetidir. Ortak değerlere sahip, dünyanın dört bir yanından gelen farklı dil, ırk ve renklerde olan Müslümanların evrensel çapta bir arınmayla beraber kendilerine kaynaşma fırsatı sunan kolektif bir ibadettir. Ayrıca hac esnasında tanıştığı diğer ülkelerden yardıma ihtiyacı olan kardeşlerine yardım etme imkânı da sunmaktadır.¹⁰⁶ Böylece hac ibadeti, İslam toplumuna dünya çapında bir sosyal yardımlaşma fırsatı verip, müminlere “biz” duygusunu kazandırmaktadır.¹⁰⁷ Bireyin hacdan önceki dini tutumları ile hacdan sonraki dini tutumları arasındaki farka yönelik yapılan saha çalışmalarında ciddi farklılıklar tespit edilmiştir. Hacdan önce yapılan haram, günah ve kötü davranışlardan hacdan sonra uzaklaşıldığı görülmüştür. Ayrıca manevi huzur, Allah'a yakınlık hissi ibadetlerdeki hassasiyet, beş vakit namaz kılma,

¹⁰¹ Zekeriya Pak, “Kur'an'da Kulluk” (İstanbul, Marmara Üniversitesi, 1998), 264.

¹⁰² İsmail Karagöz ve Halil Altuntaş, *Oruç İlmi-hali* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2010), 62.

¹⁰³ Ali Murat Daryal, *Dini Hayatın Psiko-Sosyal Temelleri* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları, 2013), 126-27.

¹⁰⁴ Mehmet Şeker, *İslâm'da Sosyal Dayanışma Müesseseleri*, 4. bs (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007), 81.

¹⁰⁵ Aliya İzzetbegoviç, *Doğu Batı Arasında İslam*, çev. Salih Şaban (İstanbul: Klasik yayınları, 2016), 237.

¹⁰⁶ Nedim Öz, “İslam'da Hac İbadetinin Psiko-Sosyal Boyutu”, *Dini Araştırmalar* 24/61 (2021), 607-8.

¹⁰⁷ Şeker, *İslâm'da Sosyal Dayanışma Müesseseleri*, 83.

yakınlarına ve insanlara karşı duyarlılık, cömertlik ve yardımlaşma gibi hususlarda da farklılaşmalar görülmüştür.¹⁰⁸ Dolayısıyla diğer ibadetler gibi hac ibadeti de sosyal fonksiyonu olan bir ibadet kapsamında değerlendirilebilir.

Yukarıda bazı temel ibadetlerin sosyal boyutlarına kısaca değindik. Ancak çalışmamızın sınırları gereği bütün ibadetlerin sosyal yönü ele alınmayıp, bir sonraki bölümde sadece malî yönü olan ibadetlerin sosyal yardımlaşma ve dayanışmaya sağladığı katkılar üzerinde durulacaktır.

İKİNCİ BÖLÜM

Gerek Kur'an-ı Kerim'de gerek Hz. Peygamber'in hadislerinde ve örnek davranışlarında yardımlaşma ve dayanışmayı, birbirlerinin sıkıntı ve ihtiyaçlarını gidermeyi teşvik eden birçok genel ilke ve özel hüküm bulunmaktadır. Bu hükümlerden bir kısmı zorunlu olup farz niteliği taşıırken bir kısmı ise zorunlu olmayıp farz-ı kifâye ve nafîle niteliği taşımaktadır. Çalışmamızda zekât, fitır sadakası, kefâretler, nafaka, adak, kurban zorunlu olan yardımlaşmalar başlığı altında ele alınırken; sadaka, karz-ı hasen, vakıf, âriyet, bağış (hibe), vasiyet, îsâr, komşu hakkı ise zorunlu olmayan yardımlaşmalar başlığı altında ele alınacaktır.

2.1. Zorunlu Olan Yardımlaşmalar

İslam hukukunda bazı ibadetler, adeta toplumun sosyal güvenliğini ve sigortasını sağlarcasına naslarla zorunlu kılınmıştır. Bunlardan en önemlisi zekâttır ki bu ibadetle zenginler fakirlerden sorumlu tutularak sosyal yardımlaşmanın tesis edilmesi amaçlanmıştır. İnsanların yiyecek, giyecek, barınma ve hürriyetinin sağlanması gibi ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik olan nafaka, kefâretler, sadaka-i fitır, adak ve kurban da temelde sosyal yardımlaşmaya kaynak oluşturan müesseselerdir. Bu başlık altında burada zikredilen ibadetler tek tek ele alınacaktır.

2.1.1. Zekât

Zekât şerî şartlarını içeren boğazlama (zebh/narh) işlemidir.¹⁰⁹ Sözlükte “artma çoğalma, bereket, iyi hal ve övgü” anlamlarına gelen zekât ıstılahta belirli bir malın bir kısmının Allah rızası için muayyen kişilere verilmesi demektir.¹¹⁰ Zekât, kulların kulluk görevindeki sadakatlerine delalet eder. Bu sebeptendir ki, zekâta “sadaka” da denilmiştir. Sadaka kavramı zekât için kullanılan bir kelime olsa da asıl anlamıyla sadaka

¹⁰⁸ Ahmet Onay, “Hac Yapan Kişilerin Hacdan Sonraki Dini Tutumları”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy 14 (2006), 1-23.

¹⁰⁹ Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, “Zekât”, 618.

¹¹⁰ Karaman vd., “Dini Kavramlar Sözlüğü”, “Zekât”, 711.

tetavvu’/gönüllü, zekât ise zorunlu olarak verilen malı ifade eder.¹¹¹ Zekâtın sözlükteki anlamlarından biri de “temizlik, arınma” demektir. Kişi kazandığı malını Allah yolunda harcayarak madden ve manen temizlenmiş olur. İnsan kendisini arındıracak şeyleri yapmayı amaç edinirse nefis tezkiyesi ile beraber dünyada övülmeye hak ettiği gibi ahirette de ecir ve mükâfata nail olur.¹¹² Kur’an’da zekât namazla birlikte anılır.¹¹³ Namazla ruhu arınan kulun, zekâtla beraber malı da arınmış olmaktadır.¹¹⁴ Bu sebeple zekât vermeye “tezkiye” denilirken, zekât verene de “müzekki” denilir.¹¹⁵

Mala karşı zaafı ile bilinen insanoğlunun en büyük imtihanlarından olan zekât verme işlemi aynı zamanda önemli bir kulluk borcudur. Kâinata var olan her şey, İslam nazarında Allah’ın mülkü tasarrufundadır.¹¹⁶ Kur’an-ı Kerim’deki şu ayette bu duruma işaret etmektedir: “Göklerde ve yerde en yüce sıfat O’nundur. O mutlak galiptir, hikmet sahibidir.”¹¹⁷ O halde insanın elinde bulundurduğu ve kendisine ait olduğunu iddia ettiği mal ve mülkünü, yaratanına, kendisini besleyip büyütenine, muhafaza edip muayyen müddet, muayyen gaye ve muayyen yolda, harcanmak üzere insana kullanma hakkını veren Allah’a izafe ve isnat etmesi gerekir.¹¹⁸ Demek ki malın gerçek sahibi Allah’tır. O halde mülkü dilediğine verir, dilediğinden geri alır.

Dini, ahlaki ve ekonomik yönlerinin yanında sosyal boyuta da sahip olan zekât, cebri (zorunlu) bir mükellefiyettir. Bu mükellefiyet İslam dünyasında, kimi zaman bireylerin kendi arasında, çoğu zaman devletin aracılığı ile uygulama alanı bulmuştur.¹¹⁹ Zekâtın farziyyeti hakkında Kur’an ayetleri ve hadisler bulunmaktadır. Bu nasların zekâtın farziyyetine delaleti hususunda Müslüman âlimlerin fikir birliği söz konusu olduğundan, zekât icmâ ile de sabittir.¹²⁰

Kur’an-ı Kerim’de “*Namazı gerektiği gibi kılın, zekâtı verin*”,¹²¹ başka bir ayette “*Müminler o kimselerdir ki namazlarını özenle kılarlar, kendilerine verdiğimiz şeylerden bir*

¹¹¹ İsfahanî, “el-Müfredat- Kur’an Kavramları Sözlüğü”, “s-d-k”, 584-585.

¹¹² İsfahanî, “z-k-v”, 460.

¹¹³ el-Bakara 2/243.

¹¹⁴ Mehmet Demirci, “İbadetlerin İç Anlamı”, *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, sy 3 (2000), 23.

¹¹⁵ Ömer Nasuhi Bilmen, *Büyük İslam İlmihali* (İstanbul: Gelenek Yayıncılık, 2019), 337.

¹¹⁶ Taner Cücü, “Malî Bir İbadet Zekât”, *İslam Medeniyeti Dergisi* 3/35-36 (1973), 27-32.

¹¹⁷ er-Rûm 30/27.

¹¹⁸ Ebu’l Hasan Nedvi, *Dört Rükün*, çev. Yusuf Karaca (İstanbul: Risale Yayınları, 2013), 108.

¹¹⁹ Murat Aydın, “Gelir Dağılımındaki Adaleti Sağlamada Zekât Müessesesi Ve Gini Katsayısı”, *Akademik Bakış Dergisi*, sy 57 (2016), 18.

¹²⁰ Talip Türkan, ed., *İslam Hukuku El Kitabı* (Ankara: Grafiker Yayınları, 2017), 549.

¹²¹ el-Bakara 2/10.

kısmını Allah yolunda harcarlar”¹²² şeklinde buyrulmuştur. Hz. Peygamber de bir hadiste “İslâm dini beş esas üzerine kurulmuştur. Allah'tan başka ilâh olmadığına ve Muhammed'in Allah'ın Resulü olduğuna şهادet etmek, namaz kılmak, zekât vermek, hacca gitmek ve ramazan orucunu tutmak”¹²³ şeklinde buyurmuştur. Ebû Hureyre'nin rivayet ettiği hadise göre: Bir adam Hz. Peygamber'e gelerek: ‘Beni cennete götüreceksin bir amel söyle!’ dedi. Resul-i Ekrem de: ‘Allah’a ibadet eder, O’na hiçbir şeyi ortak koşmazsın. Namazı kılar, zekâtı verir, oruç tutarsın’¹²⁴ buyurdu. Hadise göre insanı cennete götüreceksin ibadetler elbette ki sadece bu ikisi değildir. Ancak en başta gelenleridir. Özellikle tevhit-namaz-zekât üçlüsü ilk sırada zikredilebilecek amellerdendir.¹²⁵

Allah (cc) zekâtını vermeyenleri “Altın ve gümüş biriktirip Allah yolunda harcamayanları elem veren bir azapla müjdele! O gün bunlar cehennem ateşinde kızdırılıp onların alınları, böğürleri ve sırtları dağlanacak”¹²⁶ şeklinde uyarmıştır. Denilmiştir ki altın ve gümüşü olup biriktiren ve zekâtını vermeyenlerin göğsünü dağlarlar. Öyle ki göğsünden girer arkasından çıkar. Yine bir kişinin davarı (dört ayaklı hayvanı) olursa ve onun zekâtını vermezse, kıyamet gününde o hayvanları, o kişiye musallat ederler. Başları ve boynuzları ile sahibine vururlar.¹²⁷

Zekâtın vücûbunun, mükellefe bakan yönü incelendiğinde, mükellefin taşıması gereken üç şartın olduğunu görürüz. Bunlardan birincisi Müslüman olmak, ikincisi akıllı ve baliğ olmak, üçüncüsü ise hür olmaktır. Bu şartları taşıyan kimselere zekât, “borçtan beri ve aslî ihtiyaçlardan fazla nisap miktarı mala senenin başında ve sonunda tam bir mâlikiyetle mâlik” olmaları durumunda farzdır.¹²⁸ Mala ilişkin şartlar ise nisâb miktarı malının olması,¹²⁹

¹²² el-Enfâl 8/3.

¹²³ Buhari, *Sahihü'l-Buhari*, “İmân”, 2.

¹²⁴ Buhari, “Zekât”, 1.

¹²⁵ İmam Nevevî, *Riyâzü's-Salihin*, çev. M. Yaşar Kandemir, İsmail Lütfi Çakan, ve Raşit Küçük (İstanbul: Erkam Yayınları, 2019), 5/464.

¹²⁶ et-Tevbe 9/ 34-35.

¹²⁷ İmam Gazâlî, *Kimya-yı Saadet* (İstanbul: Sağlam Yayınevi, 2014), 110.

¹²⁸ Abdullah b. Mahmud b. Mevdud Mevsîlî, *El-İhtiyar li-Talili'l-Muhtar* (İstanbul: Muallim Neşriyat, 2015), 1/228.

¹²⁹ İslam hukukunun Müslümanı zengin olarak kabul ettiği ve zekât vermesini istediği alt sınır mal varlığı ölçüsü, mal miktarı anlamındadır.

tam mülkiyet, havâic-i asliyye haricinde olmak,¹³⁰ havelânu'l- havl,¹³¹ nemâ¹³² ve borç karşılığı olmamak üzere altı tanedir.¹³³

Zekât altı şeyden verilir. Deve, sığır, manda, koyun ve keçi olmak üzere hayvanların zekâtı, toprak mahsullerinin (öşür) zekâtı, altın ve gümüşün zekâtı, ticaret mallarının zekâtı, madenler ve deniz ürünlerinin zekâtı verilir.¹³⁴

İslam hukukunun temel kaynağı olan Kur'an-ı Kerim'de zekâtın kimlere verileceği açıkça ifade edilmektedir.¹³⁵ Hz. Peygamber bazı kimselere zekât için toplanan maldan vermemiştir. Bunun üzerine bu kimseler durumdan rahatsız olup uygunsuz sözler sarf edince, Allah (cc) âyet indirerek zekâtın kimlere verilebileceğini açıklamıştır.

Ayete göre zekâtın verilebileceği kimseler şöyledir:

- a) Fakirler: Nisap miktarına ulaşmayacak kadar malı olmayan kimselerdir.
- b) Miskinler: Aç kalmayacak kadar bir miktara sahip olan ve daha fazla ihtiyacını gidermek için bir imkâna sahip olmayan kimselerdir.
- c) Amiller: Devlet tarafından zekât tahsiline memur edilen ve bu zekâtı, devlet büyüğüne teslim edinceye kadar muhafaza eden kimselerdir.
- d) Müellefe-i Kulûb: İleride İslam dinini kabul etmeleri umulan kimselerdir. Yahut onlara verilen mal şu sebebe dayanır, onların şerlerinden Müslümanları korumaktır.
- e) Rikab: Sahibi tarafından, belli bir para veya mal getirdiği takdirde hür olacağı şartına bağlanan kimsedir.
- f) Garimîn: Altından kalkamayacak kadar büyük borç altında bulunan kimselerdir.
- g) Fisebilillah: Allah yolundaki mücahit kimselerdir. Bunlar ne imamın (halifenin) ne de başka bir sultanın kayıt defterine yazılıdır. Kendi inandıkları yoldan cihatlarını, İslam esaslarına göre yürütürler.

¹³⁰ İnsanın yaşamını, insan onuruna yaraşır bir şekilde sürdürebilmesi için ihtiyaç duyduğu eşyaları alabilmesini ifade eder.

¹³¹ Nisap miktarı mala sahip olunmasından itibaren o malın üzerinden bir kameri yılın geçmesi demektir.

¹³² Malın artması, sahibine kazanç sağlamasıdır.

¹³³ Mehmet Erkal, "Zekât", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013), 198-99.

¹³⁴ İmam Gazâli, *İhyâu Ulûmi'd- Din Tercümesi*, çev. Ahmed Serdaroğlu (İstanbul: Erkam Yayınları, 2016), 2/153.

¹³⁵ et-Tevbe 9/60.

h) İbnüssebil: Bazı imkânsızlıklar sebebi ile yolda kalan kimsedir. Ama kendi beldesinden yola çıkmak üzere olan kimse bu kapsamda değildir.¹³⁶

Borçlunun zekât vermesi konusunda İbn-i Hümâm (ö. 1457) şöyle demiştir: “Kimin malını kapsayan bir borç varsa ona zekât vermek gerekmez. Eğer malı borcundan fazlaysa ve bu miktar nisap sınırına ulaşıyorsa, bu fazlası için zekât verilir.”¹³⁷

Yukarıda görüldüğü üzere zekâtın verilmesinin emredildiği yerler toplumun en çok ihtiyaç sahibi olan kesimleridir. Dolayısıyla zekât ibadeti emredildiği şekilde ifâ edilirse toplumda ki dengesizlikler giderilmiş olacaktır.

Zekâtın verilemeyeceği yerler ise şöyledir:

- a) Ana-baba, eş ve çocuklar: Kişi usûl¹³⁸ ve furû’una¹³⁹ zekât veremez. İslam hukuku ihtiyaç halinde ana-babanın nafakasını çocuklara, aynı şekilde muhtaç durumda olan çocukların nafakasını da ana-babaya yüklemiştir. Kadının nafakası da erkeğe aittir. Nafakası kendisine ait olan bireylere verilen zekâttan veren kişinin istifadesi söz konusu olduğu için bu kimselere zekât veremez.
- b) Gayr-i müslimler: İslam devletinin vatandaşı kabul edilen gayr-i Müslimlere (zımî) ve yabancı devletin vatandaşı olan kâfirlere zekât verilemez. Zira zekât, Müslümanların hakkıdır.
- c) Zenginler: Zekâtın temel amacı ve hikmeti toplumdaki muhtaç insanlara yardım etmektir. Bu sebeple zenginlere zekâtın verilemeyeceği açıktır. Ayrıca zenginlere verilen zekât fakirin hakkının gasp edilmesi anlamına gelir.
- d) Hz. Peygamber’in yakınları: Hz. Peygamber kendi akrabalarına zekâttan pay almayı haram kılmıştır. Hz. Peygamberin hadislerinde geçtiği üzere “*bu zekât Muhammed’e ve Muhammed’in ailesine helal değildir*”¹⁴⁰ buyurmuştur.¹⁴¹

Hz. Peygamber’in (sav) soyundan gelenlerin kimler olduğu hususunda görüş ayrılıkları mevcuttur. Hanefî mezhebine göre Haşim oğulları, Hz. Abbas, Haris, Hz. Ali ve kardeşleri Cafer ve onun kardeşi Akil’in soyundan gelenler ve onların azat ettiği köleler olup bu

¹³⁶ Mevsilî, *El-İhtiyar li-Talili’l-Muhtar*, 1/264-267.

¹³⁷ Kemâlüddîn Muhammed b. Abdolvâhid b. Mes’ûd es-Sivâsî İbnü’l Hümâm, *Şerh-u Fethi’l-Kadîr* (Beyrut: Dâr-u İhyâi’t-Türâsî’l Arabî, t.y), 2/118.

¹³⁸ Usûl, ana-baba ve dedeleri ifade etmektedir.

¹³⁹ Furû’ ise çocuklar ve torunlardır.

¹⁴⁰ Ebû Bekr Muhammed b. İshâk b. Huzeyme es-Sülemî en-Nîsâbü’rî İbn Huzeyme, *Sahihü İbn Huzeyme* (y.b.: Mektebü’l-İslami, 2003), “Zekât”, 76.

¹⁴¹ Mevsilî, *El-İhtiyar li-Talili’l-Muhtar*, 1/268-270.

kimseler zekât haramdır.¹⁴² Zekâtla beraber Haşimîlere fitır sadakası, kefâretler, öşürler, adaklar gibi vacip olan sadakaları vermek de haram kılınmıştır. Zira bunları ödemek insanın nefsinin temizlediği için abdestte kullanılan suya benzetilmiştir. Fakat nafîle sadakalar böyle değildir. Bunlar serinlemek maksadıyla alınan abdest suyu gibidirler. Alan kimseyi kirletmedikleri için Haşimîlere verilebilirler.¹⁴³

Zekât vermenin keyfiyetine gelecek olursak, verilecek malın kalitesiz, insanların hoşlanmayacağı ve gözden çıkarılmış bir mal olmamasına dikkat edilmelidir. Kur'an-ı Kerim'de bu hususa şöyle dikkat çekilir: *“Ey iman edenler! Kazandıklarınızın ve sizin için yerden çıkardıklarımızın iyilerinden verin. Kendinizin ancak içiniz çekmeye çekmeye alabileceğiniz adi şeyleri hayır diye vermeye kalkışmayın. Bilin Allah zengindir, bütün iyilik ve güzellikler O'na mahsustur.”*¹⁴⁴ Hz. Peygamber de zekât toplamak için gönderdiği memurları da insanların değerli mallarını zekât olarak almaktan sakındırmıştır. Zekât verecek olan kişide malın en kötüsünü vermeyip orta halli ve insanların istifade edebileceği nitelikteki malları vermelidir.¹⁴⁵

Zekâtın fevren mi terâhi üzere mi vacip olduğu tartışılmış, Cumhura ve Hanefî mezhebinin fetvaya esas olan görüşüne göre şartlar tamamlandığında fevren (hemen) ödenmesi gerekir. Hanefîlerdeki bir diğer görüşe göre terâhî (gevşeklik gösterme) üzere farz kılınmıştır. Ancak zekât ihtiyaç sahibi kimsenin hakkıdır. Her hakkın, hak sahibine geciktirilmeden verilmesi uygundur.¹⁴⁶ Zekât verilirken dikkat edilecek başka bir husus ise fakirlere ve miskinlere verilecek zekâtın nisap miktarını aşması mevzudur. Bir fakire nisap miktarı veya nisap miktarından daha fazla zekât verilmesi câiz olmakla beraber bu durum mehruhtur. İmam Züfer (ö. 158/775) şöyle der: *“Câiz değildir. Çünkü zekât vermekle zengin olmak aynı anda bulunduğundan, verilenin zekât olarak değerlendirilmesi engellenmiştir.”*¹⁴⁷

Yine verdiği zekâtı başa kakmak, kişiye eziyet etmek ve onu minnet altında bırakmak suretiyle ibadetini ifsat etmemelidir. Nitekim Allah-ü Teâla *“Sadakalarınızı başa kakmak ve eziyet vermek suretiyle heder etmeyin”*¹⁴⁸ buyurmuştur. Müfessirler ‘menn’ ve ‘eza’ kelimelerinin manasında ihtilaf etmişlerdir. Bazıları ‘menn’ verdiği sadakayı anmak, ‘eza’

¹⁴² el- İmam Ebü'l Hüseyin Ahmed İbn-i Muhammed Kuduri, *Muhtasarul-Kuduri*, çev. Ahmet Mak, 1. baskı (İstanbul: Hak Yayınları, 2018), 141.

¹⁴³ Mevsilî, *El-İhtiyar li-Talili'l-Muhtar*, 1/270.

¹⁴⁴ el-Bakara 2/267.

¹⁴⁵ Mevsilî, *El-İhtiyar li-Talili'l-Muhtar*, 1/237.

¹⁴⁶ Alâeddîn Ebû Bekir b. Mesud Kâsânî, *Bedâiü's-Sanai' fî Tertibi's-Şerai'*, çev. Muhammed Tamir (Kahire: Dar'ul-Hadis, 2005), 2/383.

¹⁴⁷ Mevsilî, *El-İhtiyar li-Talili'l-Muhtar*, 1/272.

¹⁴⁸ el-Bakara 2/264.

onu aşikâre vermektir, demişlerdir. Süfyan-ı Sevri (ö. 778): “Menn edenin sadakası fasit olur,” diye ifade etmiştir. “Menn nasıl olur?” diye kendisine soranlara da verdiği sadakayı konuşup ‘şunu verdim, bunu verdim!’ diye söylemekle olur, demiştir. Diğer bazıları da ‘menn’ sadaka verdiği adamı işinde çalıştırmak, ‘eza’ da onu fakirlikle ayıplamaktır, demişlerdir. Başkaları da ona karşı kibirlenme, saile¹⁴⁹ ağır söz söyleyip tahkir etmek şeklinde olduğunu ifade etmişlerdir.¹⁵⁰

Zekâtın farz kılınmasında gizli ve açık pek çok hikmet bulunmaktadır. İslam’da her ibadetin hem bireye hem topluma bakan yönü vardır. Zekât ibadeti genellikle sadece toplum yararına olduğu sanılan bir ibadet olsa da verene de pek çok faydası bulunmaktadır. İnsan fitratı gereği mala pek düşkündür.¹⁵¹ Bu sebeple her insanın en büyük imtihanlarında biri de mal sevgisidir. Mal aynı zamanda büyüklük emarelerinden biri olup insanın hoşuna giden bir özelliktir. Çok fazla mala sahip olan Allah (cc) sevgisi yerine dünya malına meyleder. İşte kişi malından kendi arzusuyla zekât verdiği takdirde mala karşı olan ihtirasların önüne geçilmiş olur ve Allah’ın yakınlığına vasıl olur.¹⁵² Bununla ilgili Kur’an-ı Kerim’de “*Allah yolunda sevdiğiniz şeylerden harcamadıkça iyiliğe asla erişemezsiniz. Ne harcarsanız Allah onu hakkıyla bilir*”¹⁵³ buyrularak iyilik ve takvâyâ ancak sevilen şeylerden infak edildiği takdirde ulaşılabilceği bildirilmektedir.

Zekâtın hikmetlerinden biri de başa gelecek pek çok kaza-belaya koruyucu bir bariyer görevi görmesidir. Bununla ilgili Hz. Peygamber “*Mallarınızı zekâtla koruyunuz, hastalarınızı sadakayla tedavi ediniz ve bela dalgalarını dua ve tazarruyla (Allah’a yalvarmakla) karşılayınız*”¹⁵⁴ buyurmuştur. Zekâtı vermeyenleri ise kuşatacak olan tehlikelerle korkutarak şöyle buyurmuştur: “*Hangi kavim zekâtı vermezse onlar gök damlalarından (yağmurlardan) mahrum edilirler*”¹⁵⁵

Sosyal dayanışma ve yardımlaşmayı en pratik şekilde yansıtan zekât ibadeti toplumda dinamik bir yapı oluşturur. Seyyid Kutub (ö. 1966) bu konuya değinerek şu cümleleri kurmuştur:

¹⁴⁹ Sail, ‘dilenci’ manasına gelmektedir.

¹⁵⁰ Gazâli, *İhyâu Ulûmi’-d- Din Tercümesi*, 2/180.

¹⁵¹ Bkz. el-Adiyat 100/8.

¹⁵² Cüci, “Malî Bir İbadet Zekât”, 31.

¹⁵³ Âl-i İmran 3/92.

¹⁵⁴ Ebû’l-Kâsım Müsnidü’-d-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb Taberânî, *Mu’cemi’l-Kebîr* (Kahire: Mektebetü ibn Teymiyye, t.y.), “Babü’l-Ayn”, 128.

¹⁵⁵ Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî Beyhakî, *Sünenü’l-kübra* (Beyrut: Darü’l-Kütübü’l-İlmiyye, 2003), “İstiskâ”, 6.

“İslâm sevgi ve şefkat gölgesinde, insanları kendilerinden üstün tutmaya, mutlu etmeye, fedakârlığa çağırır. Başkalarını kendilerine üstün tutan ve değerli eşyalarından fedakârlık eden toplumlarda dayanışma vardır demektir. Her toplumda zenginler ve yoksullar vardır. Şayet zenginler fedakârlık edip, değer verdikleri mallarından yoksullara vermezlerse toplumda yardımlaşma ve dayanışma gerçekleşmez.”¹⁵⁶

Dayanışmayı en somut şekilde yaşayan Medineli ensâr Kur'an-ı Kerim'de şöyle takdir edilmişlerdir: *“Onlardan önce bu yurda yerleşmiş ve gönülden inanmış olanlar, kendilerine göç edip gelenleri severler, onlara verilenlerden dolayı içlerinde herhangi bir rahatsızlık duymazlar; ihtiyaç içinde olsalar bile onları kendilerine tercih ederler.”*¹⁵⁷ Bu vasıf insanoğluna verilmiş en değerli nimetlerden biridir. Zira bu özelliği insanlığa kazandıracak İslâm dışında başka bir din ve düşünce sistemi mevcut değildir. Başka bir ayette de şöyle buyrulmaktadır: *“Onlar verdikleri sözü yerine getirirler ve dehşeti her yerde hissedilen bir günden korkarlar. Onlar kendileri sevip istedikleri halde yoksula, yetime ve esire de yemek verirler. (Ve şöyle derler:) Biz sizi Allah için doyuruyoruz; sizden ne bir karşılık ne de bir teşekkür bekliyoruz. Biz öfkeli, çetin bir günde rabbimizden (azabından) korkarız.”*¹⁵⁸

İslâm dini, fertleri sadece maddi anlamda yardımlaşmaya yönlendirmekle kalmayıp iç dünyalarını da Allah sevgisi ve Allah korkusu ile beslemiştir. Sonuçta ise saadet devrinde yaptığı her şeyi yalnızca Hakk'ın rızasını elde etmek gayesiyle çabalayan, ihlasa erdirilmiş bir toplum ortaya çıkmıştır. Zekât vermenin, elindeki malı infak etmenin sayılamayacak kadar hem bireysel hem de toplumsal faydaları vardır. Bu yardımlardan asıl maksat ise toplumda maddi imkânı olmayan, asli ihtiyaçlarını karşılamakta güçlük çeken yoksul kimselere el uzatmaktır.¹⁵⁹ Zekât ibadeti yoksulların ihtiyaç ve sefaletini bertaraf ettiği gibi, varlıklı kişilerin muhtaç durumdaki insanlara karşı duyarlılığını artırır. Aynı zamanda insanlar arasında köprü görevi görür ve maddi farkları en az seviyeye çekerek, toplumda bir orta sınıf oluşturmayı amaçlar. Buradan anlaşıldığına göre İslâm'ın amacı zenginliği yok etmek değil, fakirliği bertaraf edip yardımlaşma prensibini topluma hâkim kılmaktır.¹⁶⁰

2.1.2. Nafaka

N-f-k kökünden türeyen,¹⁶¹ nafaka kelimesi sözlükte “infak edilen şey, harcamak, yaşamak için gerekli azık, mal, aile reisinin ev halkı için bulundurması gereken yiyecek,

¹⁵⁶ Seyyid Kutub, *İslâm ve Emperyalizm*, çev. Ramazan Nazlı, 2. bs (İstanbul: Şelale Yayınları, 1985), 57.

¹⁵⁷ el-Haşr 59/9.

¹⁵⁸ el-İnsan 76/7-10.

¹⁵⁹ Türkan, *İslam Hukuku El Kitabı*, 550.

¹⁶⁰ Öz, “İslam Dininde İbadetlerin Sosyal Boyutu”, 232.

¹⁶¹ İsfehanî, “el-Müfredat- Kur'an Kavramları Sözlüğü”, "n-f-k", 1078.

giyecek ve benzeri şeyleri” ifade etmektedir. Terim anlamıyla nafaka, kişinin bakmakla yükümlü olduğu şahısların, sosyal seviyesine göre normal bir hayat sürdürebilmeleri için ihtiyaç duyduğu ve mükellefin de temin ile yükümlü bulunduğu şeylerin tümüne denir.¹⁶² Nafakanın başka bir terim manası da şu şekildedir: “hayatiyetin ve yararlanmanın devamlılığını sağlamak için yapılması zorunlu olan harcamalardır.”¹⁶³ Kur’an’da nafaka kelimesi iki yerde geçer.¹⁶⁴

Nafaka, kişinin bakmakla yükümlü olduğu kişilerin (eş, usûl, furû’) yiyecek, giyecek, mesken, tedavi masrafları ve ihtiyaç durumunda hizmetçiyi de kapsamaktadır. Nafaka eş için israfa ve cimriliğe kaçmadan yetecek miktar olarak belirlenir. Nafakanın miktarı zamana tabiatlara, bolluk ve kıtlığa göre değişir. Dolayısıyla nafaka için belirlenmiş standart bir miktar yoktur.¹⁶⁵ Yüce Allah Kur’an-ı Kerim’de verilecek nafakanın mükellefin ekonomik durumuna göre şekilleneceğini belirtmektedir. Ayette; “*Varlıklı olan kimse, nafakayı varlığına göre versin; rızkı ancak kendisine yetecek kadar verilmiş olan kimse, Allah’ın kendisine verdiğinden versin; Allah kimseye, verdiği rızkı aşan bir yük yüklemes. Allah güçlükten sonra kolaylık verir.*”¹⁶⁶ İslam dini kocaya verdiği bazı hak ve yetkilerin yanında birtakım görev ve sorumluluklar da yüklemiştir. Bunlardan biri de eşinin temel ihtiyaçlarını ekonomik durumuna göre karşılaması olup kadının zengin veya fakir, Müslüman veya gayri müslim olması arasında herhangi bir ayırım gözetilmemesidir. Bu durum kadının evlilik akdiyle beraber sahip olduğu bir haktır. Eşlerin dışında çocukların nafakası da babaya aittir.¹⁶⁷ Anne, baba veya dede ve ninelerin nafakaları çocuklar üzerinedir. Bununla ilgili Kur’an’da anne-babaya iyilik edilmesi;¹⁶⁸ kâfir bile olsalar onlara iyi davranılması emredilmektedir.¹⁶⁹ Buna göre anne-babanın nafakası da zevcenin ve küçük çocuğun nafakası gibidir. Zira mahkeme kararı olmadan bunların nafakasını vermek vâciptir. Bunların dışındaki akrabaların nafakasını vermek ise mahkeme kararı olmadan vâcip olmaz. Çünkü akrabalara nafaka vermenin gerekliliği ihtilaflıdır.¹⁷⁰

Nafaka yükümlülüğünün sadece aile hukuku ile ilgili olduğu düşünülse de İslam Hukukunda bununla sınırlı olmadığı görülür. “Günümüz hukuk düşüncesinde geliştirilmeye

¹⁶² Karaman vd., “Dini Kavramlar Sözlüğü”, “Nafaka”, 511.

¹⁶³ Celal Erbay, “Nafaka”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006), 32/282.

¹⁶⁴ el-Bakara 2/270; et-Tevbe 9/121.

¹⁶⁵ Mevsilî, *El-İhtiyar li-Talili’l-Muhtar*, 3/279.

¹⁶⁶ et-Talak, 65/7.

¹⁶⁷ el-Bakara, 2/233.

¹⁶⁸ el-İsra, 17/23.

¹⁶⁹ el-Lokman, 31/15.

¹⁷⁰ Mevsilî, *El-İhtiyar li-Talili’l-Muhtar*, 3/285.

çalışılan sosyal adalet, hayvan hakları ve çevrenin korunması kavramlarını çağrıştıracak şekilde düzenlemeler yapılarak kişinin sorumluluğu altında bulunan diğer canlıların, hatta canlı olmayanların varlık ve verimliliklerinin devamı açısından yapılan harcamaları da kapsadığı görülmektedir. Bu sebeple fıkıhtaki nafaka hükümlerini incelerken, aile hukuku ilişkisinden doğan, mülkiyet ilişkisinden doğan nafaka türlerini ayırt etmek uygun olur. Aile ilişkisinden doğanlar evlilik ve hısımlık nafakası, mülkiyet ilişkisinden doğanlar kölelerin, hayvanların ve cansız varlıkların nafakası olmak üzere kısımlara ayrılır.”¹⁷¹

Burada nafakanın detaylarına girilmeyecektir. Detaylı araştırma yapmak isteyenlerin ilgili kaynakları incelemesi tavsiye edilmektedir.¹⁷² Ancak değinilmesi gereken bir mevzu da şudur ki; yardım nafakası İslam Hukukunda ve diğer hukuk sistemlerinde yoksulluğa karşı öngörülen bir tedbir ve çözüm kapsamında değerlendirilebilir. Bu bağlamda evlilik nafakası aile hukukunun söz konusu olduğu kişilerin birbirine yardım etmesine ilişkin ahlaki bir ödevdir. Nafakanın ana hedefi insan onuruna yakışır bir yaşamın elde edilmesidir. Ancak asıl insan onuruna yakışan kişinin kendi imkânları ile yaşamını sürdürebilmesi olduğundan istisnai olarak başvurulabilecek son çaredir.¹⁷³

Kur'an ve sünnette nafakayı ele alan deliller incelendiğinde bu sosyal yardımın sadece aralarında kan bağı bulunanlar arasında söz konusu olmadığı anlaşılmaktadır. İslam dini nafakayı geniş bir çevreye yayarak toplumda sosyal dengenin ve barışın temininde önemli bir adım atmıştır. Hatta bir bölgede aç ve muhtaç durumda bulunan kimselerin olması halinde o mahallin halkı dinen sorumlu tutulmuştur.¹⁷⁴ Kişinin kendisiyle mülkiyet bağı bulunan canlı ve cansız bütün varlıklara bakma yükümlülüğünü ifade eden geniş bir yelpaze de ele alınmasının pek çok hikmeti vardır. Bunlardan bir kısmı husumetlerin en az seviyeye indirilmesi, sosyal adalet ve sosyal yardımlaşmanın gerçekleştirilmesi aynı zamanda toplumsal barışın sağlanması yanında doğanın, çevrenin ve ferde ait gibi görünse de toplum hakkıyla yakından ilgili olan milli servetin korunması açısından önemli bir görevi ifa ettiği görülmektedir.¹⁷⁵

¹⁷¹ Erbay, “Nafaka”, 32/282.

¹⁷² Mevsilî, *El-İhtiyar li-Talili'l-Muhtar*, 3/275-302; Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed el-Hatîb Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc ilâ ma'rifeti me'ânî elfâzî'l-Minhâc*, çev. Soner Duman (İstanbul: Mirac, 2009), 369-558; Erbay, “Nafaka”; Erdem, “İslam Hukukunda Nafaka”; M. Zeki Uyanık, “İslam Aile Hukukunda Evlilik ve Boşanma Nafakası Bağlamında Süresiz Nafaka Yasası”, *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy 47 (2019), 57-87; Hatice Perktas, “Boşanmada Yoksulluk Nafakası” (Ankara, Çankaya Üniversitesi, 2008).

¹⁷³ Barış Demirsatan, “6. Uluslararası Suç ve Ceza Film Festivali Akademik Program Tebliğleri”, ed. Adem Sözüer, 2022, 175.

¹⁷⁴ Karaman vd., “Dini Kavramlar Sözlüğü”, “Nafaka”, 512.

¹⁷⁵ Erbay, “Nafaka”, 32/285.

2.1.3. Kefâretler

Örtmek manasına gelen “k-f-r” kelimesinden türetilen kefâret, sözlükte kusur veya günahı örten, izale eden iyilik anlamına gelmektedir.¹⁷⁶ Aynı kökten türeyen keffere fiili, Kur’an-ı Kerim’de günahları örtmek anlamında kullanılmıştır.¹⁷⁷ İstılahta ise kefâret, “dinin belirli yasaklarını ihlal eden kimsenin hem ceza hem Allah’tan mağfiret dilemek maksadıyla yükümlü tutulduğu köle azat etme, oruç tutma, fakiri doyurma ve giydirme gibi malî ve bedeni nitelikli ibadetlerin genel adıdır.”¹⁷⁸ Allah-ü Teâla kullarına olan merhameti gereği bazı kusurları bir takım vesilelerle affeder. Kefâretlerde bu vesilelerden biri olmakla beraber bir bakıma ibadet, diğer bir bakıma da ukûbat (ceza) mahiyetindedir.¹⁷⁹

“Kefâret kavramı Kur’an-ı Kerim’de toplamda üç ayette dört defa geçmiş olup bunlardan kısastan bahseden ayette, ödenen kefâretin işlenen günah için kusur örtücü olacağı bildirilir.¹⁸⁰ Ancak Kur’an’da kefârete atıf bundan ibaret olmayıp hacda tıraş olmak, hataen adam öldürmek ve zihâr yemini gibi belirli kural ve hak ihlâlleri halinde de kefâret kelimesi kullanılmaksızın kişiye bazı yükümlülükler getirilir.¹⁸¹ ...Değişik yönleriyle kefâret konusuna temas eden hadislerin sayısı hayli fazladır. Bu hadislerde Kur’an’da ana hatlarıyla açıklanan kefâretlerin ayrıntısı verildiği gibi ramazan orucunu mazeretsiz bozma başta olmak üzere birtakım dini yasak ihlalleri için de ihlâlin ağırlığına göre kefâret olarak ibadet türünden bazı yükümlülükler getirilmiştir.”¹⁸²

Hadislerde kefâret kelimesinin işlenen suçları ve yapılan günahları örten, kişinin Allah katında affedilmesine vesile olan her türlü olumlu davranışı kapsayan kuşatıcı bir özelliği de vardır. Bu bağlamda her gün kılınan beş vakit namazın, her hafta kılınan Cuma namazının, her sene tutulan ramazan orucunun, umrenin, hadleri uygulamanın, sabredilen hastalığın ve başa her sıkıntıya sabretmenin işlenen küçük günahlara kefâret olacağı ifade edilmiştir.¹⁸³ Yine bazı hadislerde, kusurlu davranışları telafi edici tedbirlerin alınmasını ve unutulup kılınamayan veya uykuda iken kaçırılan namazın hatırlandığında ve uyandığında hemen kılınmasının hatayı örtücü olumlu bir davranış olduğuna işaret edilir.¹⁸⁴ Allah-ü Teâla

¹⁷⁶ İsfahanî, “el-Müfredat- Kur’an Kavramları Sözlüğü”, “k-f-r”, 922; Karaman vd., “Dini Kavramlar Sözlüğü”, “Kefâret” 369.

¹⁷⁷ el-Âl-i İmran 3/193; el-Mâide 5/45,65; el-Muhammed 47/2.

¹⁷⁸ Yaran, “Kefâret”, 25/179.

¹⁷⁹ Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, “Kefâret”, 302.

¹⁸⁰ el-Mâide 5/45.

¹⁸¹ el-Bakara 2/196; en-Nisa 4/92; el-Mâide 5/12; el-Âraf 7/153; el-Enfâl 8/29; el-Hûd 11/114; et-Teğâbûn 64/9.

¹⁸² Yaran, “Kefâret”, 25/180.

¹⁸³ Buhari, *Sahihü'l-Buhari*, “Savm”, 3; Tirmizî, *Sünenü Tirmizi*, “Hudud”, 12.

¹⁸⁴ Müslim, *Sahihü Müslim*, “Mesacid”, 55.

kullarının işlediği günahları çeşitli vesilelerle affetmektedir. İstiğfar ve kefarette bunlara örnek verilebilir. Bununla ilgili Kur'an'da da iyiliklerin kötülükleri sileceği bizlere bildirilmektedir.¹⁸⁵

“Kefâret, kasıtlı işlenen bazı günahlara karşılık yerine getirilmesi istenen bir cezadır. Kefâret, aslında ibadettir. Çünkü kefare, köle azat etmek, fakirleri doyurmak veya oruçtan ibadettir. Suç sayılmayan bir işe bedel bir şey farz kılındığında bu, ibadettir. Oruç tutamayan kimsenin orucun bedeli olarak yemek yedirmesi, hataen adam öldürmenin kefareti misali gibidir. Şu halde kefare, ibadetle ceza arasında bir konumdadır ki biz ona ibadet mahiyetinde ceza diyebiliriz.”¹⁸⁶ Fıkıh kitaplarında kefaretlerin ibadet ana grubunda yer alması, kefaretlerle yükümlü tutulmanın Allah'ın lütuf ve kereminin bir tezahürü olarak Müslümanlara tanınan bir ayrıcalık ve imkân olarak nitelendirilmesi sebebiyledir. Çünkü bir suç işleyen Müslüman kendini vicdani ve kalbi olarak çok rahatsız hisseder. Bir an evvel bu psikolojiden kurtulmak için elinden geleni yapmak ister veya birtakım azap ve ıstıraplara katlanırsa bu kötülüğün etkisinden kurtulacağını hisseder.¹⁸⁷ İşte bu bakımdan kefaretlar yüce Allah'ın kullarına şefkat ve merhametinden dolayı sağlamış olduğu bir ayrıcalıktır.

İslam'da kefare çeşitleri şöyle sıralanmaktadır:

1. Orucu bozma kefareti
2. Hac ve umre yasaklarını ihlal etme kefareti
3. Hataen adam öldürme kefareti
4. Yemin kefareti
5. Hayızlı kadınla cimâ kefareti
6. Zihâr kefareti

Yukarda sayılan kefaretlerden sadece oruç bozma kefareti sünnetle sabit iken, diğerleri Kitapla sabittir.¹⁸⁸

Yüce Allah tarafından kefaretlerin emredilmesinin hikmeti ise, günah ve isyanla kulun Allah'tan tamamen ümidini kesmesinin önünü almak, O'ndan ve O'nun emirlerinden uzaklaşmamasını sağlamaktır. Ruhî ve manevi olarak bu durumda olan her mümin içindeki sıkıntıyı temizlemek için birtakım fedakârlıklar yapmak isteyecektir. Bu sebeple ilâhi hikmet,

¹⁸⁵ el-Hûd 11/114.

¹⁸⁶ Ferdinand Mema, “İslam Hukukunda Yemin ve Keffâreti” (Bursa, Uludağ Üniversitesi, 2011), 3.

¹⁸⁷ Güleç, “İslam'da Kefâretler”, 450.

¹⁸⁸ Kâsânî, *Bedâiü's-Sanai' fi Tertibi's-Şerai'*, 5/95.

kulun işlediği günahı örtmek, onun kötü eserini yok etmek için kefâretin meşru kılınmasını gerektirmiştir.¹⁸⁹ Bunun yanında kefâretlerin ictimâî alana katkı sağlıyor olması İslam'ın hayata bütünsel bakış açısını ve ibadetin sosyal hayatla canlı bir ilişkisinin olduğunu yansıtmaktadır.

Kefâretin ödenmesi üç şekilde olur:

1. Köle azadı
2. Oruç tutma
3. Fakirlere iyilik (yedirme-giydirme)

Kefâretin ödenme şekillerine bakıldığında üçünde insanlar arasında iyilik ve hayır adına birçok sosyal faydalar sağladığı görülmektedir. Köle azadının ilk sırada yer alması İslam'ın insan hak ve hürriyetlerine verdiği önem ve önceliğin bir kanıtı olup bu vesileyle ibadet hükmünde olan imkânlar ve ortamlar hazırlamıştır. Kölelik müessesesi her ne kadar günümüzde ortadan kalkmış olsa da İslam'ın doğuşundan yakın bir zamana kadar bir vak'a olarak uygulanmakta ve kabul edilmekteydi. Köleliğin aktif olarak uygulandığı bir toplumda özellikle de Müslüman bir kölenin hürriyetine kavuşturulmasının dini, sosyal ve ekonomik olarak pek çok sonucu olacaktır. Bu açıdan değerlendirildiğinde İslam hukukuna göre insanlar için asıl olan özellik hürriyet iken kölelik arızî bir durumdur. İslam'ın hedefi fertlerinin hür olduğu bir toplum inşa etmektir. İslam'ın köleliği bedava bir üretim faktörü olarak görmediğini söylemek mümkündür.¹⁹⁰

Oruç tutma şeklinde olan ikinci ödeme şekli de, nefis terbiyesi, ahlakı sağlamlaştırma, sabır ve metaneti artırma, iradeyi güçlendirme gibi ferdi ve toplumsal faydalar sağlamaktadır. Fakirler ile irtibatı koparmayıp onlara iyilik ve ihsanda bulunma ise dinimizin yapılmasını emir ve tavsiye buyurduğu davranışlardandır. Kefâretlerin ödenmesinin bu üç şekilde olması yapılan açıklamalar bağlamında manidardır. Bu ibadetlere teşvik için Kur'an ve sünnette sayısız örnekle karşılaşmak mümkündür.

1.3.1. Orucu bozma kefâreti

Kasten ve özürsüz bir şekilde Ramazan orucunun bozulması durumunda ödenmesi gereken kefâret çeşididir. Kişi imkânı ölçüsünde sırayla ya köle azat etme ya iki ay peş peşe

¹⁸⁹ Vecdi Akyüz, *Mukayeseli İbadetler İlmihali* (İstanbul: İz yayıncılık, 1995), 404.

¹⁹⁰ Sırım, "İslam Dininde Uygulanan Mâli Kefâretler ve Sosyo-Ekonomik Boyutu", 104.

oruç tutma ya da altmış fakiri doyurma şeklinde bu kefâreti ödeyebilir.¹⁹¹ İslam dini farz olan ibadetlerin edâsı hususunda pek çok kolaylık sağladığı gibi oruç ibadetinde de kolaylık ve ruhsatlar sağlanmıştır. Bununla beraber kasten oruç tutmayan ve başladığı bir orucu bir mazerete binaen bozan kimselere de daha sonra kaza etme imkânı tanımıştır. Bunca ruhsat ve kolaylığa rağmen mâkul bir gerekçe ve sebep göstermeksizin başladığı ramazan orucunu bozan kimsenin durumu ağır bir suç olarak kabul edilmiş, böyle kimselere Allah'tan af dileyebilmeleri için biri yine oruç olmak üzere ibadet cinsinden üç türlü kefâret öngörülmüştür. Bu kefâreti gerektiren sebebin ceza yönü ağır basar. Çünkü mükellef bu durumda orucu kasten ve isteyerek bozmuştur. Ağır baskı altında olmak, hataen bozulması ve unutma gibi kasıtlı olmayan durumlar kefâreti gerektirmez.¹⁹²

Oruç bozma keffâretiyle ilgili Kur'ân-ı Kerîm'de doğrudan ve açık bir delil bulunmamaktadır. Bu konudaki deliller Hz. Peygamber'in (s.a.s.) sünnet-i seniyyesinde yer almaktadır. Ebu Hureyre'den rivayet edilen şu hadis-i şerifi örnek gösterebiliriz:

Bir gün Resûlullah'a (sav) bir kişi geldi ve: *“Ey Allah'ın Resûlü, helak oldum” dedi. Hz. Peygamber “Seni helak eden şey nedir?” diye sordu. Adam “Oruçlu iken hanımına temas ettim” cevabını verdi. Bunun üzerine o kişiyle Resûlullah arasında şu konuşma geçti:*

“Azad edecek bir köle bulabilir misin?”

“Hayır!”

“Üst üste iki ay oruç tutabilir misin?”

“Hayır!”

“60 fakiri doyurabilir misin?”

“Hayır!”

“Öyleyse otur!”

Biz bu gelişme üzerine beklerken, Hz. Peygamber'e içinde hurma bulunan büyük bir kap getirildi.

“Soru sahibi nerede?” diyerek adamı sordu. Adam, “Benim! Buradayım!” deyince, Hz. Peygamber ona “Şu sepeti al, tasadduk et!” dedi. Adam, “Benden fakirine mi? Allah'a yemin

¹⁹¹ Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, “Kefâret-i savm”, 302.

¹⁹² Yaran, “Kefâret”, 25/181.

ederim ki Medine'nin şu iki kayalığı arasında benden fakiri yoktur!" karşılığını verdi. Bu cevap karşısında Resûlullah güldü ve "Öyleyse bunu ehline yedir!"¹⁹³ buyurdu.

Bu hadis-i şerife göre kasten oruç bozmanın kefâreti üç çeşittir:

- a) Köle azat etmek
- b) Aralıksız bir şekilde 60 gün oruç tutmak
- c) 60 fakire yemek yedirmek

Sıra bakımından hata ile adam öldürme ve zihâr kefâretine benzer. Bir kimse köle azat edecek imkânı bulamazsa peş peşe iki ay oruç tutar. Bunu da yapmaya gücü yetmezse altmış yoksulu doyuracaktır. Hadis-i şerif farklı rivayetlerle rivayet edilmiş olsa bile çıkarılacak hüküm aynıdır. Hepsisi de ramazanda kasten oruç bozana kefâret gerektiğini ifade etmektedir.¹⁹⁴

Kefâret sadece ramazan orucu için söz konusudur. Çünkü Ramazan ayı hürmet gösterilmesi gereken bir zaman dilimidir. Ramazan orucu dışında farz olan bir oruç ile nafîle olan bir orucu kasten bozmak sadece kazayı gerektirir. Bu sebeple kişinin kefârete muhatap olabilmesi için mükellef olması, geceden oruç tutmaya niyet etmesi, unutarak değil kasten bozmuş olması şarttır.¹⁹⁵ Oruç hem şeklen hem de manen bozulmuş olmalıdır ki bozma da mübah olma şüphesi ve bir mazeret bulunmamalıdır. Hanefîlere göre bir kimse oruçlu iken eşiyle cinsel ilişkide bulunursa hem kendisine hem de eşine (rıza göstermişse eğer) kaza, kefâret ve gusûl gerekir. Kefâret, işlenen suç tam olacak biçimde oruç bozma gerçekleştiği için gerekir.¹⁹⁶

Yine Hanefîlere göre bir kimse oruçlu iken, hayvanla veya ölü bir kadınla cinsel ilişkide bulunsun; boşalma olsun veya olmasın ona kefâret gerekmez.¹⁹⁷ Unutarak yiyen içen veya cinsel ilişkide bulunan kişi bunun orucu bozduğunu zanneder ve daha sonra kasten yer içerse kendisine sadece kaza gerekir, kefâret gerekmez.¹⁹⁸

Dikkat edilmesi gereken bir başka mevzu ise kefâretlerin hangi sıraya göre olduğu meselesidir. Hanefîlerde dahil fakihlerin çoğunluğuna göre hadis-i şerifte geçen sıralamaya

¹⁹³ Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî İbn Mâce, *Sünenü İbn Mâce* (y.b.: Dârü'r-Risaleti'l-Âlemiyye, 2009), "Siyam", 14.

¹⁹⁴ İbrahim Canan, *Kütübi-Sitte Muhtasarı Tercüme ve Şerhi* (İstanbul: Akçağ, 1990), 9/529.

¹⁹⁵ Mevsilî, *El-İhtiyar li-Talili'l-Muhtar*, 1/292-294.

¹⁹⁶ Mevsilî, "El-İhtiyar li-Talili'l-Muhtar", 1/293.

¹⁹⁷ Mevsilî, "El-İhtiyar li-Talili'l-Muhtar", 1/294.

¹⁹⁸ Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed Serahsî, *Mebûsât*, ed. M.Cevat Akşit (İstanbul: Gümüşev, 2016), 3/122.

imkân çerçevesinde uyulması gerekirken, Malikî fıkıhçılara göre böyle bir sıralamanın şart olmadığı kişilerin tercihte muhayyer olduğu görüşünü savunmaktadırlar.¹⁹⁹ Ancak imkân varsa en faziletli tercihin altmış fakiri doyurmak olduğunu söylemektedirler.²⁰⁰ Bu açıdan değerlendirildiğinde hadis-i şerifteki seçeneklerin vâcib-i müretteb (sıralı vâcib) mi yoksa vâcib-i muhayyer (seçenekli vâcib) mi olduğu konusunda farklı görüşler ortaya konulmuştur.²⁰¹

Yine Hanefilere göre tek bir fakiri altmış gün boyunca doyurması câiz olur. Çünkü ihtiyacı her gün yeniden tekerrür etmektedir. Fakat altmış günlük yemeği fakire bir günde sunması câiz olmaz. Bu durumda sadece bir günlük yemek yedirmiş sayılır. Zira fakirin bir kere doymakla ihtiyacı ortadan kalkmış olacaktır.²⁰²

Ramazan orucunu kasten bozmanın kefâret gerektireceğine dair delil gösterilen hadis-i şerife göre köle azat etmek, altmış yoksulu doyurmak gibi ibadetler tamamen malî niteliğe sahip uygulamalardır. Bunların uygulanmasıyla beraber varlıklı ve imkânı olan kişilerden fakir ve muhtaçlara bir gelir transferi gerçekleşecektir.²⁰³ Zira bir toplumda fertlerin tamamen birbirinden bağımsız yaşaması mümkün değildir. Allah (cc) her insanı farklı özellik ve kabiliyetlerle donatmış olup kimine kiminden daha fazla ekonomik imkânlar tanımıştır.²⁰⁴ Bu ekonomik imkânların belli ibadet ve müeyyidelerle mâli durumları daha kötü durumda olan kişilere aktarılması sağlanmıştır. İşte oruç kefâreti de böyle müeyyidelerden biri olup, ağırlıklı olarak mâli özellikte olması da bu amaca hizmet etmesi içindir.

1.3.2. Hac ve umrede ihram yasaklarını ihlal etme kefâreti

Hac; Müslüman, hür, akıllı, bülüğa ermiş, sağlığı yerinde, binek, azık ve aslî ihtiyaçlarından arta kalarak gidişinden dönüşüne kadar hem kendisine hem de ailesine yetecek kadar nafakaya sahip olan ve yol güvenliği sağlanmış kimselere farzdır.²⁰⁵

İslam'ın beş temel şartından biri olan hac farızası senenin belli dönemlerinde dünyanın dört bir yanından farklı dil, renk ve ırktan Müslümanların bir araya gelmesi ile ifâ edilen

¹⁹⁹ Ebu Abdillâh el-Mevvak Muhammed b. Yusuf b. Ebî'l-Kasım el-Gırnâtî el-Mâlikî Abderî, *et-Tâc ve'l-iklîl* (y.b.: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1994), 3/363.

²⁰⁰ Yaran, "Kefâret", 25/181.

²⁰¹ Yunus Macit, "Kasten Oruç Bozmanın Cezası İle İlgili Rivayetlerin Tahlili", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 5/2 (01 Nisan 2005), 129.

²⁰² Mevsilî, *El-İhtiyar li-Talili'l-Muhtar*, 3/233.

²⁰³ Sırım, "İslam Dininde Uygulanan Mâli Kefâretler ve Sosyo-Ekonomik Boyutu", 99.

²⁰⁴ Güleç, "İslam'da Kefâretler", 467.

²⁰⁵ Mevsilî, *El-İhtiyar li-Talili'l-Muhtar*, 1/314.

ibadettir. Aynı zamanda Müslümanlar için sosyal, siyasal, ekonomik neticeler doğurma özelliğine de sahiptir. Bu yönüyle hac evrensel İslam kardeşliğinin idrak edilmesine fırsat tanıyan bir ibadet olduğu için Müslüman toplulukların birbirleri ile kenetlenmiş bir bina haline gelmesine vesile olur.²⁰⁶

Meseleyi daha iyi idrak etmek için ihram kelimesinin manasına bakalım. “H-r-m” kökünden türemiş olan ihram kelimesinin sözlük anlamı “ya ilâhî açıdan ya da beşerî yönden yasaklanan ya zorla ya da akıl ve şeriat tarafında yahut da emrine uyulan biri tarafından yasaklanmış olan şey”²⁰⁷ demektir. Terim olarak “hac veya umreye niyet eden kimsenin diğer zamanlarda yapması helal olan bazı davranışları, hac ve umrenin rükünlerini veya bütün adabını tamamlayıncaya kadar kendisine haram kılmasını”²⁰⁸ ifade eder.

Her ibadette olduğu gibi; hac ibadetinde de belli bir disiplin ve bazı şartlar bulunmaktadır. Nasıl ki sehiv secdesi; namazda yapılan bir hata veya farz ve vacip olan bir rükünün geciktirilmesi ibadetin bozulmasına ve yara almasına sebebiyet verdiği için buna yönelik olarak alınan bir tedbirdir. Aynen bunun gibi hacda yapılan bazı hataları telafi etmek amacıyla Allah-ü Teâla bazı kefâretleri zorunlu kılmıştır.²⁰⁹ Bunlar Kur’an-ı Kerim’deki ayetlerle ve Hz. Peygamberin hadisleri ile sabittir. Bu ayetlerden bir tanesi şöyledir: *“Hac, bilinen aylardadır. Kim o aylarda hacca niyet ederse (ihramını giyerse), hac esnasında kadına yaklaşmak, günah sayılan davranışlara yönelmek, kavga etmek yoktur. Ne hayır işlerseniz Allah onu bilir. (Ey müminler! Ahiret için) azık edinin. Bilin ki azığın en hayırlısı takvâdır. Ey akıl sahipleri! Benden (emirlerime muhalefetten) sakının.”*²¹⁰

İhram yasaklarını konu edinen ve kefâretine de değinen bir diğer ayet ise şöyledir: *“Haccı ve umreyi Allah için eksiksiz yerine getirin; engellenirseniz kolayınıza gelen bir kurban gönderin. Kurban, mahalline ulaşıncaya kadar başlarınızı tıraş etmeyin. Fakat içinizden biri hasta ise veya başından bir rahatsızlığı varsa (tıraşını olup) oruç veya sadaka yahut kurban olarak bir fidye ödesin. Güvenlikte olduğunuzda hacdan önce umre yapan kişi, gücünün elverdiği türden bir kurban kessin. Bulamayan ise hac sırasında üç gün, döndükten sonra da yedi gün yani tam on gün oruç*

²⁰⁶ Hasan Maçın, “İslam Hukukunda Kefâretler” (Diyarbakır, Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2001), 29.

²⁰⁷ İsfahanî, “el-Müfredat- Kur’an Kavramları Sözlüğü”, “h-r-m”, 276.

²⁰⁸ Salim Ögüt, “İhram”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000), 21/539.

²⁰⁹ Maçın, “İslam Hukukunda Kefâretler”, 29.

²¹⁰ el-Bakara 2/197.

tutmalıdır. Bu, ailesi Mescid-i Harâm civarında oturmayanlar içindir. Allah'ın buyruğuna saygılı olun ve bilin ki Allah'ın cezalandırması çok şiddetlidir."²¹¹

Avlanma yasağını konu edinen ayetler şöyledir: *"Ey iman edenler! İhramda iken av hayvanlarını öldürmeyin. Sizden kim böyle bir hayvanı kasten öldürürse öldürdüğüne denk bir evcil hayvanı ceza olarak öder. Bunu -Kâbe'ye ulaştırılacak bir kurbanlık olmak üzere- aranızdan adalet sahibi iki kişi takdir eder. Yahut o kişi, yoksulları doyurarak veya ona denk olacak kadar oruç tutarak bir kefarete öder ki böylece yaptığı filin vebalini tatmış olsun. Allah geçmişi affetmiştir. Fakat kim bunu yeniden işlerse Allah onun cezasını verir. Allah suçlunun hakkından gelen mutlak güç sahibidir.*"²¹²

"Kendinize ve yolculara geçimlik olmak üzere sulara avlanmak ve onu yemek size helâl kılındı. Kara avı ise ihramda bulunduğunuz sürece size haram kılındı. Toplanıp huzuruna varacağınız Allah'tan korkun."²¹³

Hac sırasında işlenen bazı cinayetler haccın bozulmasını (fevat) ve kazasını gerektirirken, bazı eksiklikler hatanın ağırlık durumuna göre kurban, sadaka ve oruç cezasını gerektirir. Burada cinayetten kastedilen ihram veya Harem-i şerif vesilesiyle haram olan şeylerdir. Bu ceza ve kefaretlere; kazasını yapmak, bedene (deve-sığır kurban kesmek), dem (koyun-keçi kurban kesmek), sadaka, bedel ödeme ve oruç tutmak şeklindedir.²¹⁴

a.) Hac ve umreyi bozup kazasını gerektiren durumlar:

Hac için ihrama girdikten sonra Arafat vakfesini yapmadan cinsel ilişkide bulunmak haccı bozar. Bu kişi bozulan haccı yarım bırakmayıp tamamlar sonraki yıllarda bu haccını kaza etmesi gerekir. İşlediği cinayet sebebiyle de bir koyun veya keçi kurban eder. Yine umre için ihrama girip tavafın en az dört şavtını tamamlamadan cinsel ilişkide bulunan kimsenin de umresi bozulur. Bu kişi bozulan umreyi tamamlayıp daha sonra kazasını yapar. İşlediği cinayet sebebiyle de bir koyun veya keçi kurban eder.²¹⁵

b.) Bedene (deve veya sığır kurban etmeyi) gerektiren durumlar:

Arafat'ta vakfeden sonra daha tıraş olmadan veya saçları kısaltmadan (ilk tahallül) önce kurulan cinsel ilişki²¹⁶ ile ziyaret tavafının cünüp, hayız veya nifas hallerinde yapılması durumunda bedene gerekir. Azınlık olan kimi âlimlerin görüşü, adet ve nifas hali kadının

²¹¹ el-Bakara 2/196.

²¹² el-Mâide 5/95.

²¹³ el-Mâide 5/96.

²¹⁴ Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdilazîz el-Hüseyînî ed-Dımaşkî İbn Âbidîn, *Reddül-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr*, çev. Ahmet Davutoğlu, Mehmet Savaş, ve Mazhar Taşkesenlioğlu (İstanbul: Şamil, 1982), 2668.

²¹⁵ Mevsilî, *El-İhtiyar li-Talili'l-Muhtar*, 1/366-367.

²¹⁶ Mevsilî, "El-İhtiyar li-Talili'l-Muhtar", 1/368.

iradesi dışında olursa buna ceza gerekmez şeklindedir. Bu görüş grupla beraber hareket etmek durumunda olan hanımlar için kolaylık sağlamaktadır.²¹⁷ Cünüp, abdestsiz, hayız ve loğusa olarak yapılan hangi tavaf olursa olsun abdestli bir şekilde yeniden yapılsa cezası düşer.²¹⁸

İbn Teymiyye (öl. 728/1328)'ye göre, tavaf için taharetin şart olduğu konusunda kesin bir delil bulunmamaktadır. Taharetin şart olduğunu kabul etsek de hayızlı kadınların tavafı sahihtir. Zira bu durumda zarûret vardır. Zarûret ise yasaklı olanları mubah kılmaktadır.²¹⁹

c.) Dem (koyun veya keçi kurban etmeyi) gerektiren durumlar:

Bunlar hac ve umrenin vaciplerinden birini terk etmek, geciktirmek ve ihram yasaklarına uymamak şeklinde iki kısımdır:

1. Haccın vaciplerinden birini terk etmek veya zamanında yapmamakla ilgili cinayetler:

Bunlardan biri mikatı ihramsız geçmektir. Ancak herhangi bir hac veya umre menasiki yapılmadan geri dönülerek ihrama girilirse ceza düşer.²²⁰ Bir diğeri sa'yin tamamını veya en az dört şavtını terk etmek ve müzdelife vakfesini özürsüz terk etmektir. Fakat hastalık, yaşlılık veya izdiham sebebiyle Müzdelife'de vakfeyi yapamayanlara bir şey gerekmez. Şeytan taşlamayı yapmamak veya bir günde atılması gereken taşların yarısından çoğunu atmamaktır. Ziyaret veya umre tavafının son üç şavtını veya sadece birini yapmamaktır. Mikât dışından gelen hacıların veda tavafını terk etmesi veya çoğunu yapmamasıdır. Ziyaret veya umre tavafını abdestsiz, veda veya kudüm tavafını cünüp olarak yapmaktır. Arafat'tan güneş batmadan evvel ayrılmak, ziyaret tavafını mazeretsiz bir şekilde bayram günlerinden sonraya bırakmaktır. İhramdan çıkmak için Harem bölgesi dışında veya bayram günlerinden sonra tıraş olmaktır. Menâsiklerin tertibine uyulmaması durumunda da kurban cezası gerekir.²²¹

2. İhram yasaklarına uymamakla ilgili cinayetler:

Şâfiî'nin görüşüne göre ihramlı erkek başını örtmez ancak yüzünü örtmesinin zararı yoktur. Kadın ise başını örter ama yüzünü örtmez.²²² Kişi telbiye getirdiği zaman ihrama girmiş olur ve ihram yasakları başlar. İhramda iken erkeklerin tam bir gündüz veya gece boyunca dikişli giyim eşyası giymemesi gerekir. Kaftan, gömlek, şalvar, mest ve sarık giyim

²¹⁷ Mevsilî, "El-İhtiyar li-Talili'l-Muhtar", 1/366.

²¹⁸ Abdurrahman b. Muhammed b. Süleyman Şeyhîzade Damad Efendi, *Mecma'u'l-enhur fî şerhi Mülteka'l-ebhur* (y.b.: Dârü İhyai't-Turâsi'l-Arabî, t.y.), 1/295.

²¹⁹ Bedri Aslan, "İbn Teymiyye el-Harrânî'nin Cumhûra Muhalefet Ettiği Fıkhî Meseleler", *İslâm Tarihi ve Medeniyetinde Harran* 2 (2018): 45-58.

²²⁰ Mevsilî, *El-İhtiyar li-Talili'l-Muhtar*, 1/319.

²²¹ Lütfi Şentürk ve Seyfettin Yazıcı, *İslam İlmihali*, 10. bs (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2015), 337-38.

²²² Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc ilâ ma'rifeti me'ânî elfâzî'l-Minhâc*, 6/358-360.

eşyası sayılır. Yine ihramlının başını ve yüzünü örtmemesi gerekir. İhramlı iken av hayvanını öldürmek, cinsel temas, şehvi söz ve davranışlarda bulunmak, günah işlemek, tartışmak ve kavga etmek gibi hususlar yasaklanmıştır. Bunula beraber ihramlı kişi av hayvanına işaret etmez ve avı göstermez. Bir defada vücudun veya bir uzvun tamamına güzel koku veya yağ sürmekte ihram yasaklarındandır. Hanefîlere göre bir organın tamamına değil de sadece bir kısmına koku sürülürse sadaka vermek yeterli olur. Tedavi amacıyla kullanılan merhem vb. şeyler bunun dışındadır. Saç, sakal veya vücudun başka bir organını tıraş etmek. İhramlının başını ve sakalını hıtmî (sabun görevi yapan bir bitki) ile yıkamaması gerekir. Aynı yerde veya bir defada bütün tırnakları veya bir el ve ayağın tırnaklarının tamamını kesmekte cezayı gerektirir. Tırnakların tamamı değil de bir kısmı kesilirse her tırnak için bir sadaka vermek gerekir. Çünkü bu bedende oluşan şeyleri gidermek kabilindendir.²²³

d.) Sadaka vermeyi gerektiren hatalarda bulunmak:

Sadaka; yarım sâ' (1 sâ' yaklaşık 3 kg) buğday veya bunun para olarak kıymetidir.²²⁴ Herhangi bir organın tamamına değil de sadece bir kısmına güzel koku sürmek. İhramlı iken saçının, sakalının veya herhangi bir uzvunun tamamını değil de bir kısmını tıraş etmek. Bir gündüz veya geceden az olacak bir şekilde dikişli elbise giyinmek. El ve ayak parmaklarından beş taneden az olacak şekilde tırnakları kesmek. Her bir tırnak için ayrıca sadaka gerekir. Kudûm, veda veya herhangi bir nafil tavafı abdestsiz yapmak. Veda tavafının veya sa'yin şavtlarından birini eksik yapmak. Şeytan taşlamada eksik taş kullanmak. İhrâmlının, ihrâmlı veya ihrâmsız birini tıraş etmesi.²²⁵

e.) Bedel Ödemeyi Gerektiren Durumlar:

Bunlar, Harem bölgesinin bitkileri ve karada yaşayan av hayvanları ile ilgili olmak üzere iki kısımdır:

1. Harem bölgesi bitkileri ile ilgili yasaklar ve cezaları:

Harem bölgesinde kendiliğinden yetişen bitkileri kesmekte cezayı gerektirir. Bu tür bitkileri kesen kimse bunların bedelini karşılayacak şekilde sadaka verir. Kişinin harem bölgesinde bulunan arazisindeki bitkileri koparması bu cezaya dâhil değildir. Şâfiî ve Hanbelî

²²³ İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr*, 2672-2709; Serahsî, *Mebûsût*, 4/11-16.

²²⁴ Yunus Vehbi Yavuz, "Fitre", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1996), 13/161.

²²⁵ Mevsilî, *El-İhtiyar li-Talili'l-Muhtar*, 1/365.

mezhebine göre büyük ağaçları kesen kimseye dem cezası, küçük ağaçları kesene ise sadaka-i fitr cezası vardır.²²⁶

2. Av hayvanları ile ilgili yasaklar ve kefâretleri:

İhramlı iken avlanmak yasaktır. Fakat bu yasağa deniz hayvanları dâhil değildir. Konunun girişinde verilen ayete göre²²⁷ harem bölgesinde bulunan kara hayvanlarının avlanması yasaklanmış olup bu yasağı ihlal edenlerin ödeyeceği kefâret belirtilmiştir.

Yine konuyla ilgili bir başka delil de Hz. Peygamber'in şu hadisidir: *“Allah Mekke’yi haram (dokunulmaz) yapmıştır. Benden önce kimseye helal kılınmamış ve benden sonra kimseye de helal kılınacak değildir. (Sadece Mekke fethi sırasında) gündüzün bir vaktinde bana helal kılındı. Bundan sonra artık buranın otları biçilmez, ağaçları koparılmaz, av hayvanları ürkütülmez, (sahibini bulmak amacıyla) ilân eden kişi dışında hiç kimse buranın yitiğini alıp götürmez.”*²²⁸

İhramlı bir kimse herhangi bir kara hayvanını avlarsa, avlanan hayvanın bedeli belirlenip her birine bir fitre miktarı olacak şekilde haremdeki fakirlere sadaka olarak verilir. Veya her fitre için bir gün oruç tutulur. Veya belirlenen meblağ ile bir hedy (hac ve umre yapan kimselerin harem sınırları içinde kestikleri kurban) kurbanı kesilir. Kurbandan artan bir miktar olursa bunun sadaka olarak verilmesi gerekmez.²²⁹

Hedy kurbanlarının kesilme zamanı ile ilgili belirli herhangi bir vakit yoktur. Harem sınırları içinde olmak şartıyla her zaman kesilebilir. Ceza hedyinden kurbanın sahipleri ve bakmakla yükümlü olduğu kimseler yiyemez. Eğer etten yiyecek olurlarsa kıymetini hesaplayıp sadaka vermeleri gerekir.²³⁰

f.) Oruç Tutmayı Gerektiren Durumlar:

Hac ve umre yaptığı sürece kişi takdir edilmiş fidyeyi veremediği zaman ceza olarak oruç tutar. Örneğin haccın vaciplerinde birini yapmayan veya ihram yasaklarından birini çiğneyen kimse ile ilgili olarak Kur'an-ı Kerim'de şöyle buyrulur:

“Haccı ve umreyi Allah için eksiksiz yerine getirin; engellenirseniz kolayınıza gelen bir kurban gönderin. Kurban, mahalline ulaşınca kadar başlarınızı tıraş etmeyin. Fakat içinizden biri hasta ise veya başından bir rahatsızlığı varsa (tıraşını olup) oruç veya sadaka

²²⁶ Yahya b. Ebi'l-Hayr İmrânî, *el-Beyân fî Fıkhi's-Şâfi'* (Cidde: Dârü'l-Minhâc, 2000), 4/257.

²²⁷ el-Mâide 5/95.

²²⁸ Buhari, *Sahihü'l-Buhari*, “Hacc”, 14.

²²⁹ Serahsî, *Mebsût*, 4/181-182.

²³⁰ Mevsilî, *El-İhtiyar li-Talili'l-Muhtar*, 1/385-389.

yahut kurban olarak bir fidye ödesin. Güvenlikte olduğunuzda hacdan önce umre yapan kişi, gücünün elverdiği türden bir kurban kessin. Bulamayan ise hac sırasında üç gün, döndükten sonra da yedi gün yani tam on gün oruç tutmalıdır. Bu, ailesi Mescid-i Haram civarında oturmayanlar içindir. Allah'ın buyruğuna saygılı olun ve bilin ki Allah'ın cezalandırması çok şiddetlidir."²³¹

Ayette kurban bulamayanın (kurban kesmeye gücü yetmeyenin) hacda iken üç gün, döndükten sonra da yedi gün olmak üzere oruç tutmasının gerektiği bildirilmektedir.

Görüldüğü üzere hac ve umre yapıldığı sürece yapılan hatalara karşılık öngörülen kefareter hatanın büyüklüğüne göre bedene, dem, sadaka ve oruç şeklindedir. Zaruret dışında bu kefareter arasında muhayyerlik yoktur. Şu ayet ve hadis bu duruma örnek teşkil etmektedir: *"İçinizden her kim hastalanır veya başından rahatsız olursa (tırasını olup) fidye olarak ya oruç tutması, ya sadaka vermesi, ya da kurban kesmesi gerekir."*²³²

Sahabeden Ka'b b. Ucre'nin şöyle dediği rivayet edilmiştir:

"Hudeybiye musalahası esnasında Hz. Peygamber yanıma geldi. Başımdaki bitler yüzüme dökülüyordu. Bana;

- "Başındaki haşere seni rahatsız ediyor mu?" diye sordu. Ben,

- "Evet" deyince,

*- "Tıraş ol, üç gün oruç tut veya altı fakiri doyur yahut bir kurban kes"*²³³ *buyurdu.*

Hanefî mezhebindeki âlimler ayet ve hadiste verilen ruhsatın (yani dem, üç gün oruç tutma ve altı fakire birer sadaka-i fitır verme cezalarından birini seçme muhayyerliğini) zaruret durumlarında geçerli olduğunu söylemişlerdir. Çünkü ayet ve hadis açık bir şekilde buna işaret etmektedir. Dolayısıyla dem gerektiren bir ihram yasağını mazereti olmadan ihlal eden kimse muhayyer değildir, kendisine mutlaka dem gerekir.²³⁴

Sonuç olarak hac ve umre ile ilgili şimdiye kadar ele alınan tüm bu cinayetler ve bunların kefareti için yapılması gereken bedenî ve mâlî yükümlülüklerin söz konusu olduğunu yukarıda açıkladık. İhlallerin bir yaptırımını olarak ibadet cinsinden fiillerin seçilmesi bireyi ıslah etme ve yapılan hatanın mahcubiyetini giderme nedeniyledir. İşlenen büyük cinayetlerde

²³¹ el-Bakara 2/196.

²³² el-Bakara 2/196.

²³³ Ebü'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb Taberânî, *Mu'cemü'l-Evsat* (Kahire: Dârü'l-Haremeyn, 1995), "Babü'l-Mim", 90.

²³⁴ Abdü'lğânî el-Mekkî Hüseyin b. Muhammed Sa'îd, *İrşâdü's-Sari İlä Menasiki Molla Ali el-Kârî*, 1. bs (Beyrut: Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1998), 368.

kefâret olarak bedene ve demin istenmesi bu vesileyle toplumsal yardımlaşma ve dayanışmayı güçlendirme gibi amaçlar taşımakta olup İslam'ın kefâret anlayışına ve cezalandırma hususundaki tavrına da uyum göstermektedir.²³⁵ Ayrıca normalde helal olan davranışların harem bölgesinde ve ihramda iken yasak olması fertleri ibadet hususunda daha titiz davranmaya sevk eder. Bilerek veya bilmeyerek bir ihlal etme söz konusu olduğunda ise kefâreti ödeyerek hem işlemiş olduğu hatanın mahcubiyetinden kurtulur hem de bir Müslümanı sevindirdiği ve maddi bir katkı sunduğu için sosyal dayanışmaya katkı sağlar.

Ayrıca ödenmesi gereken kefâretler arasında zaruret durumu dışında muhayyerliğin olmaması gücü yetenleri kurban kesmeye yönlendirmesi açısından önem arz etmektedir. Zira muhayyerlik söz konusu olsaydı insanlar çoğunluk olarak daha kolay bir ibadet olan oruca yönelirlerdi. Bu durumda toplumsal yönden arzu edilen menfaat sağlanmış olmazdı. Harem bölgesinde kesilen hedy kurbanları da o bölgedeki fakirlere birebir ulaşmakta olup bu vesileyle mübarek bir beldede ki fakirler sevindirilmektedir. Bu sevinci gören kurban sahiplerinde hatalarının affedildiği hissi uyanır ve bu vesileyle üzerindeki mahcubiyetten kurtulurlar.

1.3.3. Hataen insan öldürme kefâreti

Arapçada öldürme fiilinin karşılığı olan kavram “katl” kelimesidir. Öldürene “kâtîl”, öldürülene de “maktûl” veya “katîl” denir.²³⁶ Kefâret-i katl olarak tabir edilen bu ifade “bir Müslümanı veya bir zımmîyi kasten değil, hata neticesinde öldüren Müslümana diyetten ayrı olarak lazım gelen kefârettir. Mümin bir köle azat etmesi, buna kudreti yoksa iki ay peşi peşine oruç tutması gerekir.”²³⁷

İslam'da korunması gaye edinilen temel değerlerden birisi insan hayatıdır. Çünkü insan mükerrem bir varlıktır. Allah'ın “ahsen-i takvim” olarak yarattığı ve sayısız nimeti emrine verdiği insanın, dünyaya gelmesi de, ölümü de ilâhî iradenin elindedir. Allah'tan başka hiç kimsenin bu haktan onu mahrum etmeye yetkisi yoktur. Bu nedenle bir insanın canına kıymak büyük günah kabul edilmiştir.²³⁸

Allah-ü Teâla Kur'an'da haksız yere bir cana kıymayı haram kılmakla beraber cezasının ebedi cehennem olduğunu bildirmiştir.²³⁹ Yine başka bir ayette haksız yere bir kişiyi öldürmeyi bütün insanlığı öldürmek, bir kişiyi kurtarmayı da bütün insanlığa hayat vermek

²³⁵ Öğüt, “İhram”, 21/542.

²³⁶ Karaman vd., “Dini Kavramlar Sözlüğü”, “Katil”, 364.

²³⁷ Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, “kefâret-i katl”, 302.

²³⁸ Karaman vd., “Dini Kavramlar Sözlüğü”, “Katil”, 364.

²³⁹ en-Nisâ 4/93.

gibi değerli olduğunu bizlere bildirmiştir.²⁴⁰ İnsanın saygınlığı anlayışı, insan hayatını koruyucu tedbirler, müessir fiil ve adam öldürme suçlarının cezalandırılmasında izlenen siyaset hep bu amaca hizmet etmek için vardır. Bir Müslümanın, Müslüman, zimmî veya anlaşmalı (muâhid) gayri müslimi hataen (yanlışlıkla ve kaza ile) öldürmesi halinde, hukukî ve cezaî birtakım müeyyideler vardır. Bu müeyyideler arasında, özellikle kefâret ödeme sorumluluğu da bulunmaktadır.²⁴¹ Tüm bu ve buna benzer ayetler insan hayatının ne kadar muhterem ve mükerrem olduğuna dair bizi aydınlatmaktadır.

Hata ile olsa dahi Allah'ın yasaklamış olduğu bir fiile teşebbüs eden kimse, kasten yapmış gibi cezaî bir sorumluluğa sahiptir. Ancak her ikisinin sorumluluk sebepleri farklıdır. Kasten suç işleyenin sorumluluk sebebi Allah'ın(cc) emrine aykırı davranma, haram kıldığı bir ameli işleme ve emrettiği fiili terk etmektir. Hata ile bir fiili yapanın sorumluluk sebebi ise, bir eksiklik ve tedbirsizlikten dolayı Allah'ın emrine uygun davranmamış olmaktır.²⁴²

Hataen öldürme sonucu kefâret ödenme hususu Kitap ve sünnetten delillerle sabittir. Kur'an-ı Kerim'de, bir müminin hatayla öldürülmesi durumunda maktulün ailesine ödenecek diyetin yanı sıra kefâret olarak da ne yapması ne yapması gerektiği açıkça bildirilmektedir: *“Bir mü'minin bir mü'mini öldürmesi olacak şey değildir. Ancak yanlışlıkla olması başkadır. Kim bir mü'mini yanlışlıkla öldürürse, bir mü'min köleyi azat etmesi ve bağışlamadıkları sürece ailesine diyet ödemesi gerekir. (Öldürülen kimse) mü'min olur ve düşmanınız olan bir topluluktan bulunursa, mü'min bir köle azat etmek gerekir. Eğer sizinle kendileri arasında antlaşma bulunan bir topluluktan ise ailesine verilecek bir diyet ve mü'min bir köle azat etmek gerekir. Bunlara imkân bulamayanın, Allah tarafından tövbesinin kabulü için iki ay art arda oruç tutması gerekir. Allah, hakkıyla bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir.”*²⁴³

Adam öldürme kefâretinde önceliğin köle azat etmeye verilmesi İslam dininin insan hayatına ve hürriyetine verdiği önem ile açıklanabilir. Ayrıca öldürülen kişiye karşılık bir insanın hürriyetine kavuşturulması bir nevî ölen kişi yerine yeni bir dirilişi temsil etmektedir. Bu ayet-i kerime ile İslam'ın Müslümanlarla beraber yaşayan gayri müslimlerin yaşama haklarını koruma ve güvence altına alması gerektiği de açığa çıkan bir hakikattir. Ancak kefâret Allah'tan af ve mağfiret dileme mahiyetinde olup ibadet grubunda yer alan bir amel

²⁴⁰ el-Mâide 5/32.

²⁴¹ Ali Bardakoğlu, *İslam ve Toplum*, 15. bs (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2018), 2/18.

²⁴² Abdulkadir Udeh, *İslâm Ceza Hukuku ve Beşeri Hukuk*, çev. Ali Şafak (İstanbul: Rehber, 1990), 2/600.

²⁴³ en-Nisâ 4/92.

olduğu için hataen adam öldüren gayri müslimler kefareet ile yükümlü tutulmayıp sadece ölenin ailesine ödenecek diyetle sorumludurlar.²⁴⁴

Oruç tutmaya gücü yetmeyenın bunun yerine altmış fakiri doyurması seçeneği ayette zikredilmemiş olduğundan fakihlerin çoğunluğunca caiz görülmez. Ayrıca ayet sadece hataen katilde kefareetten söz ettiğinden kasten veya tessebbüben adam öldürenlere kefareet gerekip gerekmediği konusu da fakihler arasında tartışmalıdır.²⁴⁵ Bu konuda fakihlerin iki görüşü bulunmaktadır: Cumhura göre (Şâfiîlerin dışında) : Kasten cinayette kefareet gerekmez. Çünkü kefareetler miktarları belli olan ibadetler olmak üzere hangi hallerde yapılması söz konusu ise oralarda uygulanırlar. Ayette ise hataen öldürme durumunda kefareetten söz edilmiş olup kasten öldürme durumunda böyle bir kefareetten söz edilmemiştir. Zira kasten öldürmenin cezası cehennemdir. Çünkü bu çok büyük bir günahıdır. Bununla ilgili Kur'an-ı Kerim, kefareti vacip kılmamıştır. Eğer kefareet gerekseydi Kur'an-ı Kerim elbette bunu açıklardı.²⁴⁶ Şâfiîler ise taammüden (kasten) adam öldürene, hataen öldüren gibi kefaretin gerekeceğini söylerler. Katil çocuk olsun veya köle olsun, cinayeti kasıtlı veya yanlışlıkla işlemiş olsun kefareet ödemek zorundadır. Harp diyarında olsa bile bir Müslümanı öldüren, bir sebeple katil olan, ceninin veya kölesini öldüren kişi de kefareet ödemelidir.²⁴⁷ Şâfiîler'e göre kefaretin meşru kılınmasının sebebi günaha engel olması ve vebalin silinmesidir. Kasten öldürmenin günahı ise hataen öldürmenin günahından daha büyüktür. Dolayısıyla kasten öldüren kimsenin üzerinden bu vebalin kalkması için kefarete daha çok ihtiyacı vardır. Bu durumda kasten öldürmede kefareet daha uygun ve yerinde olur.²⁴⁸

Ayrıca kefaretin ibadet yönünü ön plana çıkaran fakihler çocuğa ve akli dengesi yerinde olmayanlara kefaretin gerekmeceği kanaatinde iken, kefareti malî bir yükümlülük olarak değerlendirenler ise kefaretin gerekli olduğunu düşünürler. Kefareti zararın tazmini değil de kısmen ceza olarak görüp, Allah'tan af ve mağfiret dilemeye vesile olarak gören fakihlerin çoğunluğu öldürme fiiline ortak olanların her birine ayrı ayrı olarak kefareti gerekli görürler.²⁴⁹

Adam öldürme kefaretinin sosyal yardımlaşma ve dayanışmaya etki eden boyutu ele alındığında diğer kefareetler de olduğu gibi toplum yararına olan pek çok menfaati görmek mümkündür. Öncelikle bir köleyi hürriyetine kavuşturma gibi toplumsal hayattan ve bireysel

²⁴⁴ Bardakoğlu, *İslam ve Toplum*, 2/18-19.

²⁴⁵ Yaran, "Kefâret", 25/181.

²⁴⁶ Vehbe Zuhaylî, *İslam Fıkhi Ansiklopedisi* (İstanbul: Risale, 1994), 8/79.

²⁴⁷ Ebu Zekeriyâ Yahya bin Şeref bin Mürî Nevevî, *Minhacü't-Talibin*, çev. Mithat Acat (b.y.: Seyda, 2016), 306.

²⁴⁸ Zuhaylî, *İslam Fıkhi Ansiklopedisi*, 8/80.

²⁴⁹ Yaran, "Kefâret", 25/181.

haklarından mahrum edilmiş bir ferdi yeniden hayata döndürmek gibi bir yarar söz konusudur. İlgili ayette bunu yapamayanın altmış gün oruç tutması istenmektedir. Bu yaptırım ise olayın failini kalbindeki rikkati artırmakla beraber hata ve günahlara karşı duyarlılık sahibi yapmaktadır. Bu hassasiyete sahip bireylerin sayısının artmasıyla beraber toplumda sosyal otokontrol sistemi ile bir bütünleşme sağlanacaktır.²⁵⁰

1.3.4. Yemin kefâreti

Sözlükte “güç-kuvvet,²⁵¹ sağ taraf, sağ el, ant içmek, kasem” anlamlarına gelen yemin kavramı (çoğulu eyman) dini bir terim olarak ise bir kimsenin Allah’ın adını veya bir sıfatını zikrederek sözünü kuvvetlendirmesi insanları ikna etmesi manasına gelir.²⁵² Kelimenin kök anlamından hareketle, karşılıklı söz verme durumunda tarafların birbirinin sağ ellerini kullanmaları sebebiyle bu anlama geldiği söylenmiştir.²⁵³ “Vallahi şu işi yaparım”; “Vallahi şu işi yapmam”; “Vallahi borcumu öderim” gibi ifadeler için Arapça’da yeminden ziyade ‘kasem’ kavramı da kullanılır.²⁵⁴ “Bölmek” anlamındaki ‘kasm’ kökünden türeyen kasemin yemin anlamını kasâme kelimesinden aldığı söylenmiştir.²⁵⁵

Allah’ın adını anmak suretiyle “vallâhi, billâhi, tallâhi” veya “Rahman, Rahim” gibi kutsal isimlerinden biriyle veya İlâhi kudret gibi zatî sıfatlarından biri üzerine yapılan yemin ‘kasem’ suretiyle yapılan yemin kapsamına girer.²⁵⁶ “Kur’an-ı Kerim’de yemin etmek manasında “yemin” kelimesi ve türevleri yirmi 25 yerde geçmektedir. Yine aynı anlamda ki “kasem” kelimesi ise 24 yerde kullanılır. Kur’ân-ı Kerim’deki 17 sure yeminle başlar. Yüce Allah, 8 yerde kendi zatına, 2 yerde Kur’ân’a, 53 yerde de yaratmış olduğu bazı şeylere yemin eder.”²⁵⁷ Fakat âlimler yaratılmış şeyler üzerine yemin etmenin Allah’a mahsus bir durum olduğunu bunun insanlar için geçerli olmadığını söylemişlerdir. Kulların Allah (cc) dışında üzerine yemin ettikleri şeylerin geçerli bir yemin çeşidi olmadığını belirtmişlerdir.²⁵⁸

“Kim yemin etmek istiyorsa Allah’a yemin etsin ya da sussun”²⁵⁹; “Allah (cc) dışında bir şey üzerine yemin eden kimse şirk koştur”²⁶⁰; “Allah (cc) atalarınızın üzerine yemin

²⁵⁰ Sırım, “İslam Dininde Uygulanan Mâli Kefâretler ve Sosyo-Ekonomik Boyutu”, 105.

²⁵¹ el-Hakkâ 69/45.

²⁵² Karaman vd., “Dini Kavramlar Sözlüğü”, “Yemîn”, 697.

²⁵³ Maçin, “İslam Hukukunda Kefâretler”, 83.

²⁵⁴ Ertuğrul Boynukalın, “Yemin”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013), 43/417.

²⁵⁵ Ali Bardakoğlu, “Kasâme”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2001), 24/528.

²⁵⁶ Ahmet Debbağoglu, *Ansiklopedik Büyük İslam İlmihali*, 1. bs (İstanbul: Dergah Yayınları, 1979), 686.

²⁵⁷ Mema, “İslam Hukukunda Yemin ve Keffâreti”, 6.

²⁵⁸ Boynukalın, “Yemin”, 417.

²⁵⁹ Buhari, *Sahihü'l-Buhari*, “Eyman”, 4.

etmenizi yasaklamıştır."²⁶¹ Bu ve benzeri hadisler işaret ediyor ki yemin ancak "vallahı, billahı, tallahı"; "Allah'ın kudreti üzerine yemin ederim ki"; "Rahman'a yemin olsun ki"; "canım elinde bulunan Allah'a yemin olsun ki" gibi ifadelerle ancak yapılabilir. Yine Allah'ın kelam sıfatından kaynaklı Kur'an-ı Kerim üzerine yapılan yemin de geçerli sayılmış olup, Allah'ın isim ve sıfatlarından rab, mevla, melik gibi insanlar için de kullanılabilen sıfatları üzerine yapılan yeminler âlimler tarafından kişinin niyetine bağlanmıştır.²⁶²

Esasen yemin etmek mübâh bir fiil olmakla beraber kişi gereksiz yere yemini sürekli kullanıp, alışkanlık haline getirmesi doğru değildir. Zira yemin eden kişi söylediği sözüne Allah'ı şahit tutmuş olacağı için, sözünün doğruluğunu teyit için kutsal değerleri yıpratmış olmakla beraber toplum nezdinde kendi saygınlığını da zedelemiş olur. Müslüman, sözüne Allah'ı şahit tutmadan da her dediğine güvenilecek derecede dürüst olmalıdır ve bunu hayatı boyunca gaye edinmelidir.²⁶³

Kur'an'da verilen sözün yerine getirilmesi bağlamında "*Yeminlerinizi koruyunuz*"²⁶⁴ "*Antlaşma yaptığınız zaman Allah'a verdiğiniz sözü yerine getirin; Allah'ı kendinize kefil tutarak kesinliğe kavuşturduktan sonra yeminlerinizi bozmayın. Unutmayın ki yaptıklarınızı Allah bilmektedir*"²⁶⁵ buyrulur. Bu ayetler ışığında bir Müslümanın mümkün mertebe yemin etmemesi, yemin etmişse bu verdiği söze bağlı kalması gerekir.

Yemin ettikten sonra yeminini bozan kimsenin kefâret ödemesi gerekir. Allah'ın razı olmadığı bir iş (mâsiyet) için yemin eden kimsenin bu işi yapmayıp kefâret ödemesi gerekir. Örneğin bir kimseyi öldürmeye, borcunu ödememeye, anne-babasına asi olmaya yemin edenin bu yemini bozup kefâret ödemesi tavsiye edilmiştir.²⁶⁶ Hz. Peygamber Abdurrahman b. Semüre'ye: "*Yemin ettiğinde, ondan daha hayırlısını görürsen, hayırlı olanı yap ve yemin kefâretini ver*"²⁶⁷ buyurmuştur.

Yine bu konuyla ilgili Kur'an-ı Kerim'de "*İçinizden varlık ve servet sahibi kimseler yakınlarına, düşkünlere ve Allah yolunda hicret edenlere (kendi mallarından bir şey) vermeyeceklerine yemin etmesinler. Onlar affetsinler, vazgeçip iyi muamelede bulunsunlar.*"

²⁶⁰ İbn Hanbel, *Müsnedü İmam Ahmed*, 9, 276.

²⁶¹ Buhari, *Sahihü'l-Buhari*, "Eymân", 4.

²⁶² Boynukalın, "Yemin", 417.

²⁶³ Bardakoğlu, *İslam ve Toplum*, 2/26.

²⁶⁴ el-Mâide 5/89.

²⁶⁵ en-Nahl 16/91.

²⁶⁶ Zuhaylî, *İslam Fıkıhı Ansiklopedisi*, 4/307.

²⁶⁷ Buhari, *Sahihü'l-Buhari*, "Kefârât", 10.

Allah'ın sizi bağışlamasını arzu etmez misiniz? Allah, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir”²⁶⁸ buyrulmaktadır. Ayetin nüzul sebebi hakkında şu olay nakledilmektedir:

“Mistah b. Usase Hz. Aişe'nin ifk (iftira) hadisesinde olumsuz manada çok büyük rol oynamıştır. Hz. Aişe'nin temiz olduğuna dair Nur sûresinin 11-21. arasındaki ayetler nazil olunca Hz. Ebubekir bu sahabeye bir daha yardım etmeyeceğine dair yemin etmişti. Zira bundan önce Hz. Ebubekir Mistah b. Usase'ye ve ailesine nice yardımlarda bulunmuştu. Buna rağmen Mistah (ra)'ın bunların hepsini görmezden gelerek Hz. Aişe'yi karalayanların safında yer alması Hz. Ebubekir'i üzmüştü. Olaydan sonra bu ayet inince Hz. Ebubekir derhal “Vallahi, biz Allah'ın bizi bağışlamasını isteriz diyerek Mistah (ra)'a öncekinden daha cömert bir şekilde davranmaya başladı. İbni Abbas'a göre Hz. Ebubekir ile beraber aynı kararı alan başka sahabeler de vardı. Bu ayetle beraber hepsi yeminlerini geri alıp bu kötü karardan vazgeçtiler.”²⁶⁹

Kasem suretiyle yapılan yeminin mahiyet ve hükmü yukarıda anlatıldığı gibidir. Literatürde yeminin üç çeşidinden bahsedilir. Bunlar “lağv yemini”, “gamûs yemini” ve “mun'akit yemin” dir.

1. Lağv Yemini

Bir şeyin öyle olduğu zannedilerek veya ağız alışkanlığıyla yapılan yemindir.²⁷⁰ Kişinin birini görmediği halde gördüğünü zannederek veya borcunu ödemediği halde ödediğini zannederek yapmış olduğu yemin böyledir. Bu yeminde sözünü kuvvetlendirme niyeti olmayıp ağız alışkanlığı söz konusudur. Kur'an'da “*Allah sizi kasıtsız olarak yaptığınız yeminlerinizden (lağv yemininden) ötürü sorumlu tutmaz*”²⁷¹ buyrulmaktadır. Ayete binaen fakihler bu tür yeminlerde kefâret olmadığı hükmü üzerinde ittifak etmişlerdir.²⁷² Ancak ağız alışkanlığı ile bu şekilde sürekli yemin edenlerin bu kötü âdeti bir an önce terk etmeleri gerekir.

2. Gamûs Yemini

Geçmiş zamanda meydana gelmeyen bir işin olduğuna veya yapılan bir işin olmadığına bilerek ve kasten yalan yere yemin etmektir. Bu yemin büyük günah olduğu için bu şekilde

²⁶⁸ en-Nûr 24/22.

²⁶⁹ Seyyid Ebu'l-A'lâ Mevdudî, *Tefhimü'l-Kur'an* (İstanbul: İnsan, 1991), 3/510-511.

²⁷⁰ Karaman vd., “Dini Kavramlar Sözlüğü”, “Yemin”, 698.

²⁷¹ el-Mâide 5/89.

²⁷² Mevsilî, *El-İhtiyar li-Talili'l-Muhtar*, 3/390-393.

isimlendirilmiştir.²⁷³ Bu yemin çeşidi kendisiyle başkalarının hakkının gasp edildiği, hıyanet ve fıskın amaçlandığı kasıtlı bir yemin olduğu için kefareti yoktur ve büyük günahlardandır. Gamûs diye isimlendirilmesi sahibini cehennem ateşine batırdığı içindir.²⁷⁴

Bu şekilde yalan yere yemin eden kişinin bol bol tövbe ve istiğfar etmesi günahının bağışlanması için Allah’a mağfirette bulunması gerekir. Bir daha böyle bir hataya düşmemeye karar verip, yemini sebebiyle zayı olan haklar varsa ödemeli ve sahiplerinden helallik istemelidir.

İmam Şâfiî’ye göre gamûs yemini için de kefarete gerekir. Fakat bu kefarete kul hakkını düşürmez. Umulur ki ödenen bu kefarete kul hakkının düşmesine ve Allah’ın mağfiretine vesile olur.²⁷⁵

3. Mun’akit Yemini

Geleceğe ait bir fiili işlemek ya da terk etmek için yapılan yemin çeşididir.²⁷⁶ “Vallahi ben yarın borcumu vereceğim” veya “Vallahi şu işi yapmayacağım” demek gibi. Böyle yapılan yeminin sahih olabilmesi için yemin edenin akıllı, bülûğ çağına erişmiş ve Müslüman olması gerekir. Aynı zamanda bu sözüyle de yemini kast etmiş olmalıdır. Bununla beraber yemin Allah’ın isim veya sıfatlarından biriyle yapılmış olmalı, bunlar dışındaki lafızlarla yapılan yeminler bu kapsama girmez.²⁷⁷ Delinin, mümeyyiz olsa bile çocuğun yemini sahih olmadığı gibi fakihlere göre Müslüman olmayanın yeminine itibar edilemez. Yemin edenin hür olması şart değildir. Ancak köle olan kefareti sadece oruç tutmakla yerine getirir.²⁷⁸

Bu yeminin yerine getirilmesi veya getirilmemesi yönünden dört kısma ayrılır:

- a.) Bir vacibi yapmaya yönelik yemin; yapılması emredilmiş bir fiili yapmaya ve günahlardan sakınmaya yönelik yapılan yemindir. Bunun yerine getirilmesi yeminden önce de farz olduğu için terk etmek caiz değildir.²⁷⁹ Zira Hz. Peygamber (sav) “*Kim Allah’a itaat etmeyi adarsa ona itaat etsin*”²⁸⁰ buyurmaktadır.

²⁷³ Karaman vd., “Dini Kavramlar Sözlüğü”, “Yemin”, 698.

²⁷⁴ Şamil, *Şamil İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Şamil Yayınları, 1994), 4/398-399.

²⁷⁵ Nevevî, *Minhacü’t-Talibin*, 342-48.

²⁷⁶ Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, “yemin-i mün’akide”, 612.

²⁷⁷ Karaman vd., “Dini Kavramlar Sözlüğü”, “Yemin”, 698.

²⁷⁸ İbn Âbidîn, *Reddû’l-muhtâr ‘ale’d-Dürri’l-muhtâr*, 4416.

²⁷⁹ Mevsilî, *El-İhtiyar li-Talili’l-Muhtar*, 3/393.

²⁸⁰ Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî el-Yemenî İmam Mâlik, *Muvatta* (Beyrut: Dârü İhyâi’t-Türâsil Arabî, 1985), “Eyman”, 4.

- b.) Bozulması vacip olan yemin, bir vacibi terk etmeye veya bir masiyeti işlemeye dair yapılan yemindir.²⁸¹ Mesela bir kimsenin “vallahı farz namazı kılmayacağım” veya “vallahı şarap içeceğim” demesi buna örnektir. Böyle yemin eden kimsenin aşağıdaki hadise göre hemen tövbe edip yemininden dönmesi ve kefâret vermesi gerekir. Bir hadis-i şerifte Hz. Peygamber “*Yemin ettiğinde, ondan daha hayırlısını görürsen, hayırlı olanı yap ve yemin kefâretini ver*”²⁸² buyurmaktadır.
- c.) Tutulması yapılmasından hayırlı olan yemin; bir Müslümana küsmek gibi veya bir nafil ibadeti yapmamaya dair yapılan yemindir. Örneğin birinin “Vallahı nafil namaz kılmayacağım, hiçbir hastayı ziyaret etmeyeceğim, hiçbir cenazeye katılmayacağım” demesi gibi. Böyle bir durumda evla olan kişinin yeminini bozup kefâret vermesidir. Zira yeminin telafisi vardır ancak günahın telafisi yoktur.²⁸³
- d.) Tutulması ve bozulması eşit olan yemini tutmak, bozmaktan hayırlıdır.²⁸⁴ Mesela herhangi bir vasıtaya binmek, herhangi bir yemeği yemek veya herhangi biriyle konuşmak gibi mübah olan durumlar üzere yapılan yemindir. Bu durumda olan kimsenin yapması gereken şey yeminini yerine getirmesidir. Çünkü verilen sözde durmak Allah-ü Teâla’yı tazim etmenin ifadesidir.²⁸⁵ Konuyla ilgili Kur’an’da şöyle buyrulur: “*Antlaşma yaptığınız zaman, Allah’a karşı verdiğiniz sözü yerine getirin. Allah’ı kendinize kefil kılarak pekiştirdikten sonra yeminlerinizi bozmayın. Şüphesiz Allah, yaptıklarınızı bilir.*”²⁸⁶

Mahiyeti hakkında malumat verdiğimiz mun’akit yeminini bozan kimsenin (hânis) kendi sosyal ve ekonomik durumuna göre aşağıda verilen kefâret çeşitlerinden sırayı gözeterek durumuna uygun olanı vermesi gerekir. Buna delil olarak Kur’an’da şöyle buyrulur: “*Allah sizi kasıtsız olarak yaptığınız yeminlerden ötürü sorumlu tutmaz, fakat bilerek ettiğiniz yeminlerden dolayı sizi sorumlu tutar. Bunun da kefâreti, ailenize yedirdiğinizin ortalama seviyesinden on fakire yedirmek yahut onları giydirmek ya da bir köle âzat etmektir. Buna imkânı olmayan ise üç gün oruç tutmalıdır. Yemin ettiğinizde (bozarsanız) yeminlerinizin*

²⁸¹ Mevsilî, *El-İhtiyar li-Talili’l-Muhtar*, 3/393.

²⁸² Buhari, *Sahihü’l-Buhari*, “Kefâret”, 10.

²⁸³ Mevsilî, *El-İhtiyar li-Talili’l-Muhtar*, 3/294.

²⁸⁴ Mevsilî, “*El-İhtiyar li-Talili’l-Muhtar*”, 3/394.

²⁸⁵ Maçin, “İslam Hukukunda Kefâretler”, “İslam Hukukunda Kefâretler”, 89.

²⁸⁶ en-Nahl 16/91.

kefâreti işte budur. Yeminlerinize bağlı kalın. Allah âyetlerini sizin için bu şekilde açıklıyor ki şükredesiniz.”²⁸⁷

Âyete göre yemin kefâretinin ödenme şekli aşağıdaki gibidir.

1. On yoksulu sabahlı akşamlı doyurmak

Kefâretten sorumlu olan kimsenin ailesine yedirdiğinin ortalamasından on yoksulun her birine yarım sa’ buğday veya sa’ arpa ya da hurma vermek suretiyle yedirir. Karınlarını doyuracak gıda maddelerini veya bedelini vermesi gerekir. Bir yoksula bir günde on yoksulun yemeği verilse bu caiz olmaz. Hanefîlere göre anlaşmalı gayrimüslimin doyurulması caiz ise de Müslüman fakirin doyurulması daha faziletlidir. Ebû Hanîfe’ye göre bu bedelin ölçüsü bir fitre miktarı olup; buğdaydan yarım sa’ (1 sa’: 2.917 kg), diğerlerinden bir sa’ dır.²⁸⁸

2. On yoksulu orta seviyede giydirmek

Kefâret olarak verilmesi gereken giysi, giyilen şeyin adıdır. Yeminini bozan kimse kefâret olarak giysi vermeyi tercih ederse on yoksula örtülü denebilecek şekilde elbise giydirmesi gerekir. İmam Ebû Hanîfe ve İmam Ebû Yûsuf (ra)’a göre her bir yoksula verilecek giysi parçasının en az bütün vücudunu örtecek kadar büyük olması gerekir. Hatta yoksula yalnız diz kapağı ile göbek arasını kapatacak kadar pijama verirse kâfi gelmez. Buna göre giysi olarak sadece takke ve mest verilmesi câiz olmaz. Zira bunları giyen kimse giyinik sayılmaz.²⁸⁹

3. Bir köleyi özgürlüğüne kavuşturmak

İlerde açıklanacağı üzere zihâr kefâretinde hangi köleyi azat etmek uygun ise yemin kefâretinde de o şartları taşıyan bir köle azat edilir.²⁹⁰ Şâfiî ve Malikîler bu kölenin mümin olmasını şart koşarlarken Hanefîler bunu şart koşmaz.²⁹¹

4. Üç gün oruç tutmak

Yemin kefâretinde sıraya uyulması gerekmeden ayette geçen bu üç şeyden dilediği ile ödeyebilir.²⁹² Fakat İslam’ın insan hak ve özgürlüğüne verdiği değer sebebiyledir ki bunlar

²⁸⁷ el-Mâide 5/89.

²⁸⁸ Mevsilî, *El-İhtiyar li-Talili’l-Muhtar*, 3/394.

²⁸⁹ Mevsilî, " *El-İhtiyar li-Talili’l-Muhtar*", 3/395.

²⁹⁰ Serahsî, *Mebûât*, 8/144.

²⁹¹ Ebu Said İbnü’l-Berazii Halef b. Ebi’l-Kasım b. Süleyman el-Berazii (Beradii) el-Ezdi Kayrevani, *et-Tehzîb fî ihtisari’l-mudevvene* (Dubay: Dâru’l- Buhuus, 2002), 2/105; Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Ahmed b. Hamza el-Menûfî el-Ensârî el-Mısırî Remlî, *Nihâyetü’l-muhtâc ilâ şerhi’l-Minhâc* (Beyrut: Dâru’l-Fikr, 1984), 3/204.

²⁹² Mevsilî, *El-İhtiyar li-Talili’l-Muhtar*, 3/394.

arasında köle azat etmek en faziletlisi olarak görülmüştür.²⁹³ Bu üç şarttan birini bile yerine getirmeye gücü yetmeyen kişi üç gün oruç tutar. İbn Mes'ud (ra)'ın kıraatinde “üç gün art arda” ibaresi bulunur. İbn Mus'ud (ra)'ın kıraati meşhur bir kıraat olduğu için meşhur hadîs-i şerif konumundadır.²⁹⁴ Ancak İmam Şâfiî'ye ait olan iki görüşten güçlü olan görüşe göre “ayette herhangi bir kayıt bulunmadığı için orucun peşpeşe tutulması gerekmez.”²⁹⁵ Oruca gecedan niyet edilmesi gerekir. Bir kadın yemin kefâreti için oruç tutarken hayız durumundan kaynaklı ara verirse başa dönüp yeniden başlaması gerekir. Bu oruç iki ay peş peşe tutulan oruç gibi değildir. Mazeretsiz üç gün bulunabilir.²⁹⁶

Yemin kefâreti yiyecek ve giyecek olarak verileceği durumda, bunları alacak olanların şu şartları taşıması gerekir:

Miskin olmak, fakir olmayanlara verilmez. Çünkü Allah (cc) miskinlere yedirmeyi emretmiştir. Bunlar zekâtında kendilerine verildiği kimselerdir. Hür olmak, dolayısıyla mükateb (hürriyet anlaşması yapanlar) de olsa köleye verilmesi yeterli olmaz. Müslüman olmak, cumhura göre özel durumu fark etmeksizin kâfirlere kefâret verilmez. Fakat Hanefîler ayetin umumi oluşunu delil sayarak verilebileceğine hükmetmişlerdir. Yemek yiyebilecek çağda olmaktır.²⁹⁷

Kefâreti yemini bozmadan önce mi vermek yoksa yemini bozduktan sonraya bırakmakla ilgili görüşler aşağıdaki gibidir: Hanbelîler şöyle der: Kefâretin yeminin bozulmasından önce ile sonra verilmesi arasında fazilet bakımından fark yoktur. İmam Malik ve Şâfiî ise şöyle demiştir: Yemini bozduktan sonra kefâreti yerine getirmek daha faziletlidir. Çünkü böylelikle konu ile ilgili görüş ayrılığının dışına çıkmış olur. Diğer taraftan kişinin bu konudaki borcundan kurtulduğuna dair kanaat de kesindir. Bununla birlikte orucun malî kefâretini önceye almak caizdir.²⁹⁸

Ebû Hanîfe şöyle demektedir: Yeminin bozulmasından önce kefâretin yerine getirilmesi mutlak olarak caiz değildir. Kefâret ancak yeminin bozulmasından sonra yerine getirilirse sahih olur.²⁹⁹

²⁹³ Bardakoğlu, *İslam ve Toplum*, 2/16-17.

²⁹⁴ Mevsilî, *El-İhtiyar li-Talili'l-Muhtar*, 3/395.

²⁹⁵ Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc ilâ ma'rifeti me'ânî elfâzî'l-Minhâc*, 18/137.

²⁹⁶ Kâsânî, *Bedâiü's-Sanai' fî Tertibi's-Şerai'*, 5/111.

²⁹⁷ Zuhaylî, *İslam Fıkhi Ansiklopedisi*, 4/311.

²⁹⁸ Zuhaylî, 4/307.

²⁹⁹ Mevsilî, *El-İhtiyar li-Talili'l-Muhtar*, 3/396-397.

Sonuç olarak diğer kefaretlerde olduğu gibi yemin kefareatine dair yapılması gerekenlerin zikredildiği ayette her ne kadar sıraya uyma zorunluluğu olmasa da mükellefin muhatap olduğu ilk emrin on fakiri doyurmak, ikinci emrin ise on fakiri giydirmek oluşu ne kadar hikmetlidir. Zira İslam her devrin ortak problemi olan yoksulluk meselesini ibadet şuuruyla çözmeyi amaçlamaktadır. Günümüz toplumunda ağız alışkanlığı haline gelmiş yemin gibi şahsi bir sorumluluğu yerine getirememenin manevi telafisi olarak miktarı azımsanmayacak “on fakir” in beslenme ve giyinme ihtiyacının karşılanacak olması İslam’ın sosyal yardımlaşma ve dayanışmaya verdiği önemi bu kefaret çeşidi ile gözler önüne sermektedir.

1.3.5. Cinsel yasakları ihlal kefareti

Allah-ü Teâla yaratmış olduğu her bir varlığın hilkat/yaratılış kanunlarını koyan, görevlerini belirleyen ve onları en iyi tanıyandır. Kur’an’da “*yaratan bilmez olur mu? O, bütün inceliklerin farkındadır ve her şeyden haberdardır*”³⁰⁰ buyrulurak Allah’ın yaratılmışlarla ilgili her bir inceliğe vakıf olduğu bildirilmektedir. Allah’ın koymuş olduğu yaratılış kanunlarının gereğine göre yaşamak da, O’na itaat etmek olduğundan dolayı ibadet kapsamında değerlendirilmektedir.³⁰¹

İnsanlarda ki cinsel organları yaratan, onlara tatmin edilmek üzere bir takım cinsi arzuları ve üreme görevini yükleyen yüce Allah’tır. Bununla beraber Allah (cc) kadın ve erkeği birbirini arzulayacak şekilde yaratmış ve şehvet arzusunu onların doğasına yerleştirmiştir.³⁰² O’nun yaratmış olduğu cinselliğe saygı duyup bu cinselliği evlilikle tatmin yoluna gitmek, Allah’ın yaratmış olduğu hilkati korumaktır. Evlilik dışındaki başka bir yola yönelmek, böyle bir fiile yeltenmek ise Allah’ın koymuş olduğu kanunlara ters olup apaçık bir isyandır.³⁰³

Cinsel hayat yaratılış gereği olduğu için Peygamber Efendimiz de cinsel hayattan çekilmeyi yasaklayıp şöyle buyurmuştur:

“*Şüphesiz Allah bizim için (cinsel hayattan çekilmek olan) ruhbanıyeti, evliliği ihtiva eden ve kolaylığı içeren İslâm Şeriatı ile değiştirdi.*”³⁰⁴

Allah-ü Teâla eşleri birbirine helal kılmıştır. Ancak bu özgürlük sınırsız değildir. Eşler arasında da bir takım cinsel yasaklar bulunmaktadır.

³⁰⁰ el-Mülk 67/14.

³⁰¹ et-Tâhâ 20/50; el-Rûm 30/30.

³⁰² Ali Rıza Demircan, “Aile ve Eğitim -Tartışmalı İlmi Toplantı” (İstanbul, 2010), 25.

³⁰³ Ali Rıza Demircan, *İslam’a Göre Cinsel Hayat*, 2. bs (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2014), 51.

³⁰⁴ Taberânî, *Mu’cemi’l-Kebîr*, "Babü’s-Sad", 170.

Bu haramların bir kısmı dâimî/sürekli. Bir kısmı da geçicidir. Aşağıda on madde halinde sunacağımız bu haramların ilk beşi daimî, diğerleri de geçici haramlardır.³⁰⁵

- 1- Hayız ve nifas halinde cimâda bulunmak.
- 2- Arka organdan temas etmek.
- 3- Başkalarının yanında sevişmek ve ilişkide bulunmak.
- 4- Acı vererek ve acı verdirerek cinsel ilişkide bulunmak.
- 5- Cinsel görevden kaçınmak.
- 6- İlâ yapmak.
- 7- Zihâr yapmak.
- 8- Oruçlu iken cinsel ilişkide bulunmak.
- 9- İtikâfda iken cinsî münâsebette bulunmak.
- 10- İhramlı iken cinsel ilişkide bulunmak.

Biz konumuz gereği sadece hayız ve nifas halinde yapılan cimâdan, zihâr yapmaktan ve bunun için gereken kefaretlere bahsedeceğiz.

Hayız, sözlükte “suyun akıp taşması, kanın akması” anlamlarına gelir. Terim olarak “ergenlik çağına giren sağlıklı her kadının rahminden belirli aralıklarla akan kanı” ifade eder. Halk arasında “âdet kanaması, aybaşı hali” diye isimlendirilmiştir.³⁰⁶

Nifas, sözlükte “kadının doğurması, doğumun ardından rahmin ve üreme organlarının normal hale dönmesi için gerekli olan süre” anlamlarına gelmektedir. Terim olarak, loğusalık hali, doğum yapan kadının rahminden gelen kan anlamına gelip böyle olan kadına nüfesâ veya loğusa denir.³⁰⁷

Cimâ, “toplanmak, bir araya gelmek manasında mastar veya ‘beraberlik’ anlamında isim olarak kullanılır. Bundan hareketle nikâhlı olan kadın ve erkeği bir araya getiren cinsi münasebete cimâ” denilmiştir.³⁰⁸

Bu hallerin bitiminden sonra kişi de bazı ibadetlerin yapılmasına engel teşkil eden cünüp/cenabet hali oluşur. Cenabet terim olarak, cinsi münasebette bulunan veya başka

³⁰⁵ Demircan, *İslam’a Göre Cinsel Hayat*, 248.

³⁰⁶ Karaman vd., “Dini Kavramlar Sözlüğü”, “Hayız”, 247.

³⁰⁷ Karaman vd., “Nifas”, 527.

³⁰⁸ Salim Ögüt, “Cimâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993), 8/2.

sebeplerle cinsel zevk duyarak menisi akan ve bu yüzden gusledilmesi gereken durumdur. Ayrıca hayız ve nifas hali de bir nevi cünüplüktür.³⁰⁹

İslam dininin cinsel yasaklarla ilgili insanlara bildirdiği dini hükümlerden biri de eşi hayız halinde iken cinsi münasebette bulunmaktan kaçınmaktır. İnsanı yaratan, onu ruhen ve bedenen en iyi tanıyan Allah (cc), Kur'an-ı Kerim'de bu yasağı şöyle dile getirmektedir: *“Sana kadınların âdet dönemi hakkında soru soruyorlar. De ki: O sıkıntılı bir haldir (eza). Bu sebeple âdet günlerinde kadınlardan ayrı durun, temizlenmedikçe onlarla cinsel ilişkide bulunmayın. İyiye temizlendiklerinde onlara Allah'ın emrettiği şekilde (vagina) yaklaşın. Allah çok tövbe edenleri sever ve içi dışı temiz olanları sever.”*³¹⁰

Bu ayetten anlaşılacağı üzere hayız halinde bulunan kadından cinsi birleşme manasında faydalanmak yasaklanmıştır. Yüce Allah bütün yasaklarda olduğu gibi bu yasağı da insanlara zararı olduğu için koymuştur. Bu zarar verme sebebini de “eza” kavramı ile ifade etmiştir.³¹¹ Eza kavramı Kur'an ve sünnet dilinde “insana dokunan zarar, rahatsızlık ve insanı rahatsız eden bit, pislik vb. şeyleri” ifade etmektedir.³¹² Bu anlamlardan hareketle ay halinde cinsi temas, bedene ve ruha zarar verebilecek ve aynı zamanda kişide tiksinti ve nefret uyandırabilecek bir eylem olarak vasıflandırılabilir.

Kur'an ve sünnetle yasaklanan sadece cinsel organların teması olduğu için birleşme olmaksızın sevişmek helaldir ve teşvik edilmiştir. Bununla ilgili rivayette Hz. Aişe (ra) anlatıyor: *“(Eşleri olan) bizlerden biri âdet gördüğü zaman Allah'ın Resûlü ona göbekte dizler arasını örten bir örtü örtünmesini emir buyurur, sonra da (tenlerin temasını içerir şekilde) onunla beraber yatar.”*³¹³

Yahudilerin etkisinde kaldıkları düşünülen o günkü Cahiliye Arapları da hayız olan hanımları ile bir arada bulunmayıp aynı yatağa girmezler, onları necis kabul ederlerdi. İslamiyet ise aybaşı halindeki kadınlarla sadece cinsi münasebeti yasaklamış, bunun dışındaki aile ilişkilerinin aynen devam edeceğini kabul etmiştir.³¹⁴ Kişi her şeye rağmen şeytana uyup hayızlı eşi ile cimâ da bulunursa ve ikisi isteyerek bu işi yapmışlarsa ikisi de günah işlemiş olur. Bunların pişmanlık duyup tevbe etmesi ve Allah'tan bağışlanma dilemeleri gerekir.³¹⁵

³⁰⁹ Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, “Cünüb”, 81.

³¹⁰ el-Bakara 2/222.

³¹¹ el-Bakara 2/268; el-Ahzâb 33/48.

³¹² Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, “Ezâ”, 132.

³¹³ İbn Mâce, *Sünenü İbn Mâce*, “Tahâret”, 121.

³¹⁴ Öğüt, “Cimâ”, 8/2.

³¹⁵ Mevsilî, *El-İhtiyar li-Talili'l-Muhtar*, 1/78.

Bütün mezhepler hayızlı iken cimâda bulunanların tevbe ve istiğfar etmeleri hususunda görüş birliği içinde iken Hanefî ve Şâfiîler kefareti olarak hayızın ilk günlerinde gerçekleşen cimâ için 1 dinar (4.25 gr. Altın), bitmeye yakın son günlerinde vukû bulan cimâ için ise yarım dinar tasadduk etmenin müstehap olduğunu söylemişlerdir.³¹⁶ Hanbelîler herhangi bir ayrıma gitmeden 1 dinar sadaka vermenin vacip olduğuna, Mâlikîler ise herhangi bir malî kefaretin bulunmadığına hükmetmişlerdir.³¹⁷

Allah Resulü (sav) şöyle buyurur: *"Karısıyla hayız halinde, hayızın ilk günlerinde ilişkide bulunursa bir dinar, son günlerinde bulunursa yarım dinar sadaka verir."*³¹⁸

Fıkıh kitaplarında ise sadakanın miktarı şöyle geçer: *"Eğer kan kırmızı veya siyah ise bir dinar, sarı ise yarım dinar sadaka vermesi müstehap olur."*³¹⁹

Bu miktarlarda sadaka vermek işlenen günahın kefareti sayılmıştır. Ancak ilişkinin haram olduğunu bilmeyen, karısının adet döneminde olduğunu unutan veya baskı altında bunuyapan kimse sorumlu değildir. Bu kimse için ceza-i mes'uliyet söz konusu olmayacaktır.³²⁰ Zira Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: *"Allah (cc) ümmetimden hata unutma ve zorlama altında yapılan fiillerin sorumluluğunu kaldırdı."*³²¹ Nifas halinde yapılan ihlaller de verilmesi gereken kefareti, hayız hükümlerine tâbidir.

Diğer kefaretlerde görüldüğü üzere hayızlı iken cimâda bulunma için öngörülen kefarette de toplumun sosyal yönü gözetilmiştir. Bireysel olarak işlenen bir suçun manevi ağırlığından kurtulmak hem bireyi topluma kazandırmakta hem de sosyal yardımlaşmaya katkı sağlayacak malî bir kefaretle ekonomik iyileşme sağlanacaktır. Burada dikkat edilmesi gereken başka bir husus ise görüldüğü üzere kefaretlerin insanın katlanamayacağı ağırlıkta ve zorlukta olmamasıdır.

1.3.6. Zıhâr kefareti

Sözlükte "arka, sırt, iki elbise birbirine uyup, birini diğeri üzerine giymek, yardım etmek"³²² anlamlarına gelmektedir. Istılahta ise "kocanın karısını nesep, süt emme veya

³¹⁶ Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc ilâ ma'rifeti me'ânî elfâzi'l-Minhâc*, 2/145; Mevsilî, *El-İhtiyar li-Talili'l-Muhtar*, 1/78.

³¹⁷ Zuhaylî, *İslâm Fıkıhı Ansiklopedisi*, 1/362-363.

³¹⁸ İbn Mâce, *Sünenü İbn Mâce*, "Tahâret", 123.

³¹⁹ Mevsilî, *El-İhtiyar li-Talili'l-Muhtar*, 2/28.

³²⁰ Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc ilâ ma'rifeti me'ânî elfâzi'l-Minhâc*, 2/145.

³²¹ Beyhakî, *Sünenü'l-kübra*, "Hulu ve't-talak", 7/356.

³²² Karaman vd., "Dini Kavramlar Sözlüğü", "Zıhâr", 715.

sıhriyyet sebebiyle ebediyen kendisine evlenmesi haram olan bir kadının kendisince bakılması câiz olmayan arkası, karnı, uyluğu gibi bir uzvuna benzetmesidir.”³²³

Aslında zihâr, kocanın karısına “sen bana anamın sırtı gibisin” demesidir. Fakat zamanla zihâr diğer uzuvlara ve mahrem olan diğer kadınlar içinde kullanılmaya başlanmıştır. Zihâr Cahiliye döneminden kalma bir talak olup, boşamaların en şiddetlisi idi. İslam bu zulme bir son vermiş ve zihârı kefâret vermek suretiyle hükmü kalkan geçici bir haramlığa dönüştürmüştür.³²⁴ Koca nikâhı kendisine ebedi olarak haram olan birine eşini benzetme suretiyle bu fiili yapmaktaydı. Ancak bu boşama her anlamda bir boşama olmayıp sadece cinsel manada yaklaşmamak şeklindeydi. Zihâra rağmen kadın kocasına ait sayıldığı ve başka bir evlilik yapmasına da imkân sağlanmadığı için bir nevi kadına yapılan bir zulümdü.³²⁵

İslam dini cahiliyeden kalma ve kadının aleyhine olan bu talak uygulamasına son vermekle beraber mevzunun ciddiyetine binaen kefâret uygulamasını da öngörmüştür. Zihar yapan kimse için hüküm şöyledir: kefâret ödemediği eşiyse cinsel ilişkiye girmesi ve cinsel eylemi içeren her türlü faaliyette bulunması helal değildir.³²⁶ Zihâr kefâreti ayet, hadis ve icmâ ile sabittir.

Konuyla ilgili ayetlerde şöyle buyrulmaktadır: “Kocası hakkında seninle tartışan ve Allah’a yakınan kadının sözünü Allah işitmiştir. Allah sizin karşılıklı konuşmanızı işitiyordu. Çünkü Allah her şeyi işitmekte ve görmektedir. İçinizden karılarına zihâr yapanların karıları asla onların anaları değildir. Onların anaları sadece, kendilerini doğuran kadınlardır. Gerçek şu ki, onlar çirkin ve asılsız bir söz söylüyorlar. Şüphesiz Allah affedicidir, bağışlayıcıdır. Karılarına zihâr yapıp da sonra dediklerinden dönenlerin, onlarla temas etmeden önce bir köle âzat etmeleri gerekir. Size öğütlenen işte budur. Allah yapıp ettiklerinizden tamamen haberdardır. Buna imkân bulamayan, temastan önce peş peşe iki ay oruç tutar. Buna da gücü yetmeyen altmış fakiri doyurur. Bu, Allah’a ve resulüne imanınızı göstermeniz içindir. İşte bunlar Allah’ın koyduğu kurallarıdır. Kâfirleri elem veren bir azap beklemektedir.”³²⁷

Zihâr ile ilgili ayetlerin nazil olmasına sebep olan hadise ile ilgili ilk zihâr vak’ası olarak da bilinen şu olay aktarılır:

³²³ Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, “Zihâr”, 620.

³²⁴ Mevsilî, *El-İhtiyar li-Talili’l-Muhtar*, 3/219-220.

³²⁵ İsmail Köksal, “İslam Hukukunda Zihar”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dini Araştırmalar Dergisi* 3/7 (2000), 258.

³²⁶ Mevsilî, *El-İhtiyar li-Talili’l-Muhtar*, 3/220.

³²⁷ el-Mücâdele 59/1-4.

“Ubade İbnü's-Samit'in kardeşi Evs ihtiyarlamıştı. İhtiyarlığa birlikte titizliği de artmıştı. Bir gün karısı Havle binti Sa'lebe kendisinden bir şeyler isteyince öfkeleni ve "Sen bana anamın sırtı gibisin" dedi. Çok geçmeden de söylediğine pişman oldu. Karısına yaklaşmak istedi, fakat karısı yanına gelmedi. Resulullah (sav)'e giderek olayın hükmünü öğrenmek istedi. Fakat Evs çekindi. Bu sefer Havle yalnız gitmeye karar verdi. Hz. Peygamber (sav)'in yanına vardı; "Ya Resulallah! Ben gençtim. Cazip ve güzeldim. Şimdi ihtiyarladım. Güzelliğim kayboldu. Kemiklerim inceldi. Evs de beni anası gibi yaptı. Kimsesiz bıraktı. Bana bir ruhsat bulsan ve onunla geçindirsen" dedi. Allah Resulü, sen ona haram olmuşsun, dedi. Aralarındaki mücadele hayli devam etti. Kadıncağz da çaresiz durumunu Allah'a havale etti. Çok geçmeden Mücadele sûresinin 2, 3 ve 4. ayetleri nazil oldu. Böylece hüküm belli oldu.”³²⁸

Kefâret olarak belirlenen cezayı gerektiren fiilin zihâr yapmak mı yoksa yaptığı zihârdan dönerek tekrar karısıyla beraber olmak mı olduğu ihtilaflı olmakla birlikte cumhurun görüşü zihâr ve sonrasında hanımına dönmek şeklinde ikisi birden olduğu yönündedir. Bu sebeple fakihlerin genel olarak kabul ettiği üzere zihâr yapan kimse eşine tekrar dönmezse kefâret cezası ile yükümlü olmaz.³²⁹ Talâk vermeye yetkili olan mükellef her kocanın yapacağı zihâr geçerlidir. Zira talâk da zihâr da hanımının kendisine boş olmasını gerektirir. Ancak farkı şudur ki zihâr yapılan kadın bâin talâkla boş olmaz. Çünkü zihâr yapıldığı anda kadın kocasına haram olur.³³⁰ Hanefîlerden farklı olarak Şâfiîlere göre zihârı yapan zımmî ve hadım edilmiş olsa bile yaptığı zihâr sahihtir.³³¹

Gerek yukarıda zikredilen ayetlerden gerekse ayetin nüzulüne sebebiyet veren hadiseden hareketle İslam âlimleri, zihâr kefâretinde gücü yetenlerin sağlam herhangi bir köle azat etmesi yeterlidir. Azat edilen köle Müslüman veya kâfir, erkek veya kadın, küçük veya büyük olabilir. Buna gücü yetmeyenlerin iki ay ara vermeksizin oruç tutmaları, buna da gücü yetmeyenlerin altmış fakiri doyurmaları ve ayette belirtilen sıraya uymaları gerektiğini söylemişlerdir.³³²

İslam'ın zihâr hükümleri konusunda bu kadar net olması, aile kurumuna ve insana vermiş olduğu değerden kaynaklanmaktadır. Zira aile de ortaya çıkan herhangi bir problem en başta çocukları ve dolayısıyla da toplumu olumsuz yönde etkileyecektir. Bu sebeple İslam

³²⁸ İbn Hanbel, *Müsnedü İmam Ahmed*, 45,300.

³²⁹ Ebû Bekir İbnü'l-Arabî Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed Meâfirî, *Ahkâmu'l-Kur'ân* (Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 2003), 4/192.

³³⁰ Mevsilî, *El-İhtiyar li-Talili'l-Muhtar*, 3/221.

³³¹ Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc ilâ ma'rifeti me'ânî elfâzi'l-Minhâc*, 14/4.

³³² Mevsilî, *El-İhtiyar li-Talili'l-Muhtar*, 3/225-234.

dini aileyi tehdit edecek her konuda ciddi tedbirler almıştır. Zihâr konusundaki hükümler ve zihâr kefareti de buna örnek olarak verilebilir. Kefârette öngörülen köle azadıyla topluma bir ferdi kazandırmak, oruç tutmakla nefse hizmet eden iradeyi terbiye etmek, fakirlere yemek yedirmekle de huzuru kaçıran topluma moral vermek ve sosyal dayanışma ve yardımlaşmaya katkı sağlamak amaçlanmıştır.

2.1.4. Sadaka-i fitr

Baş sadakası ve sevap için verilen yaratılış atıyyesidir.³³³ Halk arasında “fitre” de denilen sadaka-i fitr, sadaka kelimesi ile aynı zamanda iftar etme, Ramazan Bayramı ve yaratılış manalarına da gelen fitr kelimesinin bir araya gelmesinden meydana gelmiştir. Terim anlamı ise “dinen zengin olarak Ramazan ayının sonuna yetişen Müslümanın belirli kimselere vermesi vacip olan sadaka” şeklinde tarif edilmiştir.³³⁴ Ayrıca “Ramazan Bayramına ‘îdü’l-fitr’ denildiği gibi bu bereketli ayı yaşamının onun feyzinden faydalanmanın şükran emaresi olarak verilen sadakaya da ‘sadakâtü’l fitr (sadaka-i fitr)’ veya ‘zekâtü’l fitr’ denilir.”³³⁵

Meşhur olan görüşe göre fitr sadakası hicretin ikinci yılı Ramazan orucunun farz kılındığı sene vacip kılınmıştır.³³⁶ Cumhur’a göre fitre hür, küçük, büyük, erkek, kadın ve Müslüman olan herkese vaciptir. Hür olmak şarttır çünkü köle malik olmadığı için fitr sadakasıyla mükellef değildir.³³⁷

Bir ibadet olarak sadaka-i fitr Ramazan bayramının birinci günü fecrin doğuşuyla vacip olur. Fakat fitr sadakasını vacip olduğu günden önce vermek câizdir. Zira geçimini temin ettiği ve velisi olduğu kişinin varlığı tahakkuk ettikten sonra bunu ödemiştir. Ayrıca fitr sadakası zekât gibi malî bir ibadet olduğu için tehir edilmeyele düşmez, yine de verilmesi gerekir.³³⁸

Fitr sadakasının zamanında verilmesiyle ilgili Abdullah b. Abbas’ın şu rivayeti bize ışık tutmaktadır: “*Resulûllah (sav.) oruçluları gereksiz ve çirkin davranışlardan arındırmak ve yoksullara yiyecek sağlamak için fitreyi farz kılmiştir. Fitreyi kim namazdan önce öderse, bu makbul bir zekât, kimde sonra öderse herhangi bir sadaka olur.*”³³⁹

³³³ Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, “Fitra/Fitre”, 144.

³³⁴ Karaman vd., “Dini Kavramlar Sözlüğü”, “Sadaka-i Fitr”, 568.

³³⁵ Yavuz, “Fitre”, 13/160.

³³⁶ Şirbînî, *Muğni’l-muhtâc ilâ ma’rifeti me’ânî elfâzi’l-Minhâc*, 5/216.

³³⁷ Mevsilî, *El-İhtiyar li-Talili’l-Muhtar*, 2/123.

³³⁸ Mevsilî, 1/277-278.

³³⁹ İbn Mâce, *Sünenü İbn Mâce*, “Zekât”, 21.

Fitre bayram namazı öncesinde ödenirse yoksullar bayram namazından çıkmadan bununla ihtiyaçlarını karşılamış olurlar. Bu yardımlaşma orucun kabulüne, can çekişme ile kabir azabından kurtuluşa bir yoldur. Yoksulların ihtiyaçlarını gidermeye, bayram gününün sevincine katılmalarına bir vesiledir. Bu yönü ile sadaka-i fitır insanlık için birçok hayrı barındıran görev niteliğindedir.³⁴⁰

Sadaka-i fitrın ödenme şekillerinde mezhepler arasında ciddi farklılıklar olmayıp şu şekildedir:

Fitre bir sa'dır. Bir sa' ise 693 tam 1/3 dirhemdir.³⁴¹ 1q Hanefîlere göre buğday, arpa, hurma ve kuru üzüm olmak üzere dört nevi gıda maddesinden verilir. Bunlar içinde buğdaydan ½ sâ', diğerlerinden 1 sâ' fitre verilir.³⁴² Şâfiîlere göre fitre her çeşit hububattan, hurma ve kuru üzümünden 1 sâ' olarak verilir. Ancak mükellefin yaşadığı ülkede en çok kullanılan gıda maddelerinden biri olarak ödenmesi gerekir.³⁴³ Malikîlere göre fitre buğday, arpa, darı, hurma, kuru üzüm, keş gibi gıda maddelerinden olmak kaydıyla bulunduğu ülkede en çok tüketilenlerinden 1 sâ' olarak verilir. Hanbelîlere göre ise fitre nasslarda zikredilen buğday, arpa, hurma, kuru üzüm ve keşten 1 sâ' olarak verilir. Bunlar bulunmazsa diğer hububatlardan ve meyve türlerinden verilebilir.³⁴⁴

Görüldüğü üzere mezheplerin çoğuna göre buğday da dâhil olmak üzere diğer bütün hububattan 1 sâ' olarak verilmektedir. Sadece Hanefîlere göre farklı olarak buğdaydan ½ sâ' verilmektedir.

Fitrenin aynî veya nakdî ödenmesi hususu ise şöyledir: “Fakihlerin çoğunluğu fitrenin sadece aynî olarak ödenmesini gerekli görürken başta Ebû Hanîfe olmak üzere bazı fakihler fitrenin bu mahsullerin değeri üzerinden nakit olarak da verilebileceği görüşünü benimsemişlerdir. Hatta bazı Hanefî kaynaklarında, özellikle bolluk zamanlarında nakit olarak vermenin daha faziletli olacağına dikkat çekilmiştir.”³⁴⁵

Fitrenin sarf yerleri ile zekâtın sarf yerlerinin aynı olduğu hususunda fakihler arasında ihtilaf bulunmamaktadır. Buna göre zekâtın kendisine verilemeyeceği kimselere sadaka-i fitır da verilemez. Bununla beraber gayri müslimlere zekât verilemeyeceği konusunda fakihler ittifak halinde olmakla beraber, Hanefîlere göre İslam ülkesi vatandaşı olan Ehl-i kitaba

³⁴⁰ Bilmen, *Büyük İslam İlmihali*, 368.

³⁴¹ Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc ilâ ma'rifeti me'ânî elfâzî'l-Minhâc*, 5/241.

³⁴² Serahsî, *Mebûsûl*, 3/178.

³⁴³ Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc ilâ ma'rifeti me'ânî elfâzî'l-Minhâc*, 5/244-245.

³⁴⁴ Zuhaylî, *İslam Fıkhi Ansiklopedisi*, 3/390.

³⁴⁵ Yavuz, “Fitre”, 13/161.

(zımmi) fitre verilebilir. Ancak Ebû Yusuf'a ve fakihlerin çoğunluğuna göre verilmesi uygun olmadığı için Hanefî mezhebinde fetvada Ebû Yusuf'un görüşü esas alınmıştır.³⁴⁶

Bu durumda kendisine fitre verilemeyecek kişiler şunlardır:

- Dinen zengin sayılanlar
- Fitre yükümlüsünün zevcesi
- Usulü (ana-babası, dede ve nineleri)
- Fürûu (çocukları ve torunları)
- Bakmakla yükümlü olduğu yakınları

Zenginlik hakkında değişik ölçüler belirtilmiş olmakla beraber Ebu Hanife'ye göre artıcı (nema) nitelikte olsun veya olmasın nisap miktarı malı olan kişilere zekât verilemez. Fitre verilirken dikkat edilmesi gereken durumlardan biride bulunduğu yerdeki fakirler ve uzakta olsalar da yoksul olan akrabaları gözetmek gerektiğidir. Yine güzel ahlak sahibi, geliri giderini karşılamayan fakir kimselere öncelik verilmelidir.³⁴⁷

Her ibadette olduğu gibi fitır sadakası da bir ibadet olduğundan, geçerli olabilmesi için niyet etmek şarttır. Para/fitre ayrılırken niyet edilebileceği gibi fitre verilirken kalben veya dil ile yapılması mümkündür. Aile bireyleri adına fitre veren kişinin onların rızasını alması niyet hükmüne geçer.³⁴⁸ Görüldüğü üzere niyet etmek şart olduğu halde ihtiyaç sahibinin izzet ve şerefini korumak için niyeti açıkça söylememek daha uygun görülmüştür. Bu şekilde yapılması fakirlerin kendilerini daha iyi hissetmelerine vesile olacaktır.

Bir kimse fitresini bir fakire verebileceği gibi birkaç fakire de verebilir. Ancak bir fitreyi iki veya daha fazla kişiye dağıtması uygun değildir. Çünkü fitre miktarı bir kişinin günlük doyabileceği miktara endeksenerek ayarlandığı için bölünmesi durumunda amacına hizmet etmeyecektir.³⁴⁹

Fıtır sadakasının hikmet ve gayelerine bakacak olursak, her ibadette olduğu gibi bireysel ve toplumsal pek çok faydanın olduğunu görmek mümkündür. Fitre bir nevi hilkat nimetine karşılık bir teşekkür niteliğindedir. Yine oruç tutan kimse oruçluya yakışmayacak ve orucunu zedeleyecek herhangi bir söz ve davranışta bulunursa sadaka-i fıtır onun için telafi

³⁴⁶ Serahsî, *Mebsût*, 3/175-176.

³⁴⁷ Serahsî, 3/168.

³⁴⁸ İbnü'l Hümmâm, *Şerh-u Fethi'l-Kadîr*, 2/232.

³⁴⁹ Bilmen, *Büyük İslam İlmihali*, 372; Mehmet Ergün, "Fıtır Sadakası", *Journal of International Social Research* 11/60 (2018), 1264.

imkânı sağlamaktadır. Bu konuda Veki' b. Cerrah şöyle demiştir: “Ramazan ayı için fitre, namaz için sehiv secdesi gibidir. Secde namazın eksikliğini tamamladığı gibi, fitrede orucun eksikliğini tamamlar.”³⁵⁰ Bazı âlimler de fitreyi sünnet namazlara benzeterek nasıl ki sünnet namazlar farzların tamamlayıcısı hükmünde iseler fitre de orucun tamamlayıcısı hükmündedir, demişlerdir.³⁵¹ Fıtır sadakası mübarek bir ay olan Ramazan ayının saygınlığını zedeleyecek davranışlarda bulunan müminlere hatalarında dönme ve günahlarından arınma fırsatı sunmaktadır.

Fitre tüm bunların yanında toplumsal pek çok faydayı da barındırmaktadır. Toplumsal sermayeyi tabana yaymak, zenginle fakir arasında bir irtibat sağlayarak sosyal adalete katkı sağlaması gibi faydaları bulunmaktadır. Fitre, sosyo-ekonomik, psiko-sosyal, sosyo-adalet ve sosyo-kültürel işleve sahip yönleri bulunmaktadır. Yine fitreyi verirken niyeti yoksula hissettirmeden vermek arka planda muhatabı rencide etmeme hassasiyetinin bir tezahürü olduğu için psiko- sosyal özelliğine örneklik eder. Kişiler arası diyalogu sağlama ve ötekileştirmeyi engellemesi bakımından ise sosyo-kültürel ekseninde menfaat sağladığını görmek mümkündür.³⁵²

2.1.5. Adak (Nezir)

Türkçe bir kavram olan adak kelimesinin Arapça karşılığı “nezir” dir. “Nezir” sözlükte “kişinin kendisi için zorunlu olmayan bir şeyi, bir işin olması şartına bağlı olarak üzerine zorunlu kılması” manasına gelmektedir. İnzâr içinde korku bulunduran haber vermedir. Aynı kökten türeyen nezîr ise, uyaran kişidir. Bu kavram insan veya başka bir şey fark etmeksizin uyarma niteliği taşıyan her şey için kullanılır.³⁵³ Adağın ıstılahta manası ise “dinen mükellef olmadığı halde, kişinin farz veya vacip türünden bir ibadeti yapacağına dair Allah’a söz vermesi”³⁵⁴ demektir.

Adakta bulunmanın altında yatan sebepler, arzu edilen sonuçları elde etme veya beklenmeyen kötü durumlardan korunmada Allah’ın (cc) yardımını temin etme gayesidir. Bu yönüyle sıklıkla başvurulmuş dini bir davranış olup hemen hemen bütün din ve kültürlerde yaygın olarak görülmektedir. Özellikle Çin, Japon, Hint ve İslam öncesi Türk kültüründe

³⁵⁰ Şirbînî, *Muğni’l-muhtâc ilâ ma’rifeti me’ânî elfâzî’l-Minhâc*, 5/215.

³⁵¹ Ali Ertan Ulukan, “Oruç Kefâreti, Fidyeye ve Fıtır Sadakasındaki Fıkhi Hükümler” (Erzurum, Atatürk Üniversitesi, 2020), 97.

³⁵² Ergün, “Fıtır Sadakası”, 1267.

³⁵³ İsfahanî, “el-Müfredat- Kur’an Kavramları Sözlüğü”, “N-z-r”, 1044.

³⁵⁴ Karaman vd., “Dini Kavramlar Sözlüğü”, “Adak”, 5.

adağın önemli bir yer tuttuğu ve birbirine benzer uygulamaların bu toplumlarda yaygınlık kazandığı bilinmektedir.³⁵⁵

Nezrin İslam'dan önce süregelen bir uygulama olduğuna Kur'an'da işaret etmiştir. İmran'ın karısının sözü olan, *“Rabbim! Karnımdakini kayıtsız şartsız sana adadım, benden kabul buyur; kuşkusuz sensin her şeyi işiten, her şeyi bilen”*³⁵⁶ ifadesinde nezir söz konusudur. Burada ki nezir; “çocuğunu, mabede hizmet etmesi ve kendini sırf ibadete vermesi için Allah'a has kılmak” anlamında kullanılmıştır.³⁵⁷ Yine Kur'an'da, Hz. Meryem'e hitaben, *“Eğer insanlardan birini görürsen: Ben Rahman için (susma) orucu adadım, bugün hiçbir insanla konuşmayacağım, de”*³⁵⁸ şeklinde buyrulan ayette de, adakla ilgili İslam'dan önceki bir şeriatla var olan susarak oruç tutma hükmüne atıfta bulunmaktadır.³⁵⁹

Yine çeşitli din ve kültürlerde bulunan kutsal yerlere çaput bağlamak, mum yakmak, kurban kesmek, oruç veya perhiz, istediğine kavuşuncaya dek zevk, eğlence ve cinsel ilişkiden uzak durmak gibi adak türlerine rastlanır. İslam'dan önce de burada sayılanlara benzer uygulamalar Hicaz-Arap Yarımadası'nda görülmektedir. İslam dini, dindarlık duygusu ve ruhî tatmin arzusu ile yapılan bu uygulamaları tamamen yasaklamamış, sadece bazı düzenleme ve sınırlamalar getirerek ona kendine has bir şekil vermiştir.³⁶⁰

Kur'an'da farklı ayetlerde verilen sözde durulması, ahde ve akitlere bağlı kalınması ve Allah'a verilen sözün tutulması emredilir. Bununla ilgili birkaç ayette şöyle buyrulur:

*“Ey iman edenler! Sözleşmeleri yerine getirin...”*³⁶¹

*“...Ahde vefa gösterin; çünkü ahit sorumluluk doğurur.”*³⁶²

*“Antlaşma yaptığınız zaman Allah'a verdiğiniz sözü yerine getirin; Allah'ı kendinize kefil tutarak kesinliğe kavuşturduktan sonra yeminlerinizi bozmayın. Unutmayın ki yaptıklarınızı Allah bilmektedir.”*³⁶³

Yine kişinin yaptığı adağa uygun davranması ve yapmayacağı şeyleri söylememesi gerektiği şu ayetlerde buyrulur:

³⁵⁵ Bardakoğlu, *İslam ve Toplum*, 21-22.

³⁵⁶ el-Âl-i İmran 3/35.

³⁵⁷ Bilal Esen, “İslam Hukukunda Adak Ve Nezir” (İstanbul, Marmara Üniversitesi, 2003), 8-9.

³⁵⁸ el-Meryem 19/26.

³⁵⁹ Esen, “İslam Hukukunda Adak Ve Nezir”, 9.

³⁶⁰ Bardakoğlu, *İslam ve Toplum*, 22.

³⁶¹ el-Mâide 5/1.

³⁶² el-İsrâ 17/34.

³⁶³ en-Nahl 14/91.

“Onlar adaklarını yerine getirsinler.”³⁶⁴

“Ey iman edenler! Niçin yapmayacağınız şeyleri söylüyorsunuz?”³⁶⁵

Hiz. Peygamber (sav) de meşru konulardaki adaklarla ilgili şöyle buyurmuştur:

“Her kim Allah’a itaat edeceğini adarsa itaat etsin, her kimde Allah’a isyan edeceğini adarsa, Allah’a âsi olmasın.”³⁶⁶ Bir başka hadis-i şerifinde ise adağın ilahî takdiri değiştirmeyeceğine işaretle şöyle buyurmuştur: “Adak hiçbir şeyi değiştirmez (bir başka rivayette, hiçbir fayda sağlamaz). Ancak adakla cimrinin malı azaltılmış olur.”³⁶⁷ Bu hadisleri delil gösteren Şâfiîlerde dahil fakihlerin çoğu adak adamanın mekruh olduğu yönünde görüş beyan etmişlerdir.³⁶⁸ Hanefîler ise Allah’a ibadet ve itaati içeren adaklarda bulunmayı mubah görürler. Sonuç olarak Allah’ın razı olacağı bir amelin işlenmesine vesile olduğu için müstehap görenlerde vardır.³⁶⁹

Yukarıda konuyla ilgili ele alınan ayet ve hadisler incelendiğinde, kişinin dünyevi menfaatlerden uzak bir niyetle, sadece Allah’ın rızasını gözeterek yapacağı adaklarda herhangi bir sakıncanın olmadığı açıktır. Ancak kişinin Allah’ın takdirinin değişmesine vesile olması dileğiyle, dünyevi menfaat gözeterek ve ihlastan uzak bir şekilde, belli şartlara bağlanarak yapacağı adaklar ise uygun görülmemiştir.

Yapılan adağın geçerli olması için hem adağı adayan kişide konusu ile ilgili birtakım şartlar söz konusudur. Öncelikle adakta bulunan kişinin;

1. Müslüman,
2. Akıllı,
3. Ergenlik çağına gelmiş olması gerekir.

Adakta bulunan kişinin şaka yollu veya ciddi olması arasında herhangi bir fark yoktur. Her iki durumda da adağı geçerlidir.³⁷⁰

Adağın geçerliliği için adak konusunda aranan şartlar aşağıdaki gibidir:

Nezredilen şey farz veya vacip olmamalıdır Farzlardan herhangi bir şeyi nezretmek sahih değildir. Bu ister beş vakit namaz kılacağını, ramazan orucunu tutacağını adamak

³⁶⁴ el-Hac 22/29.

³⁶⁵ es-Saff 61/2.

³⁶⁶ İmam Mâlik, *Muvatta*, “Eyman”, 4.

³⁶⁷ Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahmân b. el-Fazl Darîmî, *Müsnedü İmam Darîmî* (y.b.: y.y., 2010), 2,765.

³⁶⁸ Şirbînî, *Muğni’l-muhtâc ilâ ma’rifeti me’ânî elfâzî’l-Minhâc*, 18/249-250.

³⁶⁹ Mevsilî, *El-İhtiyar li-Talili’l-Muhtar*, 3/269-270.

³⁷⁰ Mevsilî, “El-İhtiyar li-Talili’l-Muhtar”, 3/470.

geçerli değildir. Çünkü farz ve vacibin ayrıca icab ettirilmesi tasavvur edilemez. Nezrin geçerli olması için Allah’a yaklaşıtııcı nitelikte olması gerekir. Allah’a yaklaşıtııcı olması Allah için olmasına ve Allah’a yaklaşıtııran fiillerden (kurbet) olmasına bağılıdır. Adanan şeyin gerçekte mümkün olması ve dinen makbul olması gerekir. Mesela “gece oruç tutmak adağıım olsun” veya bir kadının “âdet günlerimde namaz kılmak adağıım olsun” demesi gibi. Zira gece oruç tutma zamanı olmadığı gibi, kadının da âdet günlerinde namaz kılması caiz değildir. Nezredilen şey bizzat hedeflenen ibadet cinsinden olmalı, başka bir ibadete vesilen olan bir ibadet olmamalıdır. Mesela sahura kalkmayı, abdest almayı, ihram giymeyi vs. konu alan bir adak sahih olmaz. Adanan şey temelde Allah’a ve Peygamber’ine isyan niteliğinde bir şey olmamalıdır. Örneğın “şu işim olursa kendimi Allah (cc) yolunda kurban edeyim” diye yapılacak olan adak geçerli olmaz. Adanan şeyin, adayanın mülkiyetinde olması gerekir.³⁷¹ Hz. Peygamber (sav), “*insanoğlunun malik olmadığı bir şey de nezir yoktur*”³⁷² buyurmuştur. Bu şekilde adak adayanın bunu ifa etmesi gerekmez. Mesela “şu işim olursa komşumun hayvanını kurban edeceğim demek nezir değildir.

Adaklar çeşit olarak kendi arasında ikiye ayrılır: Mutlak adaklar, herhangi bir şarta bağılı olmayıp sadece Allah (cc) rızası gözetilerek yapılan adaklardır. Mesela “Allah (cc) rızası için şu kadar namaz kılacağım” veya “Allah (cc) rızası için kurban keseceğim” demek bu kabildendir. Mukayyet adaklar, yapılması herhangi bir şarta bağlanmış olan adaklardır. “Allah (cc) hastama şifa verirse, falan kimse gelirse, çocuğum şu okulu kazanırsa, şu işe girersem” gibi şartlar söz konusudur.³⁷³

Adak kurbanları ise bir şarta bağılı olarak veya bir şarta bağılı olmaksızın yapılabilir. Şarta bağılı olan adakta, kişinin dediğı husus henüz gerçekleşmeden kurbanı kesmesi caiz değildir. “Adak adayanın kendisi, eşi, çocukları ve torunları, anne ve babası, dede ve nineleri adak kurbanının etinden yiyemezler; yedikleri takdirde karşılığını fakirlere sadaka olarak vermeleri gerekir.”³⁷⁴

Adakla ilgili verilen fıkhı bilgilerden sonra, onun sosyal yardımlaşma ve dayanışmaya olan katkılarını nazara verecek olursak bilindiğı gibi nezir de en çok adanan ibadetlerden biri kurbandır. Malî bir ibadet olan kurban kesmede, adağı adayan kişinin kurban etini kendine ve ailesine kullanmadan fakirlere dağıtmasının, yoksullara yardımların ulaşmasında önem

³⁷¹ Mevsilî, “El-İhtiyar li-Talili’l-Muhtar”, 3/470.

³⁷² Tirmizî, *Sünenü Tirmizi*, “Talâk”, 6.

³⁷³ Zuhaylî, *İslam Fıkhı Ansiklopedisi*, 4/296.

³⁷⁴ Ahmet Özel, “Adak”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1988), 40.

taşıdığı görülür. Sadece kurban ibadeti değil, yoksullara nakdi yardım olarak direk ulaşan sadakaların da önemi büyüktür. Adak vesilesiyle malî olarak yapılan her ibadetin toplumsal yardımlaşma ve dayanışmaya katkılarının olduğu görülmektedir.

2.1.6. Kurban

Sözlükte “yaklaşmak, Allah’a yakınlaşmaya vesile olan şey”³⁷⁵ anlamlarına gelir. Istilahî manası ise Allah-ü Teâlâ’ya yaklaşmak için fedakârlık nişanesi ve şükran ifadesi olmak üzere kesilen özel hayvandır. Kurban bayramında bu şekilde Hak rızası için kesilen kurbanı “udhiyye ç. edâhiyy” veya “dahiyye ç. dahâyâ”, bunu kesmeye de “tadhiye” denilir.³⁷⁶

Kurban kesmenin meşruiyeti Kitap (Kur’an), sünnet ve icmâ-ı ümmet ile sabittir. Kur’an’da doğrudan kurbandan bahseden ayetlerden biri şu şekildedir: “*Şüphesiz biz sana bitip tükenmez nimetler verdik. Şimdi sen rabbin için namaz kıl ve kurban kes!*”³⁷⁷

Kurbanla ilgili Hz. Peygamberden, “*Âdemoğlu Kurban Bayramı gününde kan akıtmaktan daha sevimli bir iş ile yüce Allah'a yaklaşabilmiş değildir. Kurban olarak kanını akıttığı hayvan kıyamet günü boynuzları, ayakları ve kılları ile gelecektir. Akan kan yere düşmeden önce yüce Allah katında yüksek bir makama erişir. O bakımdan gönül hoşnutluğu ile kurbanınızı kesiniz*”³⁷⁸ şeklinde hadis rivayet edilmiştir.

Kurban ibadeti sadece İslam’da olan bir ibadet olmayıp, insanlık tarihi boyunca hemen hemen bütün dinlerde bulunan bir uygulama idi. Kur’an’da Hz. Âdem’in iki oğlunun Allah’a kurban takdim ettiklerinden söz edilir.³⁷⁹ Yine başka bir ayette ilahi dinlerin hepsinde kurban hükmünün konulduğuna işaret edilir.³⁸⁰ Ehl-i Kitap’ta yani Yahudilik ve Hristiyanlıkta olduğu gibi, eski Çin dinlerinde, Şintoizm, Hinduizm ve Jainizm gibi dinlerde de farklı şekil ve uygulamalarla kurbanlar sunulmuştur.³⁸¹

Her ibadette olduğu gibi kurban ibadetinde de farkına vardığımız ve varamadığımız pek çok hikmetler bulunmaktadır. Bunların başında Allah’ın vermiş olduğu sınırsız nimetlere, en önemlisi de hayat ve iman nimetine karşı bir şükran olması gelir. Hz. İbrahim ve Hz.

³⁷⁵ Karaman vd., “Dini Kavramlar Sözlüğü”, “Kurban”, 388.

³⁷⁶ Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, “Kurban”, 318.

³⁷⁷ el-Kevser 108/1-2.

³⁷⁸ Tirmizî, *Sünenü Tirmizî*, “Edahi”, 1.

³⁷⁹ el-Mâide 5/27.

³⁸⁰ el-Hac 22/34.

³⁸¹ Ömer Ak, “İslam Hukukunda Kurbanlıkta Aranan Şartlar” (Sivas, Cumhuriyet Üniversitesi, 2021), 7-10; Ahmet Güç, “Kurban”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2002), 26/434; Bardakoğlu, *İslam ve Toplum*, 2/1.

İsmail'in hatırasını tezekkür ve tefekkür etme imkânı sağlaması açısından da önemlidir. Aynı zamanda sıratı geçiş için bir binit olması, hata ve mâsiyetlerin affına vesile olması hikmetlerini taşır. Ayrıca kurban ibadeti insanda fedakârlık, takvâ bilinci, Allah (cc) sevgisini kazanma, ölümü hatırlama ve merhamet gibi daha pek çok güzel duygunun açığa çıkmasına vesile olur.³⁸²

İslam fihhına göre vacip ve nafil kurbanlar, temelde dört çeşittir. Bunlar:

1. Udhiyye kurbanı

Kurban Bayramı'nın ilk üç gününde (Zilhicce'nin 10, 11, 12'sinde) Allah'a yakınlık ve ibadet niyetiyle rıza-i ilahi için kesilen kurbandır. Bayramda kurbanların kesildiği ilk üç güne "nahr (kesim) günleri" denilir.³⁸³

Bir kimsenin kurban (udhiyye) kesmekle yükümlü olabilmesi için şu şartlar aranmaktadır:

Müslüman, mukim olan (yani seferde olmayan), belirli bir malî güce sahip bulunan ve hür olan kişilere kurban kesmek vaciptir.³⁸⁴ Hanefîlerin dışındakiler şöyle demektedir: Kurban kesmek yolcu içinde başkaları içinde sünnettir.³⁸⁵

Küçüğe gelince: Ebu Hanife ile Ebu Yusuf'un görüşünde sahih olana göre, küçüğün malından kurban kesmek vaciptir. Onlara göre onun yerine babası veya vasisi kurban keser. İmam Muhammed ve Züfer'e göre çocuğun malı olsa dahi kesilmez. Çünkü kurban, kurbet dolayısıyla yapılan bir ibadet olduğundan çocuklar için gerekmediği görüşündedirler.³⁸⁶

Bu görüşte ihtiyaç sahiplerinin haklarının göz ardı edildiği ileri sürülse de ehliyetsiz ve eksik ehliyetli kişilerin mal varlığının korunması açısından alınan bir tedbir olduğu için isabetli olduğu da söylenebilir. Böyle bir kaygının söz konusu olmadığı durumlarda velilerinin zengin çocuklar ve akıl hastaları için kurban kesmeleri menduptur.³⁸⁷ Böylece hem eksik ehliyetli insanların hakkı korunmuş olacak hem de toplumdaki ihtiyaç sahiplerine daha çok yardım ulaştırılacaktır.

2. Hedy kurbanı

³⁸² Hub, *Her Yönüyle Kurban*, 12.

³⁸³ Hub, 162.

³⁸⁴ Mevsilî, *El-İhtiyar li-Talili'l-Muhtar*, 4/221.

³⁸⁵ Zuhaylî, *İslam Fıkhı Ansiklopedisi*, 4/400.

³⁸⁶ Mevsilî, *El-İhtiyar li-Talili'l-Muhtar*, 4/222.

³⁸⁷ Bilmen, *Büyük İslam İlmihali*, 417; Bardakoğlu, *İslam ve Toplum*, 2/3-4.

Sözlükte “hediye etmek, göndermek, yol göstermek, izinden gitmek” anlamlarına gelir.³⁸⁸ Bir fıkıh terimi olarak ise “Allah’a manen yaklaşmak için veya cinayetten dolayı kefarete olarak kesilmek üzere Harem-i Şerif’e götürülen, kendisi veya parası gönderilen kurban”³⁸⁹ olarak ifade edilir. Kesilme nedenine göre şükür, ceza ve nezir hedyi olmak üzere çeşitleri bulunmaktadır. Kesilen bu hediyeler büyükbaş hayvanlardan oluşuyorsa “bedene”, küçükbaş hayvanlardan oluşuyorsa “dem” adını alır.³⁹⁰

3. Nezr (adak) kurbanı

Adak, dinen zorunlu olmadığı halde kişinin farz veya vacip cinsinden bir ibadeti yapacağına dair Allah’a söz vermesidir. İslam dini adak adamayı pek hoş karşılamamasına rağmen adanan adaklarına yerine getirilmesini istemiştir. Adağın birçok çeşidi bulunmakla beraber bunlardan bir tanesi de kişinin herhangi bir sebeple kurban kesmeyi adamasıdır. Adak kurbanından ancak yoksullar ve adayanın bakmaya yükümlü olmadığı fakir yakınları yiyebilir. Yedikleri takdirde adak sahibi yenilen et miktarınca fakirlere sadaka vermeleri gerekir. Adağın hükmü hakkında mübah veya mekruh olduğunu ileri sürenler olsa da adağın yerine getirilmesinin hükmü tüm mezheplere göre ittifakla vaciptir.³⁹¹

4. Akika (Nesike) kurbanı

Dünyaya yeni gelen çocuğun başındaki ana tüyüne “akika” denir. Kişinin kendisine bir çocuk ihsan ettiği için Allah’a şükür mahiyetinde kestiği kurbana verilen isimdir. Kurbanın kesildiği gün çocuğun saçları da tıraş edildiğinden bu ismi almıştır.³⁹² Bu kurbanın amacı kişinin yaşadığı sevinçli çevresindeki insanlarla paylaşması olsa da neticede sosyal yapının güçlenmesine ve dayanışmanın sağlanmasına vesile olur.³⁹³

Kurban edilecek hayvanlar koyun, keçi, sığır, manda ve deveden oluşup her iki cinsi de kurban edilebilir. Bunlardan devenin beş, sığır ile mandanın iki ve koyun ile keçinin bir yaşını doldurmuş olmaları gerekir. Ancak koyun altı ayını doldurduğu halde, bir yaşını doldurmuş gibi gösterişli olursa bu durumda kurban edilebilir. Fakat keçi için böyle bir şey söz konusu olmayıp mutlaka yaşını doldurmuş olması gerekir. Bu hayvanlar dışında hiçbir hayvanın kurban edilmesi caiz değildir.³⁹⁴

³⁸⁸ Karaman vd., “Dini Kavramlar Sözlüğü”, “Hedy”, 251.

³⁸⁹ Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, “Hedy”, 190.

³⁹⁰ Mevsilî, *El-İhtiyar li-Talili’l-Muhtar*, 4/224.

³⁹¹ Mevsilî, 3/272-278.

³⁹² Karaman vd., “Dini Kavramlar Sözlüğü”, “Akika”, 16.

³⁹³ Döndüren, *Delilleriyle İslam İlmihali*, 787.

³⁹⁴ Mevsilî, *El-İhtiyar li-Talili’l-Muhtar*, 4/223-225.

Kurbanın fıkhi yönü ile ilgili daha detay mevzular olmakla beraber, konumuzun kapsamına girmediği için bu kadarı ile iktifa edip bireysel faydaları ve toplumu ilgilendiren sosyal yönü üzerinde durmak istiyoruz.

Kurban ibadetinin ferdi anlamda da pek çok hikmet ve yararları bulunmaktadır. Kişi kurban kesmekle en başta Allah'ın emrine boyun eğmiş ve kulluk bilincini koruduğunu aktif bir şekilde ortaya koymuş olur. Kur'an'da Allah'ın (cc) kendisine, kurbanın et ve derisinin değil, kesenlerin takvâsının ulaşacağını belirtmesi³⁹⁵ buna işaret etmektedir. Kurbanın verilen nimetlere karşı bir şükür mahiyeti taşıması ve insanların cimrilik huyunun törpülenmesine vesile olması da diğer faydalarındandır.³⁹⁶

İslam'daki en önemli sosyal ibadetlerden biride kurbandır. Çünkü toplum tarafından kutlanan bir bayramda gerçekleştirilen bir ibadettir. Bayramlar ise toplumsal kaynaşma açısından önem arz etmektedir. Çünkü bu günlerde küskünler barışır, ziyaretler yapılır, kurban etleri dağıtılıp insanlar birbirine ikramlarda bulunur. Bu tarz iletişimler insan ilişkilerine canlılık katmaktadır.³⁹⁷ Yine kurban toplumdaki kardeşlik yardımlaşma ve dayanışma ruhunu canlı tutar. Kurban günleri özellikle senede sayılı kez et alma imkânı olan insanlar için daha anlamlıdır. Bu ibadet zengine malın gerçek sahibinin Allah (cc) olduğu şuurunu vererek, onu rıza-i ilahi için başkaları ile paylaşma alışkanlığını kazandırır ve onu cimrilik hastalığından kurtarır. Fakirinde zengin ve kulluk görevini yerine getiren kullar aracılığı ile Allah'a şükretmesine ve dünya nimetlerinin Allah'ın kulları arasındaki dağılımı konusunda karamsarlık ve düşmanlığa girmeden kendini toplumun bir üyesi olarak hissetmesine vesile olur.³⁹⁸

Kurban ibadeti tüm bu güzel hasletlerin kazanılmasına vesile olmakla beraber evlerde çarşılarda, şehirlerde ve hatta ülkeler arasında dahi bir canlılık ve heyecanın oluşmasına zemin hazırlar. Ülkeler arası kurban faaliyetleriyle Müslümanlar, kardeşleriyle sadece kurbanlarını paylaşmakla kalmayıp ilgi ve şefkatlerini de paylaşmış olurlar. Aynı zamanda

³⁹⁵ el-Hac 22/37.

³⁹⁶ Ali Bardakoğlu, "Kurban", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2002), 26/436.

³⁹⁷ Halil Cihan, "Küreselleşme Ve Sivil Toplum İlişkisi: Türkiye'deki Sivil Toplum Kuruluşlarının Uluslararası Kurban Organizasyonları Hakkında Sosyolojik Bir Araştırma" (Kahramanmaraş, Sütçü İmam Üniversitesi, 2019), 98.

³⁹⁸ Bardakoğlu, "Kurban", 26/436.

geçimini hayvancılıkla sağlayan insanlar için bir rızık kapısı olup, bayram öncesi yapılan alışverişler sayesinde ekonomik anlamda bir canlılığa da vesile olmaktadır.³⁹⁹

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3.1. Zorunlu Olmayan Yardımlaşmalar

Bu bölümde sadaka, karz-ı hasen, bağış, vasiyet, îsâr ve komşu hakkı uygulamaları ele alınacaktır.

3.1.1.Sadaka

Sadaka kelimesi, “s-d-k” kökünden türemiş olup, sözlükteki manası; “doğruluk, şecaat, salâbet ve kemal” anlamlarına gelmektedir.⁴⁰⁰ İstilahta ki anlamı ise, “Allah-ü Teâla’nın rızasını kazanmak niyetiyle, karşılıksız olarak fakir ve muhtaçlara yardım etme, iyilik ve ihsanda bulunma” veya “dinen zorunlu maddi yardımları, bu çerçevede verilen para ve eşya” demektir. Sadaka verene “mutasaddık”, alana da “mutesaddakun aleyh” denir.⁴⁰¹ Sadaka kavramı, zekâtтан bile daha kapsamlı olup farz, vacip ve nafil kabilinden olan bütün bağışları ifade eder. Çoğu hadis-i şeriflerde zekât yerine sadaka kavramının kullanıldığını görmekteyiz. Buna sebep teşkil eden durum ise müminlerin Allah’ın emirlerini yerine getirmede ki sadakatleridir.⁴⁰²

Bu kelime Türkçe de daha çok dilencilere verilen az miktardaki para yardımı için kullanılmaktadır. Yardımlaşma, insanın fitratında var olan bir duygu olmakla beraber dinlerin ve ahlaki öğretilerin etkisiyle, devlet tarafından zorunlu bir şekilde tazmin edilen vergilerden ayrı olarak muhtaçlara aynî ve nakdî destek sağlamak ve bunun için gayret etmek, sosyal yaraların sarılmasında ve toplumsal barışın sağlanmasında önem arz etmektedir.⁴⁰³ Genellikle dilencilere verilen miktarı kast eden sadaka için şöyle denilse “sadaka vermek faydadan ziyade zarar verir. Çünkü bu şekilde yapılan yardımlar dilencilğe teşvik olduğu için yardımı hak etmemiş olan kişiler alacaktır.” Muhammed Ebu Zehra (1898-1974) bu meseledeki aksaklığın sadakanın bizzat kendisinden değil de onunla ilgili bazı durumlardan

³⁹⁹ Bilal Düzbayır, “Mukayeseli Fıkıh Bağlamında Kurban Ve Kurbanın Hükmü” (Adana, Çukurova Üniversitesi, 2013), 94-95; Cihan, “Küreselleşme Ve Sivil Toplum İlişkisi: Türkiye’deki Sivil Toplum Kuruluşlarının Uluslararası Kurban Organizasyonları Hakkında Sosyolojik Bir Araştırma”, 98.

⁴⁰⁰ İsfahanî, “el-Müfredat- Kur’an Kavramları Sözlüğü”, “S-d-k”, 582-586.

⁴⁰¹ Karaman vd., “Dini Kavramlar Sözlüğü”, “Sadaka”, 568; Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, “Sadaka”, 487.

⁴⁰² Döndüren, *Delilleriyle İslam İlmihali*, 577.

⁴⁰³ Ali Duman, “Sadaka”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2008), 35/383.

kaynaklandığını ifade ederek birkaç madde ile izah ettikten sonra sadaka vermenin her türlü hata ve aksaklığına rağmen, vermemekten çok daha hayırlı olduğunu söylemiştir.⁴⁰⁴

Sadaka kelimesi Kur'an-ı Kerim'de değişik anlamlarda çokça kullanılmıştır. Yine Kur'an, kişinin edindiği malı kendi başarısının ve çalışmasının ürünü olarak görmeyip, onun gerçek sahibinin Allah (cc) olduğunu ve kendisine imtihan amacıyla bir lütuf ve emanet olarak verildiğini hatırlatır.⁴⁰⁵ Birçok ayette ise zenginlerin mallarında fakirler ve ihtiyaç sahipleri için bir pay olduğunu bildirilir.⁴⁰⁶ Bu ayetler ışığında ideal bir Müslümanın yapması gereken dinen zorunlu olan malî vecibeleri yerine getirmekle beraber gönüllü olarak Allah (cc) için harcamalarda bulunmaktır.

Ali Duman “sadaka” maddesinde İslam hukukçularının ayet hadislerdeki sadaka kavramının kullanımlarını dikkate alarak beş çeşit sadakadan bahsettiklerini söyler:

1. “İslam’ın beş şartından ve farz ibadetlerden birini oluşturan sadaka (zekât). Birçok ayet ve hadiste kelime bu anlamıyla geçer.
2. Bedenin zekâtı olmak üzere ramazan ayının sonunda yerine getirilmesi vacip olan sadaka-i fitr (fitre).
3. Kişinin kendi iradesiyle üstlendiği yükümlülük anlamındaki nezir gereğince Allah yolunda yapılan hayır harcamaları (adak sebebiyle tasadduk).
4. Belirli suç veya hataların telafisi amacıyla Allah hakkı olarak ifası farz olan fidye ve kefarete bağlamındaki sadakalar.
5. Bunların dışında kalan diğer tüm yardımlaşmalar, tatavvu sadakası (mendup)....Nafile ibadet kapsamına giren bu sadakalar genellikle maddi bir değerın ihtiyaç sahibine hibe edilmesi yoluyla gerçekleşir. Bununla birlikte kredi ihtiyacı içinde olan kişiye faizsiz borç verme (karz-ı hasen), başkasını bir eşyadan karşılıksız faydalandırma (âriyet) vb. yollarla yapılan iyilikler de bu türden sayılır.”⁴⁰⁷

Hız. Peygamber bu çeşit sadaka ile ilgili şöyle buyurmuştur:

*“Güneşin doğduğu her yeni günde kişiye her bir mafsallı için bir sadaka vermesi gerekir. İki kişi arasında adalet yapman bir sadakadır. Kişiyi hayvanını yüklerken yardım etmen, sadakadır. Güzel bir söz sadakadır, namaza gitmek üzere attığın her adım, sadakadır. Yoldan rahatsız edici bir şeyi kaldırıp atman, sadakadır.”*⁴⁰⁸

Başka bir hadis-i şeriflerinde ise:

⁴⁰⁴ Ebû Zehra, *İslam’da Sosyal Dayanışma*, 194-95.

⁴⁰⁵ el-Âl-i İmran 3/26; el-Enfâl 8/28; en-Nûr 24/33.

⁴⁰⁶ el-Me’âric 70/24.

⁴⁰⁷ Duman, “Sadaka”, 35/384.

⁴⁰⁸ Müslim, *Sahîhü Müslim*, “Müsafirun”, 84.

*“Kardeşine izhar edeceğin tebessümün bir sadakadır. Emr-i bi'l mâ'rufun ve nehy-i ani'l -münker'in sadakadır. Yolunu kaybeden kimseye yolunu gösterivermen, sadakadır (yardımcı olman); yoldan taş, diken, kemik (gibi şeyleri) kaldırıp atman, sadakadır; kovandan kardeşinin kovasına su boşaltman, sadakadır”*⁴⁰⁹ buyurmuştur.

Yine Resulullah (sav)'in şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir:

*“Her Müslüman'ın vermesi gereken bir sadaka vardır.” buyurdu. Oradakiler: “Ey Allah'ın nebisi, bir kimse imkân bulamaz ise?” dediler. “Eliyle çalışır, hem kendi nefesine fayda verir hem sadaka dağıtır.” buyurdu. “Buna imkân bulamaz ise?” dediler. “İhtiyaç sahibi yardım isteyen mazluma yardım eder.” buyurdu. “Buna da imkân bulamaz ise?” dediler. “İyi şeyler ister, kötülüklerden sakınır, çünkü bu da kendisi için sadakadır”*⁴¹⁰ buyurdu.

İslam'da her ibadetin bir yapılma adabı ve usulü olduğu gibi sadakaların verilme hususunda da bu durum söz konusudur:

- Kişi vereceği sadakayı gönül huzuru ile vermelidir.⁴¹¹
- Kişi sadaka verirken ihlasını zedeleyecek davranışlardan kaçınmalıdır.⁴¹²
- Sadaka olarak verilecek mallar temiz olmalı, helal yollardan elde edilmeli ve verirken alacak olan kişinin faydası göz önünde bulundurulmalıdır.⁴¹³
- Sadakayı verirken malının azalacağı düşüncesiyle cimrilik yapmamalı, aksine sadakanın malını artıracığı bilinciyle verilmelidir.⁴¹⁴
- Sadakayı alan kişiyi rencide etmeden ve onurunu zedelemekten vereceğini vermelidir.⁴¹⁵
- Sadaka da öncelik sırası önemlidir: ihtiyaç sahibi yakınlar, yetimler, yoksullar, yolda kalmışlar, başkalarına el açmak durumuna gelmiş olanlar ve özgürlüğüne kavuşmak isteyenler öncelikli olarak gözetilmelidir.⁴¹⁶
- Sadakanın kabul olması ve günahlara kefareti olması açısından gizli verilmesi daha uygundur.⁴¹⁷

⁴⁰⁹ Tirmizî, *Sünenü Tirmizî*, “Birr”, 36.

⁴¹⁰ Buhari, *Sahihü'l -Buhari*, “Edeb”, 33.

⁴¹¹ el-Haşr 59/9.

⁴¹² el-Bakara 2/264.

⁴¹³ el-Bakara 2/267.

⁴¹⁴ el-Bakara 2/261.

⁴¹⁵ el-Bakara 2/262-263.

⁴¹⁶ el-Bakara 2/177.

Bu ayetlerden anlaşılacağı üzere kötü, bozuk, çürük ve yardım edilenin ihtiyacını gidermeyecek derecede işe yaramayan, sırf elden çıkarmak niyetiyle verilen şeylerin sadaka ahlakına uygun olmadığı aşikârdır. Bu şekilde olan malların sadaka olarak verilmesi Kur'an'da ve sünnette hoş karşılanmamış, İslam âlimleri de bu tür şeylerin sadaka hükmünde olmayacağını söylemişlerdir.⁴¹⁸ Zira bu şekilde verilen sadakanın ne verene ne de alana faydası olmayacaktır.

Hiz. Peygamber'in bizzat kendisinin zekât ve sadaka alması helal olmadığı gibi Âl-i Muhammed sayılan tüm akrabalarının da zekât ve sadaka alması caiz değildir. Bu konuda fakihler arasında ihtilaf olmayıp manevi tevatür derecesine ulaşacak şekilde hadisler mevcuttur. Bazı özel durumlarda zekâtı alabileceklerine dair cevaz verildiği dönemler de olmuştur.⁴¹⁹

Sadakalar sosyal yardımlaşma ve dayanışmayı sağlayan, Müslümanlar arasında sevgi ve muhabbeti tesis eden, küçücük bir tebessümden bile önemli maslahatların söz konusu olduğu bir ibadettir.⁴²⁰ Hiz. Peygamber de, Müslümanların her konuda tek vücut gibi olduğunu belirterek şöyle buyurmuştur: *“Birbirlerini sevmeye ve birbirlerine acımakta ve birbirlerine şefkat göstermekte müminlerin misali bir vücut gibidir. Vücuttan bir uzuv rahatsızlanıp şikâyet ederse, vücudun diğer uzuvları da uykusuzluk ve ateş içerisinde ona iştirak etmeye çalışır.”*⁴²¹ Bu hadisle Peygamber Efendimiz, İslam toplumunu bir vücuda benzetip, vücudun bir yerinde olan rahatsızlıktan tüm vücudun etkilendiğini söylemiştir. Aynen bunun gibi toplumun herhangi bir kesiminde, maddi veya manevi sıkıntılar yaşayan insanların acısını her Müslümanın yüreğinde hissedip, bu yaraları sarmanın gayretinde olmalıdır. İslam dininin sadakaların kapsamını (maddi ve manevi olarak) bu kadar geniş bir yelpazeye yaymasının hikmetlerinden biri de bu sıkıntıları daha hızlı bir şekilde giderme hususunda müminlerin şevkini artırmadır.

Hiz. Peygamber, insana yapılan yatırımın yani sosyal hizmetin ne kadar değerli olduğunu yine bir başka hadis-i şerifinde şöyle buyurarak göstermiştir: *“Kâbe için bin dirhem hediye bulunmaktansa şu yüziğümü sadaka olarak vermek daha çok hoşuma gider.”*⁴²²

⁴¹⁷ el-Bakara 2/271.

⁴¹⁸ Duman, “Sadaka”, 35/384.

⁴¹⁹ Ahmet Özel, “Âl”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 1989), 2/306.

⁴²⁰ Mehmet Tokuş, “Hadislerde Sadaka Kavramı” (Van, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, 2006), 76.

⁴²¹ Buhari, *Sahihü'l-Buhari*, “Salât”, 8.

⁴²² Ebü'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Süleymân Heysemî, *Mecma'u'z-zevâ'id* (Kahire: Mektebetü'l-Kudsî, 1994), 5/173.

Sadaka vermeye yakınlardan başlamasını başlanmasını tavsiye Hz. Peygamber, Allah (cc) katında en sevaplı olan sadakaların ev halkına yapılan harcamalar olduğunu belirtmiştir. Zira böyle yapan bir toplumda fakirliğin kolayca çoğalması beklenmez. Çünkü her zengin kendi yakınındaki fakirleri gözetirse bu şekilde en yakınları muhtaç durumdan kurtulup toplumun genel refah seviyesi ciddi bir şekilde artış gösterir.⁴²³ Bu durum sosyal yardımlaşma ve dayanışma da malî ibadetlerin ulaşmak istediği en büyük hedeftir.

3.1.2.Karz-ı Hasen

Sözlükte “kesmek/kat etmek, makaslamak” gibi anlamlara gelir.⁴²⁴ Terim anlamda birinin diğerine, kullanılmakla tükenen misli bir malı, daha sonra emsalini geri ödemek üzere vermesine karz denir. Buna göre karz; altın, gümüş para veya buğday, arpa gibi misli bir malın, bir süre sonra mislinin geri verilmesi üzerine ödünç olarak verilmesidir. Dolayısıyla ev, arsa gibi misli olmayan yani piyasa da aynısı veya benzeri olmayan mallar karz-ı hasen akdinin verilme kapsamına girmez. Böyle malların karz-ı hasen olarak verilmesiyle akit fasit olur ve hükümlerini doğurmaz. Tam olarak karşılamamakla beraber Türkçede, “ödünç ve borç” kavramları da aynı manayı ifade etmek için kullanılmaktadır.⁴²⁵ Burada anlatılan şekilde borç veren kişiye “mukriz”, ödünç alan kimseye de “müstakriz”, ödünç alma işlemine ise “iktirâz” denir.⁴²⁶

Bu kavram Kur'an'da genellikle Allah'ın rızasını gözeterek muhtaç durumda olan kimselere borç verme anlamında ve bununla beraber sırf Allah rızası için yoksullara karşılıksız yapılan yardımlar anlamında kullanılmıştır. Altı yerde ise “güzel” sıfatının ilavesiyle “karz-ı hasen” şeklinde geçer.⁴²⁷ Bu şekilde isimlendirilmesinin arkasında yatan sebep; karşılık beklemeden sırf Allah rızası gözetilerek insanlara verilen borcun bir nevi Allah'a verilen bir borç olarak değerlendirildiği, riyadan uzak olduğu, helal yoldan kazanıldığıdır. Ayrıca veren kişi için hayır kapısı ve bağışlanma vesilesi olduğu da ifade edilir.⁴²⁸

⁴²³ Yılmaz Çelik, “Hz. Peygamber Dönemi İnsana Yönelik Sosyal Hizmetler” (Konya, Necmettin Erbakan Üniversitesi, 2016), 26.

⁴²⁴ İsfahanî, “el-Müfredat- Kur'an Kavramları Sözlüğü”, “K-r-d”, 839.

⁴²⁵ Karaman vd., “Dini Kavramlar Sözlüğü”, “Karz”, 361; Abdullah Çakır, “İslam Hukukunda Gayesi Karz-ı Hasen Olan Müessese ve İmkânı: Çeşitleri, Meşruiyeti ve Riskleri Bağlamında Teorik Bir Yaklaşım”, *Darulhadis İslami Araştırmalar Dergisi*, sy 1 (2021), 16.

⁴²⁶ Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, “Karz”, 293.

⁴²⁷ el-Bakara 2/245; et-Teğabûn 64/17; el-Mâide 5/12; el-Hadîd 57/11; el-Müzzemmil 73/20.

⁴²⁸ Ömer Faruk Habergetiren, “İslam Hukukunda Gelirin Topluma Yayılması İçin Getirilen Düzenlemeler”, *Scientific Cooperation for the Future in the Social Sciences International Conference*, 2016, 467.

Bu akitle hedeflenen amaç kâr elde etmek değil ihtiyaç içerisinde bulunan kişinin ihtiyacını karşılayıp ona iyilikte bulunmaktır. Bu yönüyle karz-ı hasen akdi teberru akitlerinden sayılır. Çünkü sadece tek tarafın maddi menfaati söz konusu olup, diğer taraf ise kendi iradesi ile bir süre malının menfaatinden mahrum olur. Bu sebeple karz-ı hasen misli dışında başka malî menfaatler şart koşularak yapılırsa “karz” olma vasfını yitirmese bile “hasen” olma vasfını yitirecek helal olmaktan çıkacaktır. Zira bu şekilde mislinden fazla bir menfaatin şart koşulduğu akit, faizli bir akit olur.⁴²⁹

Kur'an-ı Kerim'de karz-ı hasenle ilgili ayetlerin bir kısmı şu şekildedir:

*“Eğer siz, Allah rızası için bağışta bulunmak suretiyle Allah’a güzel bir ödünç verirsiniz, bunun karşılığını O size kat kat verir ve günahlarınızı bağışlar. Allah iyilik ve şükürün karşılığını bol bol verir ve günahlarınızı hemen cezalandırmayıp size yumuşaklıkla muamele eder.”*⁴³⁰

*“Allah’ın kat kat fazlasıyla geri ödeyeceği güzel bir borcu Allah’a verecek olan kimdir? Allah o verileni alır ve dilerse kat kat fazlasıyla geri verir. Allah isterse rızık bol verir, isterse kısar, hepiniz sonunda O’na döndürüleceksiniz.”*⁴³¹

*“Borçlu dardaysa genişleyinceye dek ona mühlet verin. Borcunuzu sadaka olarak bağışlarsanız bu, bilerseniz, sizin için daha hayırlıdır.”*⁴³²

Bu son ayette karz-ı hasenin uygulama yöntemlerinden biri nazara verilerek, borçlunun içinde bulunduğu zor durum dikkate alınıp, verilen borcun zekât veya sadaka olarak kabul edilmesi söz konusudur. Yani bir nevi borcun bu iki yöntemden biri ile bağışlanmasıdır.

Karz-ı hasenin meşruiyeti sünnetle de sabit olup, hadis-i şeriflerde karz-ı hasen verenlere müjdeler verilmekte hatta karz-ı hasenin sadakadan daha faziletli olduğuna vurgu yapılmaktadır. Bununla ilgili bir hadis-i şerif de şöyle buyrulur:

“Mîrac gecesinde Cennet’in kapısı üzerinde şu ibarenin yazılı olduğunu gördüm: ‘Sadaka, on misliyle mükâfatlandırılacaktır. Ödünç para ise on sekiz misliyle...’ Ben: ‘Ey Cibrîl! Ödünç verilen şey, niçin sadakadan daha üstün oluyor?’ diye sordum. Cebrâil (as) :

⁴²⁹ Kâsânî, *Bedâiü’s-Sanai’ fi Tertibi’s-Şerai’*, 7/395; Şirbînî, *Muğni’l-muhtâc ilâ ma’rifeti me’ânî elfâzî’l-Minhâc*, 7/3.

⁴³⁰ et-Teğâbun 64/17.

⁴³¹ el-Bakara 2/245.

⁴³² el-Bakara 2/280.

‘Çünkü yoksul, (ekseriyetle) yanında az-çok para bulunduğu halde sadaka ister. Borç isteyen ise, ihtiyacı sebebiyle talepte bulunur.’ cevabını verdi.”⁴³³

Bu hadis-i şerif bağlamında görülüyor ki karz-ı hasen sadakadan daha işlevseldir. Çünkü insanlar genellikle tanıdığı ve bildiği kişilere borç verirler. Bu durum akraba ve yakın çevre arasında muhabbet ve sevginin pekişmesine, kardeşlik bağlarının güçlenmesine vesile olmaktadır.⁴³⁴

Hız. Peygamber, karz-ı haseni teşvik etmekle beraber, borçlunun bu durumu su-i istimal etmesini *“Zengin kişinin borcunu geciktirmesi zulümdür”*⁴³⁵ hadisiyle yasaklamıştır. Yine Hız. Peygamber mecbur kalmadıkça borçlanmayı ve bunu alışkanlık haline getirmeyi hoş karşılamamış çalışarak kazanmanın borçlu kalmaktan hayırlı olduğunu vurgulayarak şöyle buyurmuştur: *“Yemin ederim ki, sizden herhangi birinizin arkasına bir bağ odun yüklenmesi, verip/vermeyecek birinden istemesinden hayırlıdır.”*⁴³⁶

Borcundan dolayı Hız. Peygamber’e gelip yardım isteyen Kabîsa b. Muhârik adındaki sahâbîye: *“Ey Kabîsa! İstemek üç kişi dışında hiç kimseye helal olmaz: 1- Sulh diyeti (hamak) kabullenen kimse 2- Afete uğrayıp malını kaybeden kimse 3- Fakirliğe uğrayan kimse”*⁴³⁷ diyerek nasihatte bulunmuştur.

Karz akdinde problem teşkil eden ve karz-ı hasenin toplumda daha çok yaygınlaşmasının önündeki büyük problem faizin toplumda çok fazla yaygınlaşmış olmasıdır. Yine ikinci bir problem de tedavüldeki paranın değer kaybına uğramasıdır. Bu durumda müstakriz borç vererek manevi bir mükâfat elde etmekle beraber maddi açıdan zarara uğramaktadır. Enflasyonun yüksek olduğu bölgelerde verilen paranın değer kaybının telafi edilmesinin faiz olup olmayacağı güncel fıkhi meseleler arasında yer almaktadır. Ebu Hanife’ye göre ödünç verilen paranın enflasyona uğraması durumunda mukriz, aldığı paranın mislini vermekle borçtan kurtulmuş olur. Ancak İmam Ebu Yusuf’a göre altın ve gümüş para dışındaki paralarda oluşacak enflasyon miktarı borcun ödenme zamanında göz önünde bulundurulur. Değer kaybeden paranın karz-ı hasen akdinin başladığı andaki değerini vermek gerekir.⁴³⁸

⁴³³ İbn Mâce, *Sünenü İbn Mâce*, “Sadakât”, 2431.

⁴³⁴ Mehmet Zahid Cavga, “İslam İktisadında Karz-ı Hasen Müessesesinin Gelişimi, İşlevleri ve Bir Model Önerisi” (Konya, Necmettin Erbakan Üniversitesi, 2021), 11.

⁴³⁵ İmam Mâlik, *Muvatta*, “Büyû”, 84.

⁴³⁶ Buhari, *Sahihü’l-Buhari*, “Büyû”, 15.

⁴³⁷ Müslim, *Sahihü Müslim*, “Zekât”, 109.

⁴³⁸ İbn Âbidîn, *Reddü’l-muhtâr ‘ale’d-Dürri’l-muhtâr*, 6056; Bardakoğlu, *İslam ve Toplum*, 392.

İslam insan fitratına en uygun din olduğu için, İslam'ın sunduğu iktisadi araçlarda aynı şekilde insan fitratına ve toplum yararına olan araçlardır. İktisadi hayatın sosyal hayatı etkilemesi nedeniyle bireysel ve toplumsal huzurun sağlanması açısından elbette ki iktisadi hayatın insan fitratına uygun olan araç ve yöntemlerle şekillenmesi, bunun yanında İslam hukukunda yasaklanan (faiz, karaborsacılık vb.) araçların da kullanılmaması gerekmektedir. Bu pencereden bakıldığı zaman karz-ı hasenin pek çok işlevi olduğu görülmektedir. Bunlardan bir kısmı faizle mücadele, sosyal dayanışma, psikolojik fayda sağlama ve bireysel kalkınmayı sağlama gibi işlevlerdir.⁴³⁹ Biz tüm işlevlerine değinmeyip konumuz kapsamında olan sosyal dayanışma işlevi üzerinde duracağız.

Saadet devrinde (Hz. Peygamber dönemi) yaygın olarak kullanılan ancak Hz. Ömer döneminde kurumsallaştırılan karz-ı hasenin, günümüzde de geniş bir uygulama alanı bulması önemli bir sosyal hizmet olmasıyla ilgilidir. Ayrıca müminlerin dayanışma ve birbirlerine iyilikte bulunma konusunda bilinç olarak iyi bir seviyede bulunduğunu göstermektedir.⁴⁴⁰ Bu bilincin oluşmasında birçok ayet ve hadisin etkisi bulunmaktadır. Yüce Allah(cc) bir ayette “Müminler ancak kardeşirler”⁴⁴¹ buyrulurak müminleri birbirinin dertlerine ortak görür.

Hz. Peygamber de “Müslüman, Müslümanın (din) kardeşidir. Müslüman, kardeşine zulmetmez ve onu haksızlık edenin eline bırakmaz. Her kim, Müslüman kardeşinin yardımında bulunur ve onun ihtiyacını giderirse, Allah da ona yardım eder. Her kim, Müslümanın bir sıkıntısını giderirse, Allah buna karşılık onun kıyametteki sıkıntılarından birini giderir. Her kim bir Müslümanın ayıbını örterse Allah da kıyamet günü onun ayıbını örter”⁴⁴² buyurarak Müslüman kardeşinin bir ihtiyacını karz-ı hasenle gideren bir müminin elbette bu iltifatları ve mükâfatları hak edeceği açıktır.

Toplumsal hayatın bir parçası olan komşuya ve komşuluk haklarına riayet edilmesi gerektiğine işaret eden Hz. Peygamber bu haklarla ilgili şöyle buyurmuştur: “Hastalandığında ziyaret etmen, öldüğünde cenazesini kaldırman, borç istediğinde borç vermen, muhtaç olduğunda ihtiyacını karşılayan, hayırlı işlerini tebrik etmen, musibet zamanlarında sabrı tavsiye etmendir.”⁴⁴³ Bu haklardan biri olan borç alışverişi hususunda Efendimiz (sav) komşunun gözetilmesini emretmiştir.

⁴³⁹ Cavga, “İslam İktisadında Karz-ı Hasen Müessesesinin Gelişimi, İşlevleri ve Bir Model Önerisi”, 52.

⁴⁴⁰ Çelik, “Hz. Peygamber Dönemi İnsana Yönelik Sosyal Hizmetler”, 32.

⁴⁴¹ el-Hucurât 49/10.

⁴⁴² Buhari, *Sahihü'l-Buhari*, “Mezâlim”, 3.

⁴⁴³ Heysemî, *Mecma'u'z-zevâ'id*, 8/165.

Bu ayetler ve hadis-i şerifler ışığında karz-ı hasenin zengin ve fakir müminler arasında iletişimi sağlayacak önemli öğelerden biri olduğunu görürüz. Karz-ı hasen vesilesiyle zengin Müslümanlar mallarını muhtaçların istifadesine sunarak, ellerinin altındaki nimetlerin şükrünü eda etmiş ve manevi sorumluluktan kurtulmuş olurlar. Böylelikle gelir dağılımı hakkaniyetli bir şekilde olursa insanlar asgari yaşam standardına kavuşmuş olup, ihtiyaçlarını giderme imkânına kavuşmuş olacaktırlar. Borcunu ödemekte zorlanan kişilere ise zekât müessesesi ile destek çıkarak sıkıntısını giderme alternatifleri de söz konusu olmaktadır. Ayrıca karz-ı hasenin gayri müslimleri de kapsıyor olması, onların İslam dinine ısınmalarına vesile olmaktadır.⁴⁴⁴

3.1.3. Vakıf

Sözlükte “durmak, ayakta dikilmek, ayağa kalkmak, birini bir işe muttali kılmak, şüphe etmek, incelemek, alıkoymak” gibi anlamlara gelir. Bir fıkıh kavramı olarak vakıf, çıplak mülkiyeti kamuya, menfaati ise lehine vakıf tesis edilmiş bulunan hak sahiplerine ait olmak üzere bir malı bağışlamak veya bırakmak demektir. Vakfedilen mala “mevkuf”, vakfedene “vâkıf”,⁴⁴⁵ vakfa dair vâkıfın takririni ve şartlarını içeren vesikaya ise “vakfiyye” denir.⁴⁴⁶

Burada mal, vakfedenin mülkiyetinden çıkar ve Allah’ın (bir nevi toplumun) mülkü haline gelir. Böyle bir malın yönetimi artık vakıfnamedeki şartlara ve genel esaslara göre olur.⁴⁴⁷ Vakfa “habs” (hapsetme) kökünden gelen “hubs” (hapsetmek) da denilmektedir.⁴⁴⁸ Bunun çoğulu “ahbas” olarak kullanılır ki eski kaynaklarda vakıf için bu tabir de çokça kullanılmaktaydı.⁴⁴⁹ Hatta bazı hadis kaynaklarında bu isimle bölümler açıldığı da görülmektedir.⁴⁵⁰ Vakfedilen bir mülk, herhangi bir şekilde elden çıkarılamayacak hukukî bir konuma getirilerek hapsedilip bağlanır, onun gelir veya hizmeti, hayır amaçlı tahsis edilir. Bu anlamıyla “vakıf” ile “hubs” aynı şeye işaret ederler. İlk dönemlerde vakıf kavramı için “sadaka” tabiri de kullanılmaktaydı.⁴⁵¹

Kelime anlamı olarak durdurmak, alıkoymak manalarına gelen vakfın temeli; dünyanın geçici olması, her canlının ölümü tadacak olmasıyla beraber fani olan bu dünya hayatının boşuna insana bahşedilmediği ve dünyanın ahirette hasadı alınacak bir tarla olması hasebiyle

⁴⁴⁴ Cavga, “İslam İktisadında Karz-ı Hasen Müessesesinin Gelişimi, İşlevleri ve Bir Model Önerisi”, 55.

⁴⁴⁵ Karaman vd., “Dini Kavramlar Sözlüğü”, “Vakıf”, 680.

⁴⁴⁶ Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, “Vakfiyye”, 596.

⁴⁴⁷ Özcan Güngör, “Sosyal Bir Kurum Olarak Vakfı Doğuran Sebepler”, *Toplum Bilimleri (Dergi)* 4/7 (2010), 172.

⁴⁴⁸ Mevsilî, *El-İhtiyar li-Talili’l-Muhtar*, 2/423.

⁴⁴⁹ Çelik, “Hz. Peygamber Dönemi İnsana Yönelik Sosyal Hizmetler”, 33.

⁴⁵⁰ Yeniçeri, *İslamın Dayanışma Paylaşma Medeniyeti*, 555. Nesâî, Sünen’de vakıflar anlamında “ahbâs” adını taşıyan bir bölüme yer vermektedir.

⁴⁵¹ Hacı Mehmet Günay, “Vakıf”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012), 42/476; Yeniçeri, *İslamın Dayanışma Paylaşma Medeniyeti*, 554.

“geçici” olanın “durdurulması” demektir. Bir nevi bu dünyada yapılan hayır ve hasenatın ahirette devşirilmesine imkân verecek toplumsal hayırlar yapmak ve kalıcı kurumlar açmak düşüncesine dayanır.⁴⁵²

Vakıf müessesine birçok medeniyette rastlamak mümkündür. Çünkü bu kurumun temelini oluşturan duygular, insan sevgisi ve iyilik yapma düşüncesidir. Herhangi bir dine mensup olmaktan ziyade insan olmanın gereğiyle ilgili olan bu duygu ve düşünceler tüm medeniyetlerde vakfa dair kurum ve çalışmalara rastlamamızı sağlamaktadır. Hatta yapılan çalışmalar neticesinde bu müessesinin nerede tezahür ettiğiyle ilgili farklı görüşler bulunmaktadır. Tarih boyunca toplumlar bulundukları coğrafyalarda sosyal güvenlik ve sosyal yardımlaşma ihtiyaçlarını karşılamak için birçok yöntem denemişlerdir. Vakıflar bu doğrultudaki sorunları çözmede en gelişmiş, en kapsamlı ve köklü kurumlar arasında bulunmaktadır.⁴⁵³

İslam medeniyetinde de önemli bir hayır kurumu olan vakıf, 18. yy. ortalarından 19. yüzyılın sonlarına kadar bütün İslam ülkelerinde sosyal, ekonomik ve kültürel anlamda etkili olmuştur. Vakıfların oluşmasının temelinde tüm insanlığa karşı vicdanî sorumluluk hissi, iyilik, şefkat, yardımlaşma, merhamet vb. duygular ve değerler taşıyan kişilerin hür iradesi söz konusudur. İslamiyet geniş coğrafyalara yayıldıktan sonra Müslümanlar temasa geçtikleri kültürlerden etkilenmiş, buralardaki vakıf kültürünü kendi inançları, dünya görüşleri ve yaratıcılık kabiliyetlerine göre yeniden biçimlendirmişlerdir.⁴⁵⁴

Vakfın bir müessese olarak Kur'an'da geçmemesi kökeninin tartışılmasına yol açmıştır. Fakat Kur'an-ı Kerim'in ayetlerine bakıldığında bu kurumun oluşmasına vesile olabilecek yönlendirmelerin olduğu birçok ayet mevcuttur. Bu ayetler daha sonra vakıf literatürünün temelinde yer alan ayetler olmuştur. Allah yolunda mal harcamak,⁴⁵⁵ iyilik yapmada yardımlaşmak,⁴⁵⁶ hayrat yapmakta yarışmak⁴⁵⁷ konularını içeren ayetler bunların başında gelir. Hz. Peygamber'in *“İnsanoğlu öldüğü zaman amelleri kesilir. Ancak üç istisnası vardır: Biri, kendisinden devamlı istifade edilen sadaka, biri kendisinden istifade edilen ilim, bir de*

⁴⁵² Mehmet Bayyigit, “Sosyal Yardımlaşma Ve Dayanışma Kurumu Olarak Vakıflar”, *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/11 (2001), 60.

⁴⁵³ Yasin Akyıldız ve Ali Rıza Abay, “Vakıf Müessesesinin Gelişimi Ve Mahiyeti Tarihsel Bir Değerlendirme”, *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi* 7/15 (2017), 146.

⁴⁵⁴ Bahaeddin Yediyıldız, “Vakıf”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012), 42/479.

⁴⁵⁵ el-Bakara 2/195.

⁴⁵⁶ el-Mâide 5/2.

⁴⁵⁷ el-Bakara 2/148; el-Âl-i İmran 3/114.

kendisine dua eden evlat”⁴⁵⁸ hadisinde değindiği sadaka-i cariyelerde yardımların sürekliliği ve devamlılığı konusunda İslam vakfının temellendirilmesinde ve gelişip yayılmasında büyük rol oynamıştır. İslam coğrafyalarının her köşesinde bulunan hanlar, hamamlar, mescitler, camiler, mektepler, medreseler, imarethaneler, misafirhaneler, hastaneler, kütüphaneler, çeşmeler, yollar ve köprüler, kervansaraylar vb. eserler vermiş oldukları hizmetlerle hayrat kavramının somutlaşmış örnekleri olmuşlardır.⁴⁵⁹

Hiz. Peygamber’in sadaka-i cariyeye örnek teşkil edecek infakları bulunduğı gibi sahabenin de bu konuda gayretlerini görmek mümkündür. Hiz. Peygamber Medine’deki bazı arazilerinden başka Fedek ve Hayber hisselerinin bir kısmını da Müslümanların yararına sadaka haline getirmiştir.⁴⁶⁰ Hiz. Ömer, Hayber’de ganimet payından kendisine düşen değeri arazisini Resul-i Ekrem’in, “*Aslını alıkoy, gelirini tasadduk et*” tavsiyesine uyarak satılmamak, hibe edilmemek ve miras kalmamak kaydıyla ihtiyaç sahiplerine tahsis etmiş,⁴⁶¹ Hiz. Osman’da Resûlullah’ın yönlendirmesi ile Yahudilerin sahip olduğı Rûme Kuyusu’nu satın alarak tasadduk etmiştir.⁴⁶² Sahabeden bu örnekleri artırmak mümkündür. Hatta Cabir b. Abdullah’ın “ben muhacir ve ensârdan mal sahibi olup da vakıf yapmamış kimse bilmiyorum” dediğı rivayet edilir.⁴⁶³

Kur’an’daki bir ayetin yönlendirmesi ile Ebu Talha’nın “Beyrûha” adındaki bahçesini infak etmesi de vakıf konusunda dikkat çekici bir örnektir. Ebu Talha ensârın zenginlerindendi. “*Sevdiğiniz şeylerden (Allah yolunda) harcamadıkça iyiliğe nail olamazsınız*”⁴⁶⁴ ayeti nazil olunca Ebu Talha “Beyrûha” adlı bahçesini infak ettiğini ve Hiz. Peygamberden bunu uygun gördüğü yere tahsis etmesini istemişti. Hiz. Peygamber bu davranışını takdir ederek akrabalarından fakir kimselere paylaşmasının daha uygun olacağını söyleyince, Ebu Talha bu bahçeyi amcaoğulları arasında bölüşürmüştür.⁴⁶⁵

İslam Hukuku’na göre akarların (yani taşınmazlar ki, Hanefî mezhebine göre sadece arazilerdir) vakfedilmesi caizdir. Menkullerin (yani taşınabilir mallar) ise vakfı caiz değildir. Ebû Yusuf (ra) bu konuda şöyle demiştir: “Bir çiftliği, hayvanları ve köleleriyle beraber vakfetse araziye tâbi olarak vakfedilmeleri caiz olur. Su çekmek için inşa edilmiş bir

⁴⁵⁸ Tirmizî, *Sünenü Tirmizî*, “Ahkâm”, 36.

⁴⁵⁹ Yediıldız, “Vakıf”, 479.

⁴⁶⁰ Buhari, *Sahihü’l-Buhari*, “Vesâyâ”, 1.

⁴⁶¹ Buhari, “Vesâyâ”, 22.

⁴⁶² Tirmizî, *Sünenü Tirmizî*, “Menâkıb”, 18.

⁴⁶³ Günay, “Vakıf”, 42/476.

⁴⁶⁴ el-Âl-i İmran 3/92.

⁴⁶⁵ Buhari, *Sahihü’l-Buhari*, “Vesaya”, 10, 17, 27.

mekanizmayı su çekmekte kullanılan devesi, ipi ve kovasıyla vakfetmek caizdir. Çünkü ip ve deve bu mekanizmaya tâbi olmuştur. Zira bazı şeylerin hükümleri maksut olarak sabit olamazken başka bir şeye tâbi olarak sabit olabilir. Tıpkı arazinin satışına şirb (sulama) hakkının, binanın satışına da şufa hakkının tâbi olarak girmesi gibi.”⁴⁶⁶ Silah ve savaşta kullanılan hayvanları Allah yolunda savaşmak için vakfetmek caizdir. Çünkü Halid b. Velid (ra) zırhını Allah yolunda vakfetmek isteyince Hz. Peygamber ona cevaz vermiştir.⁴⁶⁷

Vakıf malını satmak caiz değildir. Çünkü bu durum ebediliği kaldırır. Hâlbuki vakıfta asıl maksut vakfedilenin ebedi kılınmasıdır. Başka bir mevzu ise vakfın tamiridir. Vâkıf özellikle belirtmese de vakfın amacına ulaşması için öncelikli olarak vakfın gelirleri ile tamir edilir. Zira amaç, faydalanacaklara menfaat sağlaması yolu ile vakfedene devamlı sevabın ulaşmasıdır. Bu durum da vakfın aslının korunması ve tamiri ile mümkündür.⁴⁶⁸

Vakıfla ilgili tüm bu fıkhi bilgilerden sonra çalışmamızın konusu olan insana ve topluma bakan faydalarına değinecek olursak, İslam medeniyetinde vakıf kurumu toplumda sosyal adaleti, barışı, dayanışmayı, ilkelere bütünleşmeyi ve paylaşmayı temsil eden gönüllü kuruluşların en eski örneklerinden biri, hatta en önemlisi olduğu söylenebilir.⁴⁶⁹ Her toplumda fakirler ve zenginler mevcuttur. Muhtaç durumda olan insanlarda daima bir sığınma hissi bulunurken güçlü durumda olanlarda ise himaye etme güdüsü vardır. Bu duyguların yönlendirmesi ile toplum hayatı düzenli devam eder, yardımlaşma ve dayanışma medeni hayatın temeli ve esası haline gelir. İşte vakıf faaliyetleri bu duyguların ete, kemiğe bürünmüş ve somutlaşmış halidir. Sosyolojik olarak da toplumda güven ve huzurun oluşması için buna ihtiyaç vardır. Zira gelir dağılımının sağlanamadığı toplumlarda sınıf farkının oluşması nedeniyle sosyal patlamaların oluşması beklenen bir durum haline gelir. Bu durumda zayıflardan ihtilal sesleri ve kıskançlık çılgınlıkları yükselirken; güçlülerden ise zulüm ve hakaretler yükselir.⁴⁷⁰ İşte vakıflar toplumda bu asayışı sağlayan önemli bir görev üstlenmekle beraber, toplumda bulunan çeşitli sosyal sınıfların kaynaşmasında ve bütünleşmesinde rol oynamaktadır.

Vakıflar sağlamış olduğu bu menfaatlerin yanında devletin bütçesi dışında bir kaynak oluştururlar. Bu kaynak azımsanacak bir miktar olmayıp, özel vakıfların tüm Türkiye

⁴⁶⁶ Mevsilî, *El-İhtiyar li-Talili'l-Muhtar*, 2/428.

⁴⁶⁷ Süleymân b. el-Eş‘as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî Ebû Dâvûd, *Sünenü Ebî Dâvûd* (b.y.: Dâru’r-Risâleti’l-Alemiyye, 2009), “Zekât”, 21.

⁴⁶⁸ Mevsilî, *El-İhtiyar li-Talili'l-Muhtar*, 2/429.

⁴⁶⁹ Çelik, “Hz. Peygamber Dönemi İnsana Yönelik Sosyal Hizmetler”, 39.

⁴⁷⁰ Güngör, “Sosyal Bir Kurum Olarak Vakfı Doğuran Sebepler”, 176-77; Bayyigit, “Sosyal Yardımlaşma Ve Dayanışma Kurumu Olarak Vakıflar”, 63.

itibariyle gelirleri, devletin bütçesinin 1/6'sı kadardır. Bunun yanında hemen hemen bütün vakıflar kamu hizmeti görürler. Mesela hastaları tedavi eden vakıf hastaneleri ve fakir çocuklara burs imkânı sağlayan binlerce vakıf bulunmaktadır. Dul ve yetimlere yapılan vakıf yardımları da bunlara eklenebilir.⁴⁷¹

Vakıfların büyük kısmı hayır amaçlı olan vakıflardır. Yani ibadet ve sadaka-i cariye olması düşüncesi ile tahsis edilen kurumlardır. Bu yönüyle vâkıf için manevi bir tatmin vesilesidir. Hele ki öldükten sonra kendisine sevap kazandıracak olması memnuniyetle birçok insanın vakıf yapmasına vesile olmuştur. Bu yönüyle İslam ekonomisinde vakıflar coşkun bir nehir, bir deniz, bir okyanus işlevi görmektedir.⁴⁷²

3.1.4.Âriyet

Bu kelime “et-te'avur” mastarından gelmekte olup, manası “sırayla bir şeyi yapmak, nöbetleşmek” manasındadır. Bu akde böyle bir isim verilmesinin sebebi insanların bir malı kullanmak için aralarında dolaştırmaları ve elden ele vermelerinden kaynaklanmaktadır. “el-riyye” mastarından gelmiş olma ihtimali bulunan bu kelime bir şeyi hibe etmek manasında da kullanılır. Ancak “el-âriyye” mastarı mallara, “el-âriye” mastarı menfaatlere has kullanılır. Ayrıca bedel karşılığında olmadığı için bu isim verilmiştir.⁴⁷³ Bir diğer tanımla “bir malın kullanımının geçici bir süreyle, ücretsiz olarak başkasına verilmesini konu edinen sözleşmedir. Akitten dönülmesi mümkün olmak üzere, menfaatin karşılıksız olarak başkasına temlikî şeklinde de tanımlanabilir.”⁴⁷⁴

Kelimenin kökünde “âr” yani “utanma” manasına gelen mastarda bulunmaktadır. Bu sebeple dil bilimciler “âriyyet” in bir kimseden kullanma amacıyla istenilen şey olduğunu, onu istemenin ise utanç verici bir durum olduğunu, bu sebeple böyle isimlendirildiğini iddia etmektedirler.⁴⁷⁵ Ancak âlimlerin çoğunluğu bu görüşe “Bu utanılacak bir şey olsaydı Hz. Peygamber kendisi bu işi yapmazdı”⁴⁷⁶ diyerek karşı çıkmışlardır. Türkçede bu sözleşmeye iğreti akdi denilmiş ancak “iâre” nin tam karşılığı “ödünç” kavramıdır.⁴⁷⁷

⁴⁷¹ Servet Armağan, “İslam Dininde Sosyal Güvenliğin Temel Müesseseleri”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, sy 14 (2009), 76-77.

⁴⁷² Armağan, “İslam Dininde Sosyal Güvenliğin Temel Müesseseleri”, 78.

⁴⁷³ Mevsilî, *El-İhtiyar li-Talilî'l-Muhtar*, 2/455.

⁴⁷⁴ Karaman vd., “Dini Kavramlar Sözlüğü”, “Âriyet”, 30.

⁴⁷⁵ Hatice Karakoç, “İslam Hukukunda Âriyet Akdi Ve Doğurduğu Hukuki Sonuçlar Açısından Vakıfla İlişkisi” (Ankara, Ankara Üniversitesi, 2008), 16.

⁴⁷⁶ Cengiz Koç, “Günümüz Türk Hukukuyla Mukayeseli Olarak İslam Hukukunda Âriyet Akdi” (Konya, Selçuk Üniversitesi, 2007), 5.

⁴⁷⁷ Karaman vd., “Dini Kavramlar Sözlüğü”, “Âriyet”, 30; Koç, “Günümüz Türk Hukukuyla Mukayeseli Olarak İslam Hukukunda Âriyet Akdi”, 5.

Bir fıkıh terimi olarak âriyet, Hanefî ve Malikîlere göre, dönülmesi kabil olmak üzere menfaati karşılıksız olarak başkasına devredilen mal veya eşyadır.⁴⁷⁸ Şâfiî ve Hanbelîlere göre ise menfaat mülkiyeti değil, intifâ hakkı devredilen maldır.⁴⁷⁹ İki tarif arasındaki fark, birincisine göre alınan malın başkasına iâre hakkı bulunurken, ikincisine göre böyle bir hakkın bulunmayıp sadece kullanım hakkının bulunmasıdır.⁴⁸⁰ Âriyet vermeye iâre, âriyet verene muîr, âriyet almaya istiare, alana müsteîr, bu mala da müsteâr veya muâr denilir.⁴⁸¹

Âriye akdi, müstehab, meşru ve mendup (teşvik edilen) bir akittir. Çünkü bununla imkânı kısıtlı olan Müslümanların ihtiyaçları karşılanmaktadır. Dinimiz bunu teşvik etmektedir.⁴⁸² Kur'an-ı Kerim'de şöyle buyrulur: “*İyilik ve takvâ hususunda yardımlaşın, günah ve haksızlık yolunda yardımlaşmayın.*”⁴⁸³

Hiz. Peygamber de bu yardımlaşmayı teşvik ederek şöyle buyurmuştur: “*Kişi Müslüman kardeşine yardım ettikçe Allah-ü Teâla da ona yardım etmeye devam eder.*”⁴⁸⁴

Allah-ü Teâla bu yardımlaşmayı men edeni ise zemmetmiştir: “*Hayra da engel olurlar.*”⁴⁸⁵ Yani ufacık olan bir yardım olan birine balta veya kazan vermek gibi bir hayra engel olurlar. Peygamberimiz âriyenin sahibine geri verilmesi gerektiğini söylemiştir.⁴⁸⁶ Bizzat kendisi de Safvan'dan daha sonra teslim etmek üzere zırhlar ödünç almıştır.⁴⁸⁷

Bu akit bedel ile olursa bu durumda ismi “kira akdi” veya “icar akdi” olur.⁴⁸⁸ Ancak âriyetin bedelsiz olması hasebiyle başkasına yapılan yardım mahiyetinde olduğunu yukarıda söylemiştik. Bu sebeple İslam Hukukçuları âriyet akdini “teberru” (bağış) akitlerinden bir akit olarak kabul etmişlerdir. Âriyeti diğer hukukî işlemlerden ayıran birkaç önemli nokta bulunmaktadır. Hibe akdinden farkı, hibede o malın aynı da bir başkasına temlik edilirken,

⁴⁷⁸ İbrâhîm b. Muhammed b. İbrâhîm Halebî, *Mülteka'l-ebhur* (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1998), 1/47; Abderî, *et-Tâc ve'l-iklîl*, 7/297-298.

⁴⁷⁹ Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc ilâ şerhi'l-Minhâc*, 5/117; Ebu İshak İbn Müflih Burhaneddin İbrahim b. Muhammed b. Abdillâh er-Ramini Dimaşki, *el-Mübdî fî Şerhi'l-Mukni* (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1997), 5/3-4.

⁴⁸⁰ Beşir Gözübenli, “Âriyet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991), 3/379.

⁴⁸¹ Karaman vd., “Dini Kavramlar Sözlüğü”, “Âriyet”, 30.

⁴⁸² Mevsilî, *El-İhtiyar li-Talili'l-Muhtar*, 2/455.

⁴⁸³ el-Mâide 5/2.

⁴⁸⁴ Müslim, *Sahîhü Müslim*, “Kitabu'l-Birr”, 15.

⁴⁸⁵ el-Mâ'ûn 107/7.

⁴⁸⁶ Mevsilî, *El-İhtiyar li-Talili'l-Muhtar*, 2/456.

⁴⁸⁷ Ebü'l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed Dârekutnî, *Sünenü ed-Dârekutnî* (Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 2004), “Kitabu'l-buyû”, 13.

⁴⁸⁸ İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr*, 8018.

âriyette aynı değil, sadece menfaati temlik edilmektedir.⁴⁸⁹ Bir diğer hukukî işlem olan “karz”dan farkı şudur: Âriyette verilen şeyin aynen geri verilmesi zorunluluğu bulunurken karz da ise sözleşmeye konu olan şeyin aynen iade olunmayıp misli ile iade olunmasıdır. Kira akdinden ayrılan en önemli yönü de ivazlı olup olmama noktasındadır. Vedia ile âriyet arasındaki farka gelince, vedia alana malı kullanma hakkı vermez ve yaptığı muhafaza işine karşılık ücret talep edebilir. Ancak âriyette böyle bir durum söz konusu olmamaktadır.⁴⁹⁰

Âriyet akdinin rükünleri yani kurucu unsuru Hanefî mezhebindeki baskın görüşe göre âriyet verenin icabından ibarettir; âriyet alanın kabul beyanı aranan şartlardan değildir. Ancak Hanefî hukukçulardan İmam Züfer’e göre âriyet alanın kabulü de aranan şartlardandır. Bu farklılığın sebebi âriyeti tek taraflı ya da iki taraflı hukuki bir işlem olarak nitelemekten kaynaklanmaktadır.⁴⁹¹ Âriyet akdinin oluşması için “ödünç verdim”, “şu araziye sana yedirdim”, “bu köleyi hizmetine verdim” gibi lafızların kullanılması yeterlidir. Çünkü köleden hâsıl olacak menfaat hizmettir. Yine “bu elbiseyi sana verdim, seni bu hayvana taşıttım” gibi lafızlardan kastedilen hibe değilse bu durumda yine âriye oluşur.⁴⁹²

Âriyet sözleşmesi emanet akitlerinden olduğu için helaki durumunda tazmin edilmesi gerekmez. Ancak teaddi ve taksiri sebebiyle müsteîr tazminle sorumlu olur. Anlaşılacağı üzere âriyetin meşru bir şekilde kullanılması sonucunda veya kullanılmadan telef olması tazmini gerektirmez. Bununla beraber müsteîrin âriyeti koruma konusunda ihmalkâr davranması ve müsteîrin akde aykırı davranması gibi durumlar âriyetin tazmin edilme sebepleridir.⁴⁹³

Sonuç olarak eşyaların ve malların âriyetinin toplumsal bir yardımlaşma ve sosyal bir güvenlik müessesesi olduğunda şüphe yoktur. Bir toplumda herkesin her şeye sahip olma imkânı olmayabilir. Fakat bir eşyaya sahip olmadığı halde onu kullanma ihtiyacı doğabilir. Bu durumda o eşyaya sahip olan Müslüman bir kardeşinden bunu âriye (ödünç) olarak alması kişiyi bulunduğu sıkıntılı durumdan kurtaracaktır. Bir misal verecek olursak; Anadolu’da özellikle düğünlerde eşyaların âriyetine çokça rastlanır. Fakir olup da ziynet eşyaları ve düğün elbiseleri alamayan fakat gelin olurken düğünlerde giyinmek ve takınmak isteyen gelinlere

⁴⁸⁹ Armağan, “İslam Dininde Sosyal Güvenliğin Temel Müesseseleri”, 79.

⁴⁹⁰ Mehmet Akman, “İslam-Osmanlı Hukukunda Ariyet Sözleşmesi”, *Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 7/3-4 (2003), 31-32.

⁴⁹¹ İbn Âbidîn, *Reddül-muhtâr ‘ale’d-Dürri’l-muhtâr*, 7865-66.

⁴⁹² Mevsilî, *El-İhtiyar li-Talili’l-Muhtar*, 2/458.

⁴⁹³ Elif Keleş, “İslam Hukukunda Emanet Akidlerinin Tazmine Konu Olduğu Durumlar” (İstanbul, Marmara Üniversitesi, 2022), 104.

unutulmaz bir yardım işte bu ziynet eşyalarının ve gelinliklerin âriyetidir.⁴⁹⁴ Böylece en mutlu günlerinde unutulmaz bir sevinç yaşarlar. Dolayısıyla âriyet akdi Müslümanlar arasında muhabbetin, kardeşliğin ve dayanışmanın artmasına vesile olmaktadır.

3.1.5.Bağış (Hibe)

Hibe sözcüğü Arapça'da v-h-b kökünden gelmekte olup “bağışlamak, lütfetmek, karşılıksız vermek, bahşetmek” gibi anlamlara gelir.⁴⁹⁵ Bu durumda bir malın bir kimseye karşılıksız verilmesi hibe olacağı gibi Allah'ın bir kuluna evlat vermesi de hibe sözcüğü ile ifade edilir. Allah-ü Teâla Kur'an'da şöyle buyurur: *“Göklerin ve yerin egemenliği Allah'a aittir. O dilediğini yaratır; dilediğine kız çocukları bahşeder, dilediğine de erkek çocukları bahşeder.”*⁴⁹⁶ Ayette bahşetmekten kastedilen “hibe” dir.

Hukuk dilindeki tanımı ise bir malın bedelsiz olarak ve karşılık beklemeden (ivazsız) hayatta iken bir başkasına temlik edilmesini ifade etmektedir.⁴⁹⁷ Hibe icâb ve kabul ile mün'akit, kabz ile tamam olur.⁴⁹⁸ İslam hukukçuları tanım konusunda farklı tanımlar yapmalarına rağmen büyük oranda aynı şeyleri söyledikleri için mezheplerin tanımlarında ki farklılıklara burada girmeyeceğiz. Hibe ile ilgili diğer iki kavram ise “ittihab” hibeyi kabul etmek, “istihab” hibe talebinde bulunmak demektir.⁴⁹⁹

Bir malın ivazsız olarak bir başkasına devredilmesi, sadaka, hediye, infak, hayır ve hasenat kapsamında olduğu için meşru tasarruflardan biri olarak değerlendirilmiştir.⁵⁰⁰ Bu akit Kur'an, sünnet ve icmâ ile sabittir. Kur'an'da bu akitle ilgili açık bir ayet bulunmamakla beraber İslam Hukukçuları *“Kadınlara mehirlerini borcunuzu öder gibi verin. Eğer onun bir kısmını size gönül rızasıyla verirlerse onu da âfiyetle yiye”*⁵⁰¹ ayetinde gönül hoşluğunu “hibe” olarak değerlendirmişlerdir.⁵⁰² Hibe mendup, sevilen ve övülen bir iş olduğu için Hz. Peygamber tarafından pek çok hadiste teşvik edilmiştir. *“Hediyeleşin, zira hediye, kalpteki kuşkuları giderir. Komşu kadın, komşusu kadından gelen (hediye) hakir görmesin, bir koyun paçası olsa bile”*,⁵⁰³ *“Bana bir koyunun inciği kadar ayağı hediye edilse kabul ederim, böyle*

⁴⁹⁴ Armağan, “İslam Dininde Sosyal Güvenliğin Temel Müesseseleri”, 79.

⁴⁹⁵ İsfahanî, “el-Müfredat- Kur'an Kavramları Sözlüğü”, “V-h-b”, 1186.

⁴⁹⁶ eş-Şûrâ 42/49.

⁴⁹⁷ Karaman vd., “Dini Kavramlar Sözlüğü”, “Hibe”, 256.

⁴⁹⁸ Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, “Hibe”, 196.

⁴⁹⁹ Erdoğan, “Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü”, “Hibe”, 196. “İttihab”, 276; “İstihab”, 263.

⁵⁰⁰ İbrahim Yılmaz, “İslâm Hukukunda Hibe Yoluyla Varisleri Mirastan Mahrum Etmeye Yönelik Tasarrufların Sınırlandırılması”, *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/18 (2017), 213.

⁵⁰¹ en-Nisâ 4/4.

⁵⁰² Mevsilî, *El-İhtiyar li-Talili'l-Muhtar*, 2/440; Şener, “İslam Hukukunda Hibe”, 28.

⁵⁰³ Tirmizî, *Sünenü Tirmizi*, “Hibe”, 6.

bir yemeği yemeye çağrılısam icabet ederim.”⁵⁰⁴ Hadisleri ile Hz. Aişe’nin “*Resulullah hediye kabul ederdi*”⁵⁰⁵ yönündeki rivayeti hibenin meşruluğunu gösteren deliller arasında yer almaktadır. Bu deliller ışığında hibe akdi insanlar arasında dostluk ve sevgi bağlarını kuvvetlendirdiği için İslam’ın ruhuyla tamamen örtüşen bir akit olduğundan meşruiyeti bütün İslam hukukçuları tarafından icmâ (ittifak) ile benimsenmiştir.⁵⁰⁶

Bağış akdinin geçerli olabilmesi için yapanın akıllı ve ergenlik çağına girmiş olması şarttır. Dolayısıyla çocuk ile delinin yaptığı bağış sahih değildir.⁵⁰⁷ Bununla beraber çocuğun sahip olduğu malı babasının bağış yapması caiz değildir. Çünkü çocuğun zararına olan tasarruflarda velinin izin ve onay yetkisi yoktur.⁵⁰⁸ Hibe akdi de sırf zarar olan bir akit olduğu için caiz değildir. “Vâhibin hibede bulunduğu malın kendisine ait olması gerekir. Çünkü başkasına ait bir mal izinsiz ya da yetki verilmeden hibe edilemez.”⁵⁰⁹ Bir ağacın olacak meyvesini veya ineğin doğacak yavrusunu bağış yapmak bu kapsama girdiği için sahih değildir. Hibe edilecek malın mütekavvim (şer’an istifadesi mümkün olan bir şey) olması gerekir. Bu itibarla leş, kan, domuz ve şarap hibe edilemez. Çünkü bunlar dinde değeri olan mallar değildir.⁵¹⁰ Aynı zamanda bağış yapılan malın teslim alınmış (kabz) olması gerekir. Bağışın tamamlanması için bu şarttır. Zira hibe edilen mal teslim alınmadan kendisine bağış yapılanın malı olmaz.⁵¹¹ Anlaşmazlığa sebebiyet vermemesi için hibe edilen malın malum ve muayyen olması gerekir. Bu durumda vâhib tayin etmeksizin “malımdan bir şeyi veya şu iki şeyi sana tayin ettim” dese akit sahih olmaz. Lafızların ve hibe edilen malın net olması icap eder.⁵¹² Hibede tarafların rızasının bulunması da şarttır. Çünkü cebir ve ikrah altında yapılan hibeler sahih değildir.⁵¹³

Hibenin niteliklerini şu şekilde sıralayabiliriz:

1. Hibe bir akittir.
2. Hibe kazandırıcı (temliki) bir muameledir.

⁵⁰⁴ Tirmizî, “Ahkâm”, 10.

⁵⁰⁵ Buhari, *Sahihü’l-Buhari*, “Hibe”, 11.

⁵⁰⁶ Ebû’l-Hasen Burhânüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Abdilcelîl el-Fergânî Mergînânî, *el-Hidâye* (Kahire: Matbaatu’l-Halebî, 1937), 3/164.

⁵⁰⁷ İbn Âbidîn, *Reddû’l-muhtâr ‘ale’d-Dürri’l-muhtâr*, 7906.

⁵⁰⁸ Kâsânî, *Bedâiü’s-Sanai’ fi Tertibi’s-Şerai’*, 6/115.

⁵⁰⁹ Nur Yusuf Dırıye, “İslam Borçlar Hukukunda Hibe Ve Somali Medeni Kanunuyla Mukayesesi” (Konya, Necmettin Erbakan Üniversitesi, 2020), 32.

⁵¹⁰ Kâsânî, *Bedâiü’s-Sanai’ fi Tertibi’s-Şerai’*, 6/119.

⁵¹¹ Mevsilî, *El-İhtiyar li-Talili’l-Muhtar*, 2/440-441.

⁵¹² Şirbînî, *Muğni’l-muhtâc ilâ ma’rifeti me’ânî elfâzî’l-Minhâc*, 10/382.

⁵¹³ İbn Âbidîn, *Reddû’l-muhtâr ‘ale’d-Dürri’l-muhtâr*, 7906.

3. Hibede asıl olan ivazsız (karşılıksız) olmasıdır.
4. Hibenin hukuki sebebi kasıttır. Yani vâhibin maksadının sadece ivazsız bir şekilde malında tasarrufta bulunmasıdır.
5. Hibe yaşayanlar arasında olan bir akittir.
6. Tek taraf için bağlayıcı olan bir sözleşmedir.
7. Teberru niyetiyle gerçekleştirilir.
8. Aynî bir akittir.⁵¹⁴

Kişinin yaptığı hibesinden dönmesini hasislik ve basitlik olarak değerlendiren Hz. Peygamber *“Hibesinden dönen kustuğuna dönen köpek gibidir”*⁵¹⁵ buyurarak bu durumu kınamıştır. Bununla beraber kişinin yabancı birine yaptığı hibeden dönmesi caizdir. Zira Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: *“Vâhib hibesi karşılığı bir şey almadıkça ona daha fazla hak sahibidir.”*⁵¹⁶ Yani bir bedel almadığı sürece dönebilir. Ancak şu zikredilecek durumlar kişinin hibesinden dönmesine mani olur:

1. Mahrem akrabalarından olmak
2. Evlilik bağının bulunması
3. Hibe karşılığında bir şey almak
4. Malın, hibe edilen şahsın mülkünden çıkması
5. Hibe edilen malda çoğalma olması
6. Hibe edilen malın zatında değişim olması
7. Hibe eden veya hibe edilen kişilerden birinin vefat etmesi⁵¹⁷ gibi durumlar hibeden dönülmeye engel teşkil eden manilerdir.

Çalışmamızın kapsamı gereği maddelerin detayına girmeyip hibe müessesesinin toplumdaki önemine değinmek istiyoruz. Bu akdin önemi dikkatleri üzerine çekecek seviyede bir değer taşır. Çünkü insanlar arasında yardımlaşmaya vesile olduğu ve içtimai varlığın ahengini temine hizmet ettiği için İslam’da çok arzu edilen bir muameledir. Bağışlama toplumda bazı kimselerde zenginlere karşı oluşan kin ve nefret tohumlarının def edilip, bu duygular yerine onların teveccühlerinin celbine vesile olur. Zengin Müslümanlar için cömertlik ve bağışlama

⁵¹⁴ Zuhaylî, *İslam Fıkhı Ansiklopedisi*, 6/153-154.

⁵¹⁵ İbn Hanbel, *Müsnedü İmam Ahmed*, 15/341.

⁵¹⁶ İbn Mâce, *Sünenü İbn Mâce*, "Kitabü'l-hibat", 2387.

⁵¹⁷ Mevsilî, *El-İhtiyar li-Talili'l-Muhtar*, 2/446.

çok asil bir davranış olup takdir edilen bir durumdur.⁵¹⁸ Bu sebeple dinimiz hibeyi teşvik etmektedir. Kişinin malını bağışlamasının bireysel olarak da çok faydası bulunmaktadır. Bu vesileyle dünya malına karşı olan sevgisi azalır ve ahirete daha fazla yönelim olur. Böylece toplumdaki fertlerin hibe, infaka, sadaka ve yardımlaşmaya katkısı artar. Dolayısıyla bu müesseselerin sosyal refaha ve bireysel gelişime sağladığı faydaların sayılamayacak kadar çok olduğu görülür.

3.1.6.Vasiyet

Vasiyet “v-s-y” fiilinden türemiş bir isim olup, “önermek, öğüt vermek, talimat, emir ve tavsiye” anlamlarına gelmekle beraber “başkasına yapacaklarını daha önceden öğüt yollu bildirmek” demektir.⁵¹⁹ Fıkhi bir terim olarak vasiyet “bir kimsenin vefatından sonraya bağlı olmak üzere bir malı veya menfaatini bir veya birkaç kişiye ya da bir hayır işine bırakmasına” denir. Ayrıca bir kimsenin kendisinin ölümünden sonra veya yokluğunda yapılmasını istediği şeylere de vasiyet denir.⁵²⁰

Vasiyetin tanımlanmasında mezhep imamları arasında tam anlamıyla bir ittifak olmamakla beraber yapılan tanımların birbirinden çokta farklı olmadığı görülür. Genel olarak yapılan ortak tanım ise; “bir mal veya menfaati ölümünden sonraya bağlı olmak üzere ivazsız olarak bir şahsa veya hayır cihetine temlik etmektir” şeklindedir.⁵²¹ Yapılan tanımda vasiyetin ölümünden sonraya bağlı kılınması onu hemen geçerlilik kazanan hibe gibi teberraardan, ivazsız (karşılıksız) olması kaydı ise satım ve kira gibi karşılıklı olan akitlerden kapsam dışı bırakmaktadır.⁵²² Vasiyeti hibeden ayıran bir diğer fark ise; hibede temlik edilen kişiye aynı ve nakdî bir menfaat sağlanırken, vasiyette böyle bir menfaat sağlanabileceği gibi bir sorumluluk da yüklenebilir. Mesela kendisinin oruç ve yemin kefareti veya cenazesinin defin işlemlerini yükleyebilir.⁵²³

Vasiyette bulunan kişiye mûsâ; vasiyetten yararlanacak şahıs veya hayır kurumuna mûsâ leh; vasiyete konu olan mal veya menfaate de mûsâ bih denilmektedir.⁵²⁴ Ayrıca vasiyetin yanında kullanılan bir başka kavram ise vasiyydir ki şöyle tarif edilir: “Bir kimsenin

⁵¹⁸ Şener, “İslam Hukukunda Hibe”, 14.

⁵¹⁹ İsfahanî, “el-Müfredat- Kur’an Kavramları Sözlüğü”, “V-s-y”, 1162.

⁵²⁰ Karaman vd., “Dini Kavramlar Sözlüğü”, “Vasiyyet”, 683.

⁵²¹ Zuhaylî, *İslam Fıkhi Ansiklopedisi*, 10/134-135.

⁵²² Üzeyir Köse, “İslam Hukuku Açısından Mirasçılar Lehine Yapılan Vasiyetler”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, sy 33 (2019), 455-56.

⁵²³ Dursun Aykut, “Vasiyetle İlgili Rivayetlerin Değerlendirilmesi” (Yozgat, Bozok Üniversitesi, 2018), 10.

⁵²⁴ Abdüsselam Arı, “Vasiyet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012), 42/553-554.

mallarında veya çocuklarının işlerinde tasarruf etmek üzere nasbedilen kimsedir. Kendisine ‘musa ileyh’ denildiği gibi haiz olduğu sığata da ‘vesâyet’ denilir.”⁵²⁵ Fakihler bu iki kavram arasında şöyle bir ayrıma gitmişlerdir: “vasiyet kişinin ölüm sonrasına dayalı teberruda bulunması, vesâyet ise kişinin küçük çocuklarını koruyup gözetmek veya vasiyetlerini yerine getirmek üzere bir vasî tayin etmesi” olarak tahsis etmişlerdir.⁵²⁶

Vasiyet, Kur’an, sünnet ve icmâ delilleri ile meşruluğu sabit olan sözleşmelerden biridir. Yapılması mendup olup yakınlığa vesiledir. Kur’an’dan delil oluşturan ayetlerden bir kısmı aşağıdaki gibidir:

*“(Bu paylaşırma, ölenin) yapacağı vasiyetten ya da borcundan sonradır.”*⁵²⁷

*“Onu işittikten sonra kim vasiyeti değıştirse günahı, yalnızca onu değıştirene ait olur. Allah her şeyi işitir, her şeyi bilir. Her kim, bir vasiyette bulunacak kimsenin hakkı çığnemesinden veya günaha girmesinden korkar da (ilgililerin) aralarını düzeltirse ona bir günah yoktur. Allah elbette bağışlayıcıdır, sonsuz rahmet sahibidir.”*⁵²⁸

*“Ey iman edenler! Birinize ölüm gelip çatınca vasiyet esnasında içinizden iki âdil kişi, şayet seyahatte iken başınıza ölüm musibeti gelmişse sizden olmayan başka iki kişi aranızda (konu hakkında) şahitlik etsin. Eğer (vasiyeti uygularken) içinize bir şüphe düşerse, bu iki şahidi namazdan sonra alıkoyarsınız; “Bunu yakınımız hatırına da olsa hiçbir bedel karşılığında satmayız ve Allah’ın buyruğu olan bu tanıklığı asla gizlemeyiz, aksi halde apaçık günahkârlardan olacağımızda kuşku yoktur” diye Allah’ın adına yemin ederler.”*⁵²⁹

Görüldüğü gibi bu ve bunlara benzer daha pek çok ayette vasiyet kavramı geçmekte olup nasıl uygulanacağına dair ilahi yönlendirmeler yapılmaktadır. Vasiyetin sünnetten delilleri ise şu şekildedir:

*“Allah her hak sahibine hakkını vermiştir. Bundan sonra vârise vasiyet yoktur”*⁵³⁰ hadisidir. Başka bir rivayette aşağıdaki gibidir.

⁵²⁵ Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, “Vasiyy”, 598.

⁵²⁶ Arı, “Vasiyet”, 553.

⁵²⁷ en-Nisâ 4/11.

⁵²⁸ el-Bakara 2/181-182.

⁵²⁹ el-Mâide 5/106.

⁵³⁰ Tirmizî, *Sünenü Tirmizî*, “Vesâyâ”, 5.

Sa'd İbni Ebi Vakkas (ra) anlatıyor: "Resulullah (sav) Veda Haccı senesinde, bende şiddet peyda eden bir ağrı sebebiyle yatmakta olduğum hastalığım için bana geçmiş olsun ziyaretine geldi:

- "Ey Allah'ın Resulü! Gördüğünüz gibi ağrım çok şiddetlendi. Ben mal mülk sahibi bir kimseyim. Bana varis olacak tek kızımdan başka kimsem yok. Malımın üçte ikisini tasadduk etmek istiyorum!" dedim. Hemen 'Hayır, olmaz!' buyurdular."

"Yarısı?" dedim. Yine 'olmaz!' buyurdular."

"Üçte biri?" dedim. "Üçte birini mi? Üçte bir de çok. Senin varislerini zenginler olarak bırakman, halka ihtiyaçlarını açan fakirler olarak bırakmandan daha hayırlıdır. Sen aziz ve celil olan Allah'ın rızasını arayarak her ne harcarsan -hatta bu, hanımının ağzına koyduğun bir lokma bile olsa- mutlaka onun sebebiyle mükâfat alacaksın" buyurdular.

Ben: "Ey Allah'ın Resulü, ben arkadaşlarımdan sonra burada kalacak mıyım?" dedim.

"Eğer geri kalır, kendisiyle Allah'ın rızasını düşündüğün bir amel yapacak olursan bu ameller sebebiyle mutlaka derecen artacak, merteben yükselecektir. Şunu da söyleyeyim. Sen daha yaşayacaksın. Öyle ki Allah seninle bir kısım kavimlere hayır ulaştıracak, diğer bir kısımlarına da şer" buyurdular.⁵³¹

Hz. Peygamber başka bir hadis-i şerifte de şöyle buyurmuştur: "Allah-ü Teâla ahir ömrünüzde güzel amelleriniz çoğalsın diye mallarınızın üçte birine kadarını vasiyet edebilmenizle size ihsanda bulunmuştur. Onu dilediğiniz yere yapın."⁵³²

Vasiyetin meşruluğu konusunda İslam Hukukçuları icmâ etmişlerdir. Zira Hz. Peygamber döneminden bu güne kadar vasiyeti inkâr eden hiçbir fakih çıkmamıştır. Bu suretle vasiyet icmâ deliliyle de teyit edilmiştir.⁵³³

Vasiyetin unsurları cumhura göre mûsî, mûsâ leh, mûsâ bih ve irade beyanından ibarettir. Hanefîlere göre vasiyetin kurucu unsuru sadece irade beyanıdır.⁵³⁴ Bütün fakihlere göre vasiyet "fakirler" veya "yetimler" gibi şahsen belirlenmemiş bir gruba veya kabul beyanında bulunması düşünülemeyen hayır cihetlerine yapılırsa yalnız mûsînin icabı ile kurulur, onun rücu etmeksizin ölümü ile tamamlanır. Fakat belirli kişilere yapılan vasiyetlerin

⁵³¹ Müslim, *Sahîhü Müslim*, "Vasiyet", 5.

⁵³² Taberânî, *Mu'cemi'l-Kebîr*, 94/20.

⁵³³ Âdem Albayrak, "İslam Hukukunda Vasiyet" (Yozgat, Bozok Üniversitesi, 2017), 15.

⁵³⁴ Kâsânî, *Bedâiü's-Sanai' fi Tertibi's-Şerai'*, 7/331-332.

tek taraflı mı yoksa karşılıklı mı olduğu konusunda ihtilaf bulunmaktadır. Hanefilerde kabulün bu şekilde olduğuna dair bir görüş bulunmakla beraber İmam Züfer vasiyeti tek taraflı bir işlem olarak görür ve sadece icabı kurucu unsur sayar.⁵³⁵

Vasiyetin geçerli olabilmesi için bazı şartların olması gerekir. Vasiyet edenle ilgili olan şartlar şöyledir: vasiyet edenin akıllı ve ergen olması, hür olması, vasiyetini yaparken isteyerek ve razı olduğu bir şekilde vasiyet etmelidir. Ayrıca mûsî bıraktığı malın tamamı ile ancak ödenecek şekilde borçlu olmamalıdır. Zira borcun ödenmesi vacip olduğundan, bağış olarak değerlendirilebilecek vasiyetine itibar edilmez.⁵³⁶ Vasiyet edilende aranan şartlar ise kişinin vasiyet vaktinde veya takdiren hayatta olması, tanınması ve bilinmesi, mülk edinmeye ehil bulunması, mûsînin katili olmaması ve varisi olmaması gerekir.⁵³⁷ Vasiyet edilen şeyle ilgili şartlar: vasiyet edilen şey, mal ya da menfaat gibi başkasının mülkiyetine geçirilebilir türden olmalıdır. Vasiyet edilen şey dinde değeri olan mübah bir mal olmalıdır. Vasiyet edilen şey, vasiyet edilenin mülkiyetinde olup meşru olmalı, günaha girmeye sebep olmamalıdır.⁵³⁸

Vasiyet aşağıda ki durumlar gerçekleştiği takdirde sona erer:

1. Mûsînin vefat etmeden önce vasiyetten döndüğünü açıklaması (Mesela vasiyete konu olan malın hibe edilmesi veya tüketilmesi gibi).
2. Mûsâ lehin mûsîden önce ölmesi.
3. Mûsâ lehin veya varislerinin kişinin vefatından sonra vasiyeti reddetmesi.
4. Belirlenmesi halinde mûsâ bihin, belirlenmemesi durumunda mûsîye ait mal varlığının tamamen yok olması.
5. Vasiyetten sonra mûsînin uzun süreli akıl hastalığı geçirmesi.⁵³⁹

Vasiyetin sözlü veya yazılı yapılması arasında herhangi bir fark yoktur. Her iki durumda da şahitlerin hazır bulunması, şer'i sınırlamalara dikkat edilmesi, mirasçılara zarar verilme niyetinin bulunmaması, akrabalık haklarının gözetilmesi, ödenecek kul hakları ve Allah hakları varsa bunların mutlaka zikredilmesi, varislere Allah ve Resulüne itaati emrederek güzel ahlaka teşvik edilmesi vasiyetin adaplarından. Yapılan vasiyetlerin

⁵³⁵ Kâsânî, "Bedâiü's-Sanai' fi Tertibi's-Şerai", 7/332.

⁵³⁶ İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr*, 10596.

⁵³⁷ Mevsilî, *El-İhtiyar li-Talili'l-Muhtar*, 4/309.

⁵³⁸ Zuhaylî, *İslam Fıkı Ansiklopedisi*, 10/149-152.

⁵³⁹ Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc ilâ ma'rifeti me'ânî elfâzî'l-Minhâc*, 11/354-367; Zuhaylî, *İslam Fıkı Ansiklopedisi*, 10/171-173.

ihtilafa sebebiyet vermemesi için açık ve anlaşılır olması gerekir.⁵⁴⁰ Vasiyetlerde varislere zulüm yapılmaması Hz. Peygamberin önemle üzerinde durduğu bir husustur. Bir hadisinde “Şüphesiz adam yetmiş yıl hayır ehlinin amelini ibadetini işler. Sonra (ölümüne yakın) vasiyet ettiği zaman vasiyetinde zulüm eder, böylece ameli şerle kapanır ve bu yüzden (cehennemdeki) ateşe girer. Şüphesiz başka bir adam yetmiş yıl şer ehlinin amelini işler. Sonra (ölümü yaklaşınca) vasiyetini adaletli eder, böylece ameli, hayırla kapanır ve bu nedenle cennete girer”⁵⁴¹ şeklinde buyurmuştur. Bu sebeple vasiyet yapılırken adaletten ayrılmamak gerekir.

İslam hukukunda miras paylaşımı, zekât taksimi ve vasiyetlere getirilen sınırlamaların temel amacı toplumdaki servetin belirli fertlerin elinde birikip büyümesini engellemektir. Zekât müessesesi mevcut kuşaklar arasındaki dağılımı sağlarken miras hukuku ve vasiyetler giden kuşakla yerine gelecek olan kuşak arasındaki dağılımı sağlamaktadır.⁵⁴² Zira İslam hukuku tarafından yapılan bu dağılım olmasa, toplumda maddi imkânların belirleyeceği sosyal tabakaların oluşması kaçınılmaz bir hale gelecektir. Böylelikle zengin ile fakir arasındaki uçurum gün geçtikçe artacaktır. Vasiyetle beraber aynı zamanda öldükten sonra hayırla yâd edilme, varis olamayan fakir akraba ve yakın çevreyi gözetme, hayatta iken iyiliği görülen kimseleri ödüllendirme ve kamu yararına yönelik hizmetlere katkı sağlama gibi pek çok menfaat söz konusu olmaktadır.⁵⁴³ Bunun yanında mûsî tüm insanların ortak kullanımına açık olan okul, cami, yol, köprü, çeşme gibi eserlerin yapılmasını vasiyet ederek toplumsal hayata fayda sağlayabilir.⁵⁴⁴ Vasiyetlerin topluma bakan yönü yanında kişinin psikolojik sağlığı ve maneviyatı üzerinde de pek çok önemli katkıları bulunmaktadır.

3.1.7.Îsâr

Sözlükte “bir kimseyi veya bir şeyi diğerine tercih etme, üstün tutma” anlamına gelir. Bir ahlak kavramı olarak “kişinin kendisi ihtiyaç içinde bulunsa bile sahip olduğu imkânları başkalarının ihtiyaçlarını karşılamak üzere kullanması ve başkalarının yararı için fedakârlıkta bulunması” demektir. Bu kavramın Türkçede karşılığı olan kelimeler “diğerkâmlık ve özgecilik” terimleridir.⁵⁴⁵ Îsâr da önemli olan ihtiyaç içerisinde olsa bile kişinin başkasını kendisine tercih edebilme iradesinin gösterebilmesidir. Bununla ilgili “Cürcânî (ö. 816/1413)

⁵⁴⁰ Arı, “Vasiyet”, 42/555.

⁵⁴¹ İbn Mâce, *Sünenü İbn Mâce*, “Vesâyâ”, 3.

⁵⁴² Habergetiren, “İslam Hukukunda Gelirin Topluma Yayılması İçin Getirilen Düzenlemeler”, 465-66.

⁵⁴³ Arı, “Vasiyet”, 553.

⁵⁴⁴ Albayrak, “İslam Hukukunda Vasiyet”, 18.

⁵⁴⁵ Karaman vd., “Dini Kavramlar Sözlüğü”, “Îsâr”, 322.

îsârı ‘kişinin başkasının yarar ve çıkarını kendi çıkarına tercih etmesi veya bir zarardan öncelikle onu koruması’ şeklinde tarif ederek bu anlayışın din kardeşliğinin en ileri derecesi olduğunu belirtir. Îsâr anlamında Batı dillerinde kullanılan altruizm karşılığında modern Arapça’da daha çok gayriyye” kavramı kullanılır.⁵⁴⁶

Îsâr kavramı Kur’an’da asıl manasıyla şu şekilde geçmektedir: *“Onlardan önce bu yurda yerleşmiş ve gönülden inanmış olanlar, kendilerine göç edip gelenleri severler, onlara verilenlerden dolayı içlerinde bir rahatsızlık duymazlar; ihtiyaç içinde olsalar bile onları kendilerine tercih ederler. Kim nefsinin bencilliğinden korunmayı başarır ise işte kurtuluşa erecekler onlardır.”*⁵⁴⁷ Ensâr Arapça bir kelime olup anlamı “yardımcılar, yardım edenler” demektir. Mekke’den hicret eden Hz. Peygamber’e ve Müslüman muhacirler evlerine alıp barındırdıkları ve ellerinden gelen her türlü yardımı yaptıkları için kendilerine bu isim verilmiştir.⁵⁴⁸

Bunun yanında içerisinde îsâr kelimesi bulunmamakla beraber aynı anlamı ifade eden ve sahabenin fedakârlıklarından bahseden başka ayetlerde bulunmaktadır: *“Onlar, kendileri (yemek) istedikleri halde yiyeceği yoksula, yetime ve esire ikram ederler. (Ve şöyle derler:) “Biz sizi Allah rızası için doyuruyoruz; sizden ne bir karşılık ne de bir teşekkür bekliyoruz.”*⁵⁴⁹

Bu konuya örnek teşkil edecek bir diğer ayette de şöyle buyurulmaktadır: *“...sevdiği maldan yakınlarla, yetimlere, yoksullara, yolda kalmışlara, yardım isteyenlere ve özgürlüğünü kaybetmiş olanlara harcayanlar...”*⁵⁵⁰ Hz. Peygamber ve sahabesinin hayatında da îsâr örneklerine rastlamak çokça mümkündür. Zira onlar Kur’an’ı bizzat yaşamlarıyla bize göstererek en güzel örnek olmuşlardır. Peygamber Efendimizin hayatında ki bir örnekle anlamaya çalışalım. Bir hanım sahabe kenarları dokunmuş bürde cinsinden bir kumaşla Allah Resulüne gelerek *“bunu giymeniz için kendi elimle dokudum”* dedi. O sıralarda böyle bir ihtiyacı olan Hz. Peygamber bu hediye kabul etti. Ashabının arasına çıktığında bir sahabe *“Ya Resûlallah! Bunu bana giydir”* diyerek bürdeyi Allah Resulünden istedi. Hiçbir zaman kimseyi geri çevirmeyen ve nefsinden feragat eden Allah Resulü bu sefer de aynı şeyi yaptı ve eve gidince kumaşı katlayarak onu isteyen sahâbîye gönderdi. Bu durumdan rahatsız olan

⁵⁴⁶ Mustafa Çağrı, “Îsâr”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000), 22/490.

⁵⁴⁷ el-Haşr 59/9.

⁵⁴⁸ Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, “Ensâr”, 124.

⁵⁴⁹ el-İnsan 76/8-9.

⁵⁵⁰ el-Bakara 2/177.

arkadaşları *“onu isteyerek hiç hoş bir şey yapmadın. Öyle bir kumaşa ihtiyacı olduğu için onu giymişti. Sen kendisinden bir şey isteyen geri çevirmediğini bildiğin halde o kumaşı istedin”* dediler. İsteyen sahâbî ise bürdeyi giymek için değil de öldüğünde kendisine kefen yapılması için istediğini söyledi. Gerçekten de bu sahâbî vefat ettiği zaman o kumaş ona kefen olarak kullanıldı.⁵⁵¹ Hz. Peygamberin o bürdeye ihtiyacı olduğu halde ona çokta ihtiyacı olmayan birine vermesi ruhuna sirayet etmiş îsâr ahlakının bir tezahürüdür.⁵⁵² Görüldüğü üzere Resûlullah (sav) Kur'an ayetlerinde ki hakikatleri bizzat hayatı ile bizlere göstermiştir.

Ebu Hüreyre (r.a.)'dan rivayet edildiğine göre bir defa kendisi Resûlullah (s.a.v.)'in yanına gelerek: *"Yâ Resûlullah! Açlıktan zayıfladım, tahammülüm kalmadı"* diye şikâyet etti. Resûlullah (s.a.v.) onu karnının doyurulması için hanımlarının yanına gönderdi. Hanımları:

"Bizim yanımızda sudan başka bir şey yoktur" dediler. Bunun üzerine Resûlullah (s.a.v.) yanında bulunanlara: *"Şu aç kim yiyeceğine ortak eder yahut kim konuk eder?"* buyurdu. Ensârdan bir kişi ayağa kalktı:

"Ben!" diye cevap verdi ve misafir ile evine, eşinin yanına gitti ve:

"Hadi Resûlullah (s.a.v.)'in misafirini ağırla!" dedi. Fakat kadın:

"Çocukların azığından başka evimizde bir şey yok ki!" diye cevap verdi. Kocas:

"O yemeğini getir, ışığını yak, çocuklarını da uyut!" dedi.

Kadın da akşam yemek yenileceği sırada yemeğini hazırladı, ışığını yaktı; çocuklarını da uyuttu sonra kalktı, kandili düzeltir gibi oynayıp söndürdü. Bu suretle karı-koca kendilerini misafire yemek yiyor gibi göstermeğe çalıştılar. Misafir karnını doyurdu. Karı-koca ikisi de aç gecelediler. Sabah olunca ev sahibi Resûlullah (s.a.v.)'e gitti. Resûlullah onu görünce şöyle buyurdu:

*"Bu gece Allah sana güldü yahut karı-koca sizin güzel hareketinize hayret etti ve Allah azze ve celle: "Kendileri zaruret içerisinde bulunsalar bile başkalarını kendilerine tercih ederler"⁵⁵³ meâlindeki ayetini indirdi."*⁵⁵⁴

⁵⁵¹ Buhari, *Sahihü'l-Buhari*, "Libâs", 18.

⁵⁵² Ayşe Bahtiyar Büyük, "Ahlak Felsefesinde İsar ve Özgecilik: İslam Medeniyeti Ve Batı Kültürü Açısından Bir Değerlendirme" (Eskişehir, Osmangazi Üniversitesi, 2018), 36.

⁵⁵³ el-Haşr 59/9.

⁵⁵⁴ Buhari, *Sahihü'l-Buhari*, "Menâkıb'ül Ensâr", 10.

Allah Resulünün hayatından ve sahabe efendilerimizden bu ve buna benzer örnekleri artırmak mümkündür. Çünkü onlar İslam'ın güzelliğinin farkındaydılar. Aynı zamanda cömertliğin zirvesi olan îsâr ahlakının lezzetini tatmışlardı.

İslam kaynaklarında bir kimsenin ihtiyaç içerisinde bulunduğu halde imkânlarını bir başkası için seferber etmesinin caiz olup olmadığı hususunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Çoğunluk olarak benimsenen görüşe göre mahrumiyete ve sıkıntılara sabredebilenler için îsâr ahlakı daha evla iken halinden şikâyet edecek ve başkalarına el açabilecek duruma gelebilecekler için ise malına sahip olmak (imsak) daha hayırlıdır. Malının üçte birinden fazlasını vasiyet etmeyi yasaklayan hükümler dikkate alınacak olursa bu durumda kişinin ailesini başkalarına muhtaç olarak bırakması da hoş görülmemiştir. Yine kişinin elindeki tüm imkânları hayır yollarına sarf ettikten sonra başkalarına el açıp dilenmeyi Hz. Peygamber yasaklamıştır.⁵⁵⁵

Îsâr ayetinin nüzulüne sebep olan ensâr-muhacir dayanışması, özellikle yurtlarını kaybetmiş mazlum insanlara gösterilen candan bir samimiyet, îsâr ahlakının toplumsal dayanışma da ne kadar önemli olduğunu gözler önüne sermektedir. Empati kurmak, yardımda bulunacağı kişileri kendisine ve içinde yaşadığı şartlara benzeterek anlamaya çalışmaktır. Bu ahlak Kur'an-ı Kerim'e göre kişinin Müslüman kardeşine olan sevgi ve şefkatinin en somut tezahürlerindendir.⁵⁵⁶ Dolayısıyla Yesrip'in, Medineleşmesinde, toplumsal barışın sağlanmasında ve sosyal yapının güçlenmesinde îsâr ahlakının rolü çok büyük olduğu aşîkârdır.

3.1.8.Komşu hakkı

C-v-r kökünden türemiş olan komşu sözlükte “yakın, çevre, koruyup gözeten, birbirine bitişik” gibi anlamlara gelir. Arapça'da komşu anlamına gelen câr kelimesi ise oturduğu yer sana yakın olan kişidir. Bu karşılıklı olarak kullanılan çift yönlü isimlerdendir. Çünkü komşu başkasına komşu olduğunda o da ona komşu olur. Kardeş ve arkadaş kavramları da buna örnek olabilir.⁵⁵⁷ Aralarında meslek, iş yeri, arazi vb. yönlerden yakınlık bulunanlar hakkında da komşu tabiri kullanılmaktadır.⁵⁵⁸ Çünkü komşuluk hakları hem akıl yönünden hem de İslam'da çok önem verildiğinden dolayı başkasının hakkına önem veren her şey bu kelime ile

⁵⁵⁵ Çağrı, “Îsâr”, 22/490-491.

⁵⁵⁶ Mustafa Alıcı, “İslam'da Dindarlar ve Diğerkâmlık: Kur'an-ı Kerim'de 'İsar' Ayetine Tarihî Fenomenolojik Bir Yaklaşım”, *Akra Kültür Sanat Ve Edebiyet Dergisi* 7/17 (2019), 16-17.

⁵⁵⁷ İsfahanî, “el-Müfredat- Kur'an Kavramları Sözlüğü”, “C-v-r”, 252.

⁵⁵⁸ Mustafa Çağrı, “Komşu”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2002), 26/157.

ifade edilmektedir.⁵⁵⁹ Kur'an-ı Kerim'de câr kelimesi terim anlamıyla bir ayette iki kere geçmektedir.⁵⁶⁰ Hadislerde ise sıkça geçtiği bilinmektedir. Komşu olmanın doğurduğu birtakım hak ve görevlerin olmasının yanı sıra bu ilişkinin sağladığı kolaylıklar ve düzen de söz konusudur. Tüm bunlar için genel olarak kullanılan tabir komşuluk veya komşuluk ilişkileridir.⁵⁶¹

İnsanın sosyal hayatı içerisinde ailesinden sonra gelen komşuluk ilişkileri diğer kültürlerde önemli olduğu gibi üç semavî dinin öğretilerine bakıldığında komşuluk haklarına dair kurallara rastlamak mümkündür. Zira komşuluk ilişkileri ailelerin huzur ve güven içerisinde yaşamaları açısından önem arz etmekte, sosyal bünyeyi güçlendirmektedir. İyi komşuluk ilişkileri ne kadar huzur kaynağı ise kötü komşuluk ilişkileri de o kadar huzursuzluk sebebidir. Bu durum bizim kültürümüze “ev alma, komşu al” atasözü ile yerleşmiştir.⁵⁶²

Bu sebeple dinimiz komşuluk ilişkilerine çok önem vermiştir. Hem Kur'an-ı Kerim'de hem de Hz. Peygamber'in hadislerinde bu haklara sıkça değinilmiştir.

Kur'an'da şöyle buyrulmaktadır: *“Allah’a kulluk edin ve ona hiçbir şeyi ortak koşmayın. Anne babaya, akrabaya, yetimlere, yoksullara, yakın komşuya, uzak komşuya, yakın arkadaş’a, yolcuya, ellerinizin altında bulunanlara iyi davranın. Allah kendini beğenen ve böbürlenip duran kimseyi asla sevmez.”*⁵⁶³

Hiz. Peygamber de komşulukla ilgili şöyle buyurmaktadır: *“Cebrail bana komşu hakları konusunda öyle hükümler getirdi ki, bu gidişle herhalde komşu komşuya vâris kılınır diye düşündüm.”*⁵⁶⁴

*“Komşusu elinden, dilinden emin olmayan kişi mümin sayılmaz.”*⁵⁶⁵

Başka bir hadislerinde ise şöyle buyurmaktadır:

⁵⁵⁹ İsfahanî, “el-Müfredat- Kur'an Kavramları Sözlüğü”, “C-v-r”, 252.

⁵⁶⁰ en-Nisâ 4/36.

⁵⁶¹ Bardakoğlu, *İslam ve Toplum*, 2/478.

⁵⁶² Özyurt Kaptanoğlu ve Özyurt, *İslam'da İletişim, Toplu Yaşam Ve Komşuluk*, 91-92; Özkan Daşdemir ve İbrahim Kurtcebe Akkuş, “Miftah-ı Behişt'te Komşuluk Hukuku”, *Düşünce Dünyasında Türkiz* 13/62 (2022), 3.

⁵⁶³ en-Nisâ 4/36.

⁵⁶⁴ Buhari, *Sahihü'l-Buhari*, “Edeb”, 28.

⁵⁶⁵ Müslim, *Sahihü Müslim*, “İman”, 73.

*“Allah’a ve ahiret gününe inanan komşusuna eziyet etmesin. Allah’a ve ahiret gününe inanan misafirine ikram etsin. Allah’a ve ahiret gününe inanan ya hayır söylesin ya suusun”*⁵⁶⁶

Ebu Hureyre (ra) anlatıyor. Resûlullah (sav) üç defa:

“Vallahi iman etmemiştir. Vallahi iman etmemiştir. Vallahi iman etmemiştir” dedi.

Ashap; “Kim iman etmemiştir ey Allah’ın Resulü?” dediler.

*Peygamber(sav): “Komşusu, şerrinden emin olmayan kimse” buyurdu.*⁵⁶⁷

İslam dini komşuluk haklarına çok ehemmiyet vermiş ve bu hakları kul hakları (hukuk-ı ibâd) veya insan hakları (hukuk-ı ademiyyin) kapsamında ele almıştır. Yukarda verilen ayetlerde görüldüğü üzere Kur’an-ı Kerim’de Allah’a imanı emreden ve şirki yasaklayan ayetlerde ahlak emirleri arasında ana babaya iyi davranmaktan sonra komşuya iyilik yapmak yer almaktadır.⁵⁶⁸ Bu bağlamda dinimiz komşuya karşı bir Müslümanın yapması gereken birçok sorumluluk yüklemiştir. Bu haklar karşılıklı olup, bir arada ve yan yana yaşamak durumunda olan bireylerin birbirinin haklarına riayet etmeleri, karşılıklı sevgi ve anlayış içerisinde hayatlarını devam ettirmeleri insan olmanın ve samimi bir Müslüman olmanın gereğidir.⁵⁶⁹

Bu bağlamda Mu’âz b. Cebel’den rivayet edilen hadiste Hz. Peygamber komşuluk haklarının neler olduğunu bizlere bildirmektedir:

“Ey Allah’ın Resûlü! Komşunun, komşu üzerindeki hakkı nedir?” dedik. Bunun üzerine Resûlullah şöyle buyurdu: "Senden borç isterse ona borç verirsın. Senden yardım isterse ona yardımda bulunursun. Muhtaç duruma düşerse ona verirsın. Hastalanırsa onu ziyaret edersin. Ölürsa cenazesini uğurlarsın. Ona bir hayır isabet ederse buna sevinir ve onu tebrik edersin. Eğer ona bir musibet isabet ederse buna üzülür ve ona taziyetlerini bildirirsın. Tencerenin kokusu ile onu rahatsız etmezsin. Komşunun evini gözetlemek ve ona gelecek esintiyi engellemek maksadıyla ondan izin almaksızın binanı ondan daha yükseğe yapmazsın. Yine bir meyve satın alırsan ona hediye gönderirsın. Eğer bunu yapamazsan onu komşuna göstermeden gizlice kendi evine sokarsın. Çocuklarını satın aldığın eşyalardan bir parçayla

⁵⁶⁶ Buhari, *Sahihü'l-Buhari*, “Nikâh”, 80.

⁵⁶⁷ Buhari, “Edeb”, 29.

⁵⁶⁸ en-Nisâ 4/36.

⁵⁶⁹ Ali Can, “Kur’an ve Sünnet Işığında Komşuluğun Yeri”, *KSÜ. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy 21 (2013), 222.

dışarı çıkararak komşunun çocuklarını kızdırmazsın. Siz komşu hakkının ne olduğunu biliyor musunuz? Nefsim elinde olan Allah'a yemin ederim ki Allah'ın rahmeti ile esirgediği az kimseler hariç komşunun hakkı ödenemez.”⁵⁷⁰

Hadiste belirtilen tüm bu haklarla beraber kişinin komşusuna güven vermesi, yardım elini uzatması, gerektiğinde hediyeleşmesi, eziyetlerine karşı sabırlı olması, maddi ve manevi anlamda rehberlik etmesi, hastası veya cenazesi olduğunda ziyaretinde bulunması, davranışlarında adab-ı muaşerete riayet etmesi, rahatsızlık vermemesi vb. şeylerde diğer haklar arasında bulunmaktadır.⁵⁷¹ Hz. Peygamber bir hadisinde de komşuları üç gruba ayırarak akraba olan Müslüman komşuların akrabalık, dindaşlık ve komşuluk hakları, akraba olmayan Müslüman komşuların dindaşlık ve komşuluk hakları, gayri müslim komşuların ise sadece komşuluk haklarının bulunduğunu söylemiştir.⁵⁷² Dolayısıyla bir komşunu gayri müslim olması onun haklarını ihlal ve ihmal etme hakkını bize vermeyecektir. Zira Hz. Peygamber de Yahudi komşusu hastalandığında onu ziyaret etmiş ve evinde kesilmiş bir koyunun etinin dağıtılmasına kendi Yahudi komşusundan başlanmasını emretmiştir.⁵⁷³

Sosyal hayatın aileden sonra ki en önemli halkası komşulardır. Bu sebeple komşuluk ilişkileri toplumsal hayatta yardımlaşma ve dayanışma üzerine kurulu bir bağ ve yakınlık oluşturur. Komşuluk insanları birbirine bağlayan bir köprü görevi görür. Bu açıdan insanın güçsüzlüğünü ve her an bir ihtiyacının olduğunun farkına varır. Bu durumu atalarımız “komşu komşunun külüne muhtaçtır” ifadesi ile çok güzel açıklamışlardır. Ayrıca dinimiz zekât, fitre ve sadaka gibi maddi yardımlarda bulunurken yakın akrabaları ve komşuların gözetilmesini, onlara öncelik verilmesini tavsiye etmektedir. Komşuluk ilişkilerinin İslam’ın tavsiye ettiği gibi yardımlaşmaya ve güven ortamına dayanması, kavga ve münakaşadan uzak olması toplumsal hayatın inşası ve devamı açısından önem arz etmektedir.⁵⁷⁴

⁵⁷⁰ Beyhakî, *Sünenü'l-kübra*, "Şuabü'l-İman", 7/83.

⁵⁷¹ Can, “Kur’an ve Sünnet Işığında Komşuluğun Yeri”, 230.

⁵⁷² Çağrı, “Komşu”, 26/157-158.

⁵⁷³ Can, “Kur’an ve Sünnet Işığında Komşuluğun Yeri”, 231.

⁵⁷⁴ İlknur Çelik, “İslam Hukukunda Komşuluk” (Kahramanmaraş, Sütçü İmam Üniversitesi, 2021), 13-14.

SONUÇ

İslam dini insanın hayatında boşluk bırakmayacak şekilde her alanı dolduran ve fitratına en uygun kurallarla düzenlenmiş bir dindir. Bireysel ve toplumsal yaşama getirmiş olduğu düzenlemeler insanın hayatını kolaylaştıracak mahiyettedir. Çalışmamızda yardımlaşma ile ilgili Kur'an-ı ve nebevî yönlendirmelerle insanlarda bu düzenlemelerin daha şuurlu bir şekilde yerleşmesi hedeflendi. İnsan yaratılışı itibariyle eksik ve zayıf bir yapıda yaratıldığından yalnız başına yaşaması mümkün olmayıp toplumun diğer fertleri ile beraber yaşayıp paylaşımda bulunmak durumundadır. Dolayısıyla sosyal hayatın içinde aktif olarak yaşayan insanın toplumdaki diğer bireylere karşı görev ve sorumlulukları doğar. Bu durumda Müslüman bir fert başta akraba ve komşu haklarını gözetmekle beraber toplumda ki her ferde karşı maddi ve manevi sorumluluk şuuruna sahip olması gerekir.

Çalışmada ele alınan zorunlu ve gönüllü bütün uygulamaların sosyal yönlerinin ciddi boyutta olduğu ve toplum refahını ayakta tutan bir işleve sahip olduğu gözler önüne serildi. Bütün bu ibadetler hakkıyla ve dosdoğru bir şekilde edâ edildiğinde amacına hizmet edeceği görülmektedir. Kur'an ve sünnette kardeşliği, yardımlaşma ve dayanışmayı teşvik eden pek çok âyet ve hadis-i şeriflerin bulunması, İslam dininin birbirine kenetlenmiş sağlam ve sarsılmayan bir toplum yapısı oluşturmak istediğinin açık bir göstergesidir. Bu mefkûre üzerine bina edilmiş bir İslam medeniyeti kimsenin aç kalmadığı, güçlünün güçsüzü ezmediği, her hak sahibinin hakkını aldığı, adaletin tesis edildiği kısacası Allah'ın kanunlarının hüküm sürdüğü bir medeniyettir.

Netice olarak bu çalışmada İslam dininde her ibadetin bireysel ve toplumsal olarak pek çok hikmetinin ve maslahatının olduğuna şahit olduk. Özellikle malî ibadetlerin ferdi olarak bireye katmış olduğu cömertlik, diğerkâmlık, fedakârlık, manevi huzur gibi hasletlerin oluşmasına zemin hazırladığı gibi sosyal ilişkilerin gelişmesine, diğer Müslümanlara karşı empati kurulmasına ve sağduyunun oluşmasına yardımcı olur. Mecburi de olsa gönüllü de olsa yapılan yardımlar da gösterilen samimiyet ve bir tebessüm farklı anlayışlara sahip insanlardan meydana gelen sosyal yapıyı ortak paydada buluşturan bir işlev görür. Zenginle

fakir arasında köprü görevi görüp güvenli, huzurlu ve adaletin tesis edildiği bir toplum yapısı meydana gelir.

Çalışmamızda malî ibadetlerin insanlığa yansıyan sosyal faydalarını incelerken toplumu ayakta tutan çok önemli bir işleve sahip olduğu sonucuna vardık. Şayet malî ibadetlerin ve kefâretlerin sosyal hayatın canlılığını hedef alan amaçları olmasaydı bireysel ve toplumsal ruhi bunalımların yaşanması kaçınılmaz sonuç olurdu. Yardımlaşma ve dayanışmanın ehemmiyeti üzerinde durduğumuz bu çalışmamızda tüm bu hususlara riayetinin kişinin hem dünya saadatinin hem de ahiret kurtuluşunun bir teminatı olduğu kanısına vardık.

KAYNAKÇA

- Abderî, Ebu Abdillâh el-Mevvak Muhammed b. Yusuf b. Ebi'l-Kasım el-Gırnati el- Mâlikî. *et-Tâc ve'l-iklîl*. y.b.: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1994.
- Abdulkaki, Muhammed Fuad. *Kur'an-ı Kerim Lügati İlavelerle el- Mu'cem'ül Müfrehes*. Editör Yasemin Muş. İstanbul: Timaş Yayınları, 2016.
- Ak, Ömer. "İslam Hukukunda Kurbanlıkta Aranılan Şartlar". Cumhuriyet Üniversitesi, 2021.
- Akbaş, Mehmet. "Muhâcirûn-Ensâr Kardeşliğinin Serüveni". *İSTEM Dergisi* 8/15 (2010), 61-77.
- Akman, Mehmet. "İslam-Osmanlı Hukukunda Ariyet Sözleşmesi". *Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 7/3-4 (2003), 27-56.
- Akyıldız, Yasin, ve Ali Rıza Abay. "Vakıf Müessesesinin Gelişimi Ve Mahiyeti Tarihsel Bir Değerlendirme". *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi* 7/15 (2017), 141-57.
- Akyüz, İsmail. "İslam'da Dini Pratiklerin Sosyal Dayanışmaya Etkisi". *Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, sy 25 (2014), 461-82.
- Akyüz, Vecdi. *Mukayeseli İbadetler İlmihali*. IV c. İstanbul: İz yayıncılık, 1995.
- Albayrak, Âdem. "İslam Hukukunda Vasiyet". Bozok Üniversitesi, 2017.
- Algül, Hüseyin. "Muâhât". *İçinde Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 308-9. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2020.
- Alıcı, Mustafa. "İslam'da Dindarlar ve Diğerkâmlık: Kur'an-ı Kerim'de 'İsar' Ayetine Tarihsel Fenomenolojik Bir Yaklaşım". *Akra Kültür Sanat Ve Edebiyet Dergisi* 7/17 (2019), 13-20.
- Alkış, Alpaslan. *İslam Hukukunda Sosyal Yardımlaşma Sözleşmesi Ariyet Akdi*, 2019.
- Arı, Abdüsselam. "Vasiyet". *İçinde Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 552-55. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012.
- Armağan, Servet. "İslam Dininde Sosyal Güvenliğin Temel Müesseseleri". *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, sy 14 (2009), 67-84.
- Aslan, Bedri. "İbn Teymiyye el-Harrânî'nin Cumhûra Muhalefet Ettiği Fıkhî Meseleler". *İslâm Tarihi ve Medeniyetinde Harran* 2 (2018): 45-58.
- Aydın, Murat. "Gelir Dağılımındaki Adaleti Sağlamada Zekât Müessesesi Ve Gini Katsayısı". *Akademik Bakış Dergisi*, sy 57 (2016), 18.
- Ayhan, Bünyamin. "Olağanüstü Durumlarda Toplumsal Dayanışma ve Bütünleşmeye Basının Katkısı: Milli Mücadele Dönemi Türk Basını". *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sy 19 (01 Şubat 2008), 75-99.

- Aykut, Dursun. "Vasiyetle İlgili Rivayetlerin Değerlendirilmesi". Bozok Üniversitesi, 2018.
- Ayten, Ali. "Prososyal Davranışlarda Dindarlık Ve Empatinin Rolü". Marmara Üniversitesi, 2019.
- Bahtiyar Büyük, Ayşe. "Ahlak Felsefesinde İsar ve Özgecilik: İslam Medeniyeti Ve Batı Kültürü Açısından Bir Değerlendirme". Osmangazi Üniversitesi, 2018.
- Bardakoğlu, Ali. *İslam ve Toplum*. 15. bs. 2 c. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2018.
- . "Kasâme". İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 528-30. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2001.
- . "Kurban". İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 436-40. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2002.
- Baycar, Abdulmuttalip. "Dini ve Sosyolojik Boyutlarıyla Dayanışma Yardımlaşma Olgusu". *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 21/39 (15 Haziran 2019), 199-225.
- Baytan, Enver. *İslam'da Vasiyet*. İstanbul: Felah, 1963.
- Bayyigit, Mehmet. "Sosyal Yardımlaşma Ve Dayanışma Kurumu Olarak Vakıflar". *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/11 (2001), 59-66.
- Beşer, Faruk. *İslam'da Sosyal Güvenlik*. 1. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1987.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî. *Sünenü'l-kübra*. Beyrut: Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2003.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Büyük İslam İlmihali*. İstanbul: Gelenek Yayıncılık, 2019.
- Boynukalin, Ertuğrul. "Yemin". İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 417-20. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013.
- Buhari, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî. *Sahihü'l-Buhari*. Mısır: Darü'l Tevki'n-Necat, 1422.
- Buladı, Kerim. *Kur'an'da Sosyal Dayanışma*. İstanbul: Kayihan Yayınları, 2011.
- Can, Ali. "Kur'an ve Sünnet Işığında Komşuluğun Yeri". *KSÜ. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy 21 (2013): 204-44.
- Canan, İbrahim. *Kütübi-Sitte Muhtasarı Tercüme ve Şerhi*. 16 c. İstanbul: Akçağ, 1990.
- Cavga, Mehmet Zahid. "İslam İktisadında Karz-ı Hasen Müessesesinin Gelişimi, İşlevleri ve Bir Model Önerisi". Necmettin Erbakan Üniversitesi, 2021.
- Cihan, Halil. "Küreselleşme Ve Sivil Toplum İlişkisi: Türkiye'deki Sivil Toplum Kuruluşlarının Uluslararası Kurban Organizasyonları Hakkında Sosyolojik Bir Araştırma". Sütçü İmam Üniversitesi, 2019.
- Cücü, Taner. "Malî Bir İbadet Zekât". *İslam Medeniyeti Dergisi* 3/35-36 (1973), 27-32.
- Çağrıçı, Mustafa. "İnfak". İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 289-90. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000.
- . "İsâr". İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 490-91. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000.
- . "Komşu". İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 157-58. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2002.
- . "Yardımlaşma". İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 332-34. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013.
- Çakır, Abdullah. "İslam Hukukunda Gayesi Karz-ı Hasen Olan Müessese ve İmkânı: Çeşitleri, Meşruiyeti ve Riskleri Bağlamında Teorik Bir Yaklaşım". *Darulhadis İslami Araştırmalar Dergisi*, sy 1 (2021), 13-49.
- Çelik, İlknur. "İslam Hukukunda Komşuluk". Sütçü İmam Üniversitesi, 2021.
- Çelik, Yılmaz. "Hz. Peygamber Dönemi İnsana Yönelik Sosyal Hizmetler". Necmettin Erbakan Üniversitesi, 2016.
- Damad Efendi, Abdurrahman b. Muhammed b. Süleyman Şeyhîzade. *Mecma'u'l-enhur fî şerhi Mülteka'l-ebhur*. y.b.: Dârü İhyai't-Turâsî'l-Arabî, t.y.
- Dârekutnî, Ebû'l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed. *Sünenü ed-Dârekutnî*. Beyrut: Müessetü'r-Risale, 2004.
- Darîmî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahmân b. el-Fazl. *Müsnedü İmam Darîmî*. y.b.: y.y., 2010.
- Daryal, Ali Murat. *Dini Hayatın Psiko-Sosyal Temelleri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları, 2013.

- Daşdemir, Özkan, ve İbrahim Kurtcebe Akkuş. "Miftah-ı Behişt'te Komşuluk Hukuku". *Düşünce Dünyasında Türki* 13/62 (2022), 1-16.
- Debbağoglu, Ahmet. *Ansiklopedik Büyük İslam İlmihali*. 1. bs. İstanbul: Dergah Yayınları, 1979.
- Demir, Osman. "Tesânüd". İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 526-27. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2011.
- Demircan, Ali Rıza. "Aile ve Eğitim -Tartışmalı İlmi Toplantı". İstanbul, 2010.
- — —. *İslam'a Göre Cinsel Hayat*. 2. bs. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2014.
- Demirci, Mehmet. "İbadetlerin İç Anlamı". *Tasavvuf İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi*, sy 3 (2000), 9-31.
- Demirsatan, Barış. "6. Uluslararası Suç ve Ceza Film Festivali Akademik Program Tebliğleri". editör Adem Sözüer, 2022.
- Dimaşki, Ebu İshak İbn Müflih Burhaneddin İbrahim b. Muhammed b. Abdillâh er-Ramini. *el-Mübdî fi Şerhi'l-Mukni*. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1997.
- Dırıye, Nur Yusuf. "İslam Borçlar Hukukunda Hibe Ve Somali Medeni Kanunuyla Mukayesesi". Necmettin Erbakan Üniversitesi, 2020.
- Döndüren, Hamdi. *Delilleriyle İslam İlmihali*. İstanbul: Erkam Yayınları, 2021.
- Duman, Ali. "Sadaka". İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 383-84. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2008.
- Düzbayır, Bilal. "Mukayeseli Fıkıh Bağlamında Kurban Ve Kurbanın Hükümü". Çukurova Üniversitesi, 2013.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî. *Sünenü Ebî Dâvûd*. b.y.: Dârü'r-Risâleti'l-Alemiyye, 2009.
- Ebû Zehra, Muhammed. *İslam'da Sosyal Dayanışma*. Çeviren e. Ruhi Fiğlalı ve Osman Eskicioğlu. İstanbul: Yağmur, 1981.
- Erbay, Celal. "Nafaka". İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 282-85. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006.
- Erdem, İbrahim Hayrullah. "İslam Hukukunda Nafaka". Dicle Üniversitesi, 2019.
- Erdoğan, Mehmet. *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Ensar, 2016.
- Ergün, Mehmet. "Fıtır Sadakası". *Journal of International Social Research* 11/60 (2018), 1260-69.
- Erkal, Mehmet. *İman ve İbadetler*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2008.
- — —. "Zekât". İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 197-207. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013.
- Erkam Medya A.Ş. "Tebessüm Gibi Bir İyiliği Küçük Görme Hadisi". İslam ve İhsan. Erişim 25 Ocak 2022. <https://www.islamveihsan.com/tebessum-gibi-bir-iyiligi-kucuk-gorme.html>.
- Esen, Bilal. "İslam Hukukunda Adak Ve Nezir". Marmara Üniversitesi, 2003.
- Gazâlî, İmam. *İhyâu Ulûmi'd- Din Tercümesi*. Çeviren Ahmed Serdaroğlu. 8 c. İstanbul: Erkam Yayınları, 2016.
- — —. *Kimya-yı Saadet*. İstanbul: Sağlam Yayınevi, 2014.
- Gözübenli, Beşir. "Âriyet". İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 379-80. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991.
- Güç, Ahmet. "Kurban". İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 433-35. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2002.
- Güleç, Hasan. "İslam'da Kefâretler". *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy 4 (1989), 449-472.
- Günay, Hacı Mehmet. "Vakıf". İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 475-79. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012.
- Güngör, Özcan. "Sosyal Bir Kurum Olarak Vakfı Doğuran Sebepler". *Toplum Bilimleri (Dergi)* 4/7 (2010), 167-84.
- Habergetiren, Ömer Faruk. "İslam Hukukunda Gelirin Topluma Yayılması İçin Getirilen Düzenlemeler". *Scientific Cooperation for the Future in the Social Sciences International Conference*, 2016, 462-69.
- Halebî, İbrâhîm b. Muhammed b. İbrâhîm. *Mülteka'l-ebhur*. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1998.

- Hamidullah, Muhammed. *İslam Peygamberi*. 2 c. İstanbul: Beyan Yayınları, 2014.
- Heysemî, Ebû'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Süleymân. *Mecma'u'z-zevâ'id*. Kahire: Mektebetu'l-Kudsî, 1994.
- Hökelekli, Hayati. "İbadet". İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 248-52. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1999.
- Hub, Musa. *Her Yönüyle Kurban*. İzmir: Işık Yayınları, 2009.
- Humeydî, Ebû Bekr Abdullah b. ez-Zübeyr b. İsâ el-Kureşî. *Müsnedü Humeydî*. Dimaşk: Darü's-Sekâ, 1996.
- Hüseyin b. Muhammed Sa'îd, Abdü'lğânî el-Mekkî. *İrşâdü's-Sari İlâ Menasiki Molla Ali el-Kârî*. 1. bs. Beyrut: Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1998.
- İbn Âbidîn, Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdilazîz el-Hüseyinî ed-Dimaşkî. *Reddü'l-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr*. Çeviren Ahmet Davutoğlu, Mehmet Savaş, ve Mazhar Taşkesenlioğlu. İstanbul: Şamil, 1982.
- İbn Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî. *Müsnedü İmam Ahmed*. y.b.: Müessesetü'r-Risale, 2001.
- İbn Huzeyme, Ebû Bekr Muhammed b. İshâk b. Huzeyme es-Sülemî en-Nîsâbü'rî. *Sahihü İbn Huzeyme*. y.b.: Mektebü'l-İslami, 2003.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî. *Sünenü İbn Mâce*. y.b.: Dârü'r-Risaleti'l-Âlemiyye, 2009.
- İbnü'l Hümâm, Kemâlüddîn Muhammed b. Abdulvâhîd b. Mes'ûd es-Sivâsî. *Şerh-u Fethi'l-Kadîr*. Beyrut: Dâr-u İhyâi't-Türâsî'l Arabî, t.y.
- İmam Mâlik, Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî el-Yemenî. *Muvatta*. Beyrut: Dârü İhyâi't-Türâsîl Arabî, 1985.
- İmrânî, Yahya b. Ebî'l-Hayr. *el-Beyân fî Fıkhi's-Şâfiî*. Cidde: Dârü'l-Minhâc, 2000.
- İsfehanî, Rağîb. "el-Müfredat- Kur'an Kavramları Sözlüğü". çeviren Abdülbaki Güneş ve Mehmet Yolcu. İstanbul: Çıra Yayınları, 2010.
- İzzetbegoviç, Aliya. *Doğu Batı Arasında İslam*. Çeviren Salih Şaban. İstanbul: Klasik yayınları, 2016.
- Karagöz, İsmail, ve Halil Altuntaş. *Oruç İlmihali*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2010.
- Karakoç, Hatice. "İslam Hukukunda Âriyet Akdi Ve Doğurduğu Hukuki Sonuçlar Açısından Vakıfla İlişkisi". Ankara Üniversitesi, 2008.
- Karaman, Fikret, İbrahim Paçacı, Mehmet Canbulat, Ahmet Gelişgen, ve İbrahim Ural. "Dini Kavramlar Sözlüğü". editör İsmail Karagöz. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2007.
- Kâsânî, Alâaddîn Ebû Bekir b. Mesud. *Bedâiü's-Sanai' fî Tertibi's-Şerai'*. Çeviren Muhammed Tamir. Kahire: Dar'ul-Hadis, 2005.
- Kayrevani, Ebu Said İbnü'l-Berazii Halef b. Ebî'l-Kasım b. Süleyman el-Berazii (Beradii) el-Ezdi. *et-Tehzîb fî ihtisari'l-mudevvene*. Dubay: Dârü'l- Buhuus, 2002.
- Keleş, Elif. "İslam Hukukunda Emanet Akidlerinin Tazmine Konu Olduğu Durumlar". Marmara Üniversitesi, 2022.
- Kirman, M.Ali. *Din Sosyolojisi Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2004.
- Koca, Ferhat. "İbadet". İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 240-47. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1999.
- Koç, Cengiz. "Günümüz Türk Hukukuyla Mukayeseli Olarak İslam Hukukunda Âriyet Akdi". Selçuk Üniversitesi, 2007.
- Köksal, İsmail. "İslam Hukukunda Zihar". *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dini Araştırmalar Dergisi* 3/7 (2000), 257-69.
- Köse, Üzeyir. "İslam Hukuku Açısından Mirasçılar Lehine Yapılan Vasiyetler". *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, sy 33 (2019), 453-72.
- Kuduri, el- İmam Ebû'l Hüseyin Ahmed İbn-i Muhammed. *Muhtasarul-Kuduri*. Çeviren Ahmet Mak. 1. baskı. İstanbul: Hak Yayınları, 2018.
- Kurtubî, Muhammed b. Ahmed el-. *El-Camiu li-Ahkamil-Kur'an*. Çeviren M.Beşir Eryarsoy. İstanbul: Buruc, 2019.
- Kutub, Seyyid. *İslâm ve Emperyalizm*. Çeviren Ramazan Nazlı. 2. bs. İstanbul: Şelale Yayınları, 1985.

- Macit, Yunus. "Kasten Oruç Bozmanın Cezası İle İlgili Rivayetlerin Tahlili". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 5/2 (01 Nisan 2005), 121-57.
- Maçın, Hasan. "İslam Hukukunda Kefâretler". Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2001.
- Mâverdî, Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed el-. *Edebü'd-Dünyâ ve'd-Dîn*. Beyrut: Amed Yayınevi, 1978.
- Meâfirî, Ebû Bekir İbnü'l-Arabî Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed. *Ahkâmu'l-Kur'ân*. Beyrut: Dâru'l-kütübü'l-ilmîyye, 2003.
- Mema, Ferdinand. "İslam Hukukunda Yemin ve Keffâreti". Uludağ Üniversitesi, 2011.
- Merginânî, Ebû'l-Hasen Burhânüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Abdilcelîl el-Fergânî. *el-Hidâye*. Kahire: Matbaatu'l-Halebî, 1937.
- Mevdudî, Seyyid Ebu'l-A'lâ. *Tefhimü'l-Kur'an*. İstanbul: İnsan, 1991.
- Mevsilî, Abdullah b. Mahmud b. Mevdud. *El-İhtiyar li-Talili'l-Muhtar*. İstanbul: Muallim Neşriyat, 2015.
- Müslim, Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî. *Sahîhü Müslim*. Beyrut: Darü İhyâi't-Türâsil Arabî, 1955.
- Nedvi, Ebu'l Hasan. *Dört Rükün*. Çeviren Yusuf Karaca. İstanbul: Risale Yayınları, 2013.
- Nevevî, Ebu Zekeriyâ Yahya bin Şeref bin Mürî. *Minhacü't-Talibin*. Çeviren Mithat Acat. b.y.: Seyda, 2016.
- Nevevî, İmam. *Riyâzü's-Salihin*. Çeviren M. Yaşar Kandemir, İsmail Lütfi Çakan, ve Raşit Küçük. 8 c. İstanbul: Erkam Yayınları, 2019.
- Onay, Ahmet. "Hac Yapan Kişilerin Hacdan Sonraki Dini Tutumları". *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy 14 (2006), 1-23.
- Öğüt, Salim. "Cimâ". İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 2-3. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993.
- . "İhram". İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 539-42. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000.
- Öz, Nedim. "İslam Dininde İbadetlerin Sosyal Boyutu". *Mütefekkir* 8/15 (15 Haziran 2021), 217-42.
- . "İslam'da Hac İbadetinin Psiko-Sosyal Boyutu". *Dini Araştırmalar* 24/61 (2021), 595-614.
- Özel, Ahmet. "Adak". İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 337-40. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1988.
- . "Âl". İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 305-6. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 1989.
- Özyurt Kaptanoğlu, Rana, ve İlyas Özyurt. *İslam'da İletişim, Toplu Yaşam Ve Komşuluk*. Adıyaman: İksad, 2018.
- Pak, Zekeriya. "Kur'an'da Kulluk". Marmara Üniversitesi, 1998.
- Perktaş, Hatice. "Boşanmada Yoksulluk Nafakası". Çankaya Üniversitesi, 2008.
- Remlî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Ahmed b. Hamza el-Menûfî el-Ensârî el-Mısırî. *Nihâyetü'l-muhtâc ilâ şerhi'l-Minhâc*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1984.
- Serahsî, Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed. *Mebsût*. Editör M.Cevat Akşit. 31 c. İstanbul: Gümüşev, 2016.
- Seyyar, Ali. *Sosyal Siyaset Terimleri (Ansiklopedik Sözlük)*. İstanbul: Beta Yayıncılık, 2002.
- Sırım, Veli. "İslam Dininde Uygulanan Mâli Kefâretler ve Sosyo-Ekonomik Boyutu". *İslam Ekonomisi ve Finansı Dergisi (İEFD)* 7/1 (2021), 89-110.
- Şamil. *Şamil İslam Ansiklopedisi*. 4 c. İstanbul: Şamil Yayınları, 1994.
- Şeker, Mehmet. *İslâm'da Sosyal Dayanışma Müesseseleri*. 4. bs. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007.
- Şener, Abdulkadir. "İslam Hukukunda Hibe". Ankara Üniversitesi, 1984.
- Şentürk, Lütfi, ve Seyfettin Yazıcı. *İslam İlmihali*. 10. bs. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2015.
- Şevkani, Muhammed bn Ali eş-. *Fethü'l-Kadîr: el-Câmi' beyne fenneyi'r-rivâye ve'd-dirâye min ilmi't-tefsîr*. Beyrut: Daru'l Marife, 2007.
- Şirbînî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed el-Hatîb. *Muğni'l-muhtâc ilâ ma'rifeti me'ânî elfâzi'l-Minhâc*. Çeviren Soner Duman. İstanbul: Mirac, 2009.

- Taberânî, Ebû'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb. *Mu'cemî'l-Kebîr*. Kahire: Mektebetü ibn Teymiyye, t.y.
- . *Mu'cemü'l-Evsat*. Kahire: Dârü'l-Haremeyn, 1995.
- Taştekin, Osman. "Kur'ân'da İnfak Kavramı Bağlamında Sosyal Yardımlaşma". *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 25/1 (2021), 217-38.
- Tirmizî, Ebû İsmâ Muhammed b. İsmâ b. Sevre (Yezîd). *Sünenü Tirmizi*. Mısır: Matbaatü Mustafa el-Bâbî el-Hâlebî, 1975.
- Tokuş, Mehmet. "Hadislerde Sadaka Kavramı". Yüzüncü Yıl Üniversitesi, 2006.
- Tuncay, A. Can. "İslam'da Sosyal Güvenlik". *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi* 20/1 (2014), 851-74.
- Türcan, Talip, ed. *İslam Hukuku El Kitabı*. Ankara: Grafiker Yayınları, 2017.
- Udeh, Abdulkadir. *İslâm Ceza Hukuku ve Beşeri Hukuk*. Çeviren Ali Şafak. İstanbul: Rehber, 1990.
- Uludağ, Süleyman. *İslam'da Emir ve Yasakların Hikmeti*. Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları Yayınları, 2018.
- Ulukan, Ali Ertan. "Oruç Kefâreti, Fidyeye ve Fıtır Sadakasındaki Fıkhi Hükümler". Atatürk Üniversitesi, 2020.
- Ulvan, Abdullah Nasih. *et-Tekâfü'l-ictimâ'îyyü fi'l-İslâm*. y.b.: Darü's-Selam, t.y.
- Uyanık, M. Zeki. "İslam Aile Hukukunda Evlilik ve Boşanma Nafakası Bağlamında Süresiz Nafaka Yasası". *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy 47 (2019), 57-87.
- Uysal, Veysel. *Psikososyal Açısından Oruç*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994.
- Ünal, Vehbi. "İslam'da İbadetlerin Sosyal Fonksiyonu". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14/1 (2010), 355-70.
- Yaran, Rahmi. "Kefâret". İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2022.
- Yaşar, Mehmet Aziz. "Fıkîhî Açısından İnfak". *EUROASIA JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES & HUMANITIES International Indexed & Refereed* 2/7 (2020), 44-66.
- Yavuz, Yunus Vehbi. "Fitre". İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 160-61. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1996.
- Yediyıldız, Bahaeddin. "Vakıf". İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 479-86. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012.
- Yeniçeri, Celal. *İslamın Dayanışma Paylaşma Medeniyeti*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2013.
- Yılmaz, İbrahim. "İslâm Hukukunda Hibe Yoluyla Varisleri Mirastan Mahrum Etmeye Yönelik Tasarrufların Sınırlandırılması". *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/18 (2017): 212-32.
- Zuhaylî, Vehbe. *İslam Fıkhi Ansiklopedisi*. 10 c. İstanbul: Risale, 1994.

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı : Hilal ORTAKAYA BÜYÜKHAN
Uyruğu : T.C.

EĞİTİM

Derece: İlahiyat Fakültesi Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenliği
Üniversite : Harran Üniversitesi
Bitirme Yılı: 2017

İŞ DENEYİMLERİ

Yıl: 2018- hala devam ediyor   **Kurum: MEB**   **Görevi: Öğretmen**